बझाङ्ग जिल्ला पार्श्वचित्र, २०७०

Bajhang District Profile, 2014

जिल्ला विकास समितिको कार्यालय

बझाङ्ग

बैशाख २०७१

पुस्तक

बझाङ्ग जिल्ला पार्श्वचित्र, २०७०

सम्पादन

युवराज कटेल, स्थानीय विकास अधिकारी

प्रकाशन

सूचना केन्द्र

जिल्ला विकास समिति, बझाङ्ग

आर्थिक तथा प्राविधि सहयोग

संयुक्त राष्ट्र जनसंख्या कोष, संयुक्त राष्ट्र बाल कोष

पार्श्वचित्र परामर्शदाता

श्री पर्शुराम उपाध्याय, कार्यकारी निर्देशक, गाविस राष्ट्रिय महासंघ

श्री लक्ष्मण पाण्डे, वरिष्ठ कार्यक्रम अधिकृत, गाविस राष्ट्रिय महासंघ

श्री विनोद ढकाल, कार्यकारी निर्देशक, इन्लोगस

प्रकाशन मिति

बैशाख २०७१ (पहिलो संस्करण)

प्रकाशित प्रति : ५००

मूल्य

व्यक्तिगत रू. ३५०

संस्थागत रू. ५००

आवरण डिजाइन

गणेश बराल

ले-आउट

सचन विश्वकर्मा (कलश एड)

मुद्रण

स्काई प्रेस, बिजुलीबजार, ०१-४७८४२८३

प्रकाशन सहयोग

संयुक्त राष्ट्र जनसंख्या कोष

नेपाल सरकार
संघीय तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
जिल्ला विकास समितिको कार्यालय,
चैनपुर बझाङ्ग

प.सं. ०७०।०७१
च.नं.

मिति :२०७१/०१/३०

दुई शब्द

भरपर्दो र व्यवस्थित सूचना/तथ्याङ्क जिल्लाको समग्र विकास योजनाको लागि महत्वपूर्ण आधारको रुपमा रहेको हुन्छ । विद्यमान भौतिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक एवम् वातावरणीय संरचनाहरु र तीनको अवस्थाबारे पर्याप्त जानकारीबिना उपयुक्त योजना तर्जुमा गर्न सकिँदैन । वास्तविक सूचना तथा तथ्याङ्कहरुको विश्लेषण विना तयार पारिएका योजनाहरु काल्पनीक, अपेक्षित प्रतिफल नदिने तथा असफल हुने सम्भावना रहन्छ । दीगो विकासको लागि योजनाहरुको तर्जुमा वैज्ञानिक एवम् सहि ढंगबाट गरिनु पर्दछ । यसको लागि जिल्लामा उपलब्ध स्रोतसाधान, सम्भावना र आवश्यकता सम्बन्धी यथार्थपरक सूचना एवम् तथ्याङ्कहरु संकलन तथा विश्लेषण गर्न आवश्यक हुन्छ । यसै कुरालाई मनन गरी जिल्लामा उपलब्ध सूचना तथा तथ्याङ्कहरुको संकलन र विश्लेषणलाई व्यवस्थित, वैज्ञानिक र विश्वासनीय बनाई यसैको जगमा तत्कालै आवधिक जिल्ला विकास योजना तयार गर्ने महत्वपूर्ण सोचका साथ जिल्ला विकास समिति बझाङ्गद्वारा 'बझाङ्ग जिल्ला पार्श्वचित्र, २०७०' प्रकाशित गरिएको छ ।

यस पार्श्वचित्रले मुलतः जिल्लाको विकाससँग सम्बन्धित सबै निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय/राष्ट्रिय विकास साझेदार संस्थाहरुलाई योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सबैभन्दा बढी सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने अपेक्षा लिएको छु । त्यसो त यसले जिल्लाको समग्र आर्थिक, भौतिक, सामाजिक र भौगालिक अवस्था बारे जानकारी लिन चाहने सबैका लागि सहयोग पुग्ने नै छ । 'बझाङ्ग जिल्ला पार्श्वचित्र,२०७०' जिल्लाको समष्टिगत अवस्था झल्काउने आफैमा एउटा चिनारीको रुपमा रहने छ भन्ने मैले ठानेको छु ।

यस पार्श्वचित्रमा समेटिएका तथ्याङ्कलाई विश्वासनीय, वैद्य र भरपर्दो बनाउन भरमग्दुर प्रयास गरिएको छ । तथापि यो पूर्ण भने अवस्य छैन किनभने यो बझाङ्ग जिल्ला विकास समितिको पहिलो प्रयास हो । अतः यसलाई अझ परिस्कृत बनाउन सम्बन्धित सबैबाट उचित सल्लाह सुझावको समेत अपेक्षा गर्दछु ।

यो पार्श्वचित्र तयार गर्न आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्ने युनिसेफ नेपाल, युएनएफपीए, गाविस महासंघ, युएमएनप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । साथै प्रकाशन सहयोगका लागि युएनएफपीएलाई पुनः धन्यवाद ।

अन्तमा, यस पार्श्वचित्रलाई तयार पार्न महत्वपूर्ण योगदान गर्नुहुने जिल्लास्थित सबै राजनीतिक दलहरु, सरकारी कार्यालयहरु, विकास साझेदार संस्थाहरु लगायत बझाङ्गबासी सम्पूर्ण सरोकारवालाहरुप्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

२०७१/१/३०

युवराज कटेल
स्थानीय विकास अधिकारी

शब्दसंक्षेप (Abbreviations)

संक्षेप	पूरा रुप
गाविस	गाउँ विकास समिति
गैसस	गैर सरकारी संस्था
जिविस	जिल्ला विकास समिति
नेरेसो	नेपाल रेडक्रस सोसाईटी
ASRH	Adolescent Sexual Reproductive Health
CERT	Community Emergency Response Team
CRRT	Community Rapid Response Team
DDRC	District Disaster Relief Committee
DDRT	District Disaster response Team
DEOC	District Emergency Operation Center
DMC	Disaster Management Committee
DTO	District Technical Office
DPHO	District Public Health Office
DWASHCC	District Water, Sanitation and Hygiene Coordination Committee
FCHV	Female Community Health Volunteer
SGBV	Sexual Gender Based Violence
HW	Health Worker
IEC	Information, Education and Communication
IRA	Initial Rapid Assessment
MIRA	Multi-Cluster Initial Rapid Assessment
MISP	Minimum Initial Service Package
MoU	Memorandum of Understanding
NFRI	Non Food Relief Items
NRCS	Nepal Red Cross Society
ORT	Oral Re-hydration Therapy
PVCA	Participatory Vulnearability and Capacity Assessment
PWD	People with Disability
QRT	Quick Response Team
RRT	Rapid Response Team
SAM	Severe Acute Malnutrition
SFP	Supplimentary Feeding Programme
SOP	Standard Operating Procedures
VDC	Village Development Committee
VWASHCC	Village Water, Sanitation and Hygiene Coordination Committee
WASH	Water Supply, Sanitation and Hygiene Promotion
WDO	Women Development Officer
WSSDO	Water Supply and Sanitation Division Office

विषयसूची

खण्ड १: भूमिका ११

१. पृष्ठभूमि १३

१.२ जिल्ला पार्श्वचित्रका उद्देश्यहरू १४

१.२.१ दीर्घकालीन उद्देश्य १४

१.२.२ तत्कालीन उद्देश्य १४

१.३. जिल्ला पार्श्वचित्र तयारीको विधि एवं प्रक्रिया १४

१.४ अध्ययनको सीमा १५

१.५ जिल्लाको संक्षिप्त परिचय १५

खण्ड २ : जिल्ला पार्श्वचित्रको विवरण १७

२.१ भौगोलिक तथा भौतिक स्थिति चित्रण १९

२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना तथा राजनीतिक, प्रशासनिक विभाजन १९

२.१.२ भू-उपयोग १९

२.१.३ भू-बनौट तथा जमिनको किसिम २१

२.१.४ माटोको वनावट र उर्वराशक्ति २१

२.१.५ भू-क्षय संभावित क्षेत्र २४

२.१.६ जलवायु २५

२.१.७ जलभण्डार २५

२.१.८ जिल्लाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि २६

२.१.९ जिल्लाका अन्य प्रमुख विशेषताहरू २६

२.२ जनसंख्या विवरण तथा प्रक्षेपण २८

२.२.१ जनसंख्याको आकार २८

२.२.२ उमेर समूह तथा लिंग अनुसार जनसंख्या ३१

२.२.३ जनजाति, धर्म तथा भाषागत जनसंख्या विवरण ३२

२.४ अपाङ्गता भएका जनसङ्ख्या विवरण ३४

२.५ जिल्लाको जनसंख्याको बैबाहिक अवस्था ३४

२.६ व्यक्तिगत घटना दर्ता विवरण ३५

२.७ जनसंख्याको वृद्धिदर तथा प्रक्षेपण ३५

२.८ जनघनत्व ३६

खण्ड ३ : शहरीकरण तथा बस्ती विकासको स्वरूप ३७
३. शहरीकरण तथा बस्ती विकासको स्वरूप ३९
३.१ शहरीकरण ३९
३.२ बस्ति विकासको स्वरूप ३९
३.३ शहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रमा आवास स्थिति ३९

खण्ड ४. जिल्लाको आर्थिक तथा रोजगारी स्थिति ४१
४.१ जिल्ला अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरूप ४३
४.२ कृषि विकास क्षेत्र ४३
४.२.१ स्थानीय कृषि जैविक विविधताहरू ४४
४.२.२ प्रस्तावित कृषि सेवा केन्द्रहरूको विवरण ४९
४.३ पशु विकास क्षेत्र ५६
४.३.१ पशु पालन पकेटक्षेत्र तथा संलग्न कृषक समूहहरूको विवरण ५६
४.३.२ पशुपंक्षी तथ्यांक तथा पशुजन्य पदार्थको उत्पादन विवरण ५७
४.३.३ पशु रोगको स्थिति ५८
४.३.४ पशुजन्य उद्योगहरूको विवरण ६०
४.३.५ विद्यमान समस्या, सवाल, विश्लेषण तथा सुझाव ६१
४.४ बझाङ जिल्लामा खाद्य सुरक्षाको अवस्था ६१
४.४.१ खाद्य सुरक्षा मापनका आधारहरू ६२
४.५ जिल्लाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण ६३
४.५.१ अन्तरजिल्ला सम्बन्ध तथा समन्वय ६३
४.५.२ अन्तर्राष्ट्रिय सीमा सम्बन्ध र व्यापार ६३
४.५.३ पश्चिम सेती जलविद्युत परियोजना ६३
४.५.४ खप्तड पर्यटकीय क्षेत्र ६३
४.६ आयस्तर तथा गरिवीको स्थिति ६४
४.६.१ जिल्लाको समग्र समृद्धिस्तर तथा गरिवीको अवस्था ६४
४.६.२ विभिन्न प्रकारका सुविधामा पहुँच ६५
४.६.३ गाविसहरूको पिछडिएको समूह नक्शाङ्कन ६५
४.७ उद्योग तथा व्यापार व्यवसाय ६७
४.७.१ जिल्लामा घरेलु उद्योग सम्वन्धी विवरण ६८
४.७.२ घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको कार्यालयबाट दिईएको तालिमको विवरण ६८
४.७.३ जिल्लामा दर्ता भएका उद्योगहरूको विवरण ६९
४.७.४ घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिबाट संकलित राजश्वको विवरण ७०
४.८ उद्योग तथा खानी क्षेत्रको स्थिति ७१
४.८.१ प्रमुख खानी, खनिजहरू तथा स्थान ७१
४.८.२ उद्योग स्थापना तथा संचालन ७१
४.९ व्यापार, पर्यटन तथा सेवा क्षेत्रको स्थिति ७३
४.९.१ व्यापार तथा होटल व्यवसाय ७३
४.१० श्रमशक्ति तथा रोजगारी स्थिति ७६
४.११ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू ७६

४.११.१ सामाजिक पूँजी परिचालन ७६
४.११.२ प्राकृतिक स्रोत परिचालन ७६
४.११.३ कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण ७६
४.११.४ चीनसँग जोड्ने रणनीतिक मार्गका रूपमा विकास ७६
४.१२ सहकारी क्षेत्र विकास ७७

खण्ड ५. भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार ७९
५.१ सडक, यातायात ८१
५.२ जिल्लामा रहेका पुल पुलेसाहरू ८६
५.२.१ पक्कीपुलहरू ८६
५.२.२ झोलुङ्गे पुलहरू ८६
५.३ अन्य यातायातका माध्यमहरू ८८
५.३.१ हवाई यातायात ८८
५.३.२ जल यातायात ८९
५.४ सञ्चार सुविधा ८९
५.४.१ दुर सञ्चार सेवा ८९
५.४.२ हुलाक सेवा ८९
५.४.३ रेडियो, टेलिभिजन, केवल सेवा ९०
५.५ ऊर्जा विकास र प्रयोगको स्थिति ९०
५.४.३ विद्युत उर्जाको उत्पादन र प्रयोग (गाविसगत) ९१
५.४.४ विद्युत उर्जाको उत्पादन र प्रयोग (आयोजनागत) ९२
५.५ खानेपानी तथा सरसरफाई ९३
५.५.१ खानेपानीको श्रोतका आधारमा घरधुरीहरूको विवरण ९४
५.५.२ विद्यालयमा खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा सम्बन्धी विवरण ९४
५.५.३ लाभान्वित जनसंख्या ९४
५.५.४ चर्पी प्रयोग गर्ने घरपरिवार संख्या (२०७० माघ मसान्तसम्म) ९५
५.५.५ जिल्लामा खानेपानी उपलब्धताको स्थिति ९५
५.५.६ सरसफाईको अवस्था ९७
५.६ ढल निकास र फोहोरमैला संकलन तथा व्यवस्थापन ९९
५.७ नदी नियन्त्रण ९९
५.८ सिंचित क्षेत्र तथा सिंचाइ प्रणाली ९९
५.८.१ सञ्चालित मुख्य कार्यहरू : १००
५.८.२ सञ्चालनमा रहेका आयोजना तथा कार्यक्रमहरू १००
५.८.३ सिंचाई क्षेत्रका विद्यमान सवाल तथा समस्याः १००

खण्ड ६. सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा १०३
६.१ शिक्षा १०५
६.१.१ जिल्लाको साक्षरताको अवस्था १०५
६.१.२ बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी सूचकहरूको संक्षेप ११५
६.१.३ विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा बाल प्रतिनिधित्व ११५

६.२ स्वास्थ्य ११६
६.३ खेलकुद तथा मनोरञ्जन १२२
६.४ समाज कल्याण तथा सामाजिक सुरक्षा १२२
६.४.१ बाल गृह, बृद्धबृद्धा, आश्रम र स्थिति १२२
६.५ सामाजिक न्याय तथा विकास १२५
६.६ नागरिक सुरक्षा सेवा १२५
६.७ महिला तथा बालबालिकाको विकास स्थिति १२५
६.७.१ समाजमा महिला तथा बालबालिकाको अवस्था १२६
६.७.२ महिलाहरूको संस्थागत सक्रियताको स्थिति १२६
६.७.३ क्षमता अभिवृद्धि तथा लैगिंक हिंसा न्यूनिकरण सम्बन्धी भए गरेका कार्यहरू १२७
६.७.४ महिला सहकारी विकास सम्बन्धी कार्य १२८
६.७.५ उमेर समूह अनुसार बालबालिकाको संख्या १२८
६.७.६ जिल्लामा संचालनमा रहेका बालक्लवहरूको विवरण १२८
६.७.७ गा.वि.स. अनुसार बालबालिकाहरूको तथ्याङ्क १२९
६.७.८ बालसंरक्षण अनुदान (भत्ता) प्राप्त गर्नेको विवरण (आ.व.२०७०/७१) १३१
६.८ उपेक्षित उत्पीडित, दलित तथा जनजातिको स्थिति १३२
६.८.१ दलितहरूको स्थिति १३२
६.८.२ जनजातिहरूको स्थिति १३३
६.९ फरकम क्षमता भएकाहरूको स्थिति १३३
६.१० स्थानीय स्तरमा मानव अधिकारको अवस्था १३४

७. वन तथा वातावरण १३५
७.१ वन क्षेत्रको स्थिति १३७
७.२ वन संरक्षण तथा जैविक विविधता १३७
७.२.१ जिल्लामा पाइने प्रमुख जडिबुटीहरू १३७
७.२.२ जिल्लामा पाइने महत्वपूर्ण रूखहरू : १३७
७.३ वन उत्पादन तथा सामुदायिक सहभागिता १३८
७.४ वन पैदावार (काठ दाउरा) को माग तथा आपूर्ति स्थिति १३८
७.५ विपद् व्यवस्थापन १३९
७.५.१ बझाङ्ग जिल्लामा उल्लेख्य बिपद् जोखिमको किसिम, प्रभावित क्षेत्र, मिति तथा क्षतिको विवरण १३९
७.५.२ गा.वि.स.गत रूपमा जिल्लाको विपद् संकटासन्नताको चित्रण १४१
७.५.३ प्रकोप जोखिम विश्लेषण १४१
७.५.४ विपद् व्यवस्थापन क्षेत्रका मुख्य मुख्य समस्याहरू १४४
७.६.५ विपद्का प्रकार अनुसार जिल्लाको नक्सा १४४
७.६.४ बझाङ्ग जिल्लामा बिपद् व्यवस्थापन क्षेत्रमा मानवीय सहायताका लागि विद्यमान साझेदार निकायहरूको सूचि १४५

८. संस्थागत स्रोत तथा क्षमता १४७

८.१ जिल्ला विकास समितिको आर्थिक स्रोत तथा आय १४९

८.२ गाउँ विकास समितिको आर्थिक स्रोत परिचालन तथा आय स्थिति १४९

८.३ सुशासन र विकेन्द्रीकरणको अवस्था १४९

८.३.१ सूचना तथा अभिलेख केन्द्र ब्यवस्थापन १४९

८.३.२ योजना, आयोजना, कार्यक्रमहरूको अनुगमन १५०

८.३.३ सार्वजनिक लेखाजोखा १५०

८.३.४ सार्वजनिक सुनुवाई १५०

८.३.५ नागरिक वडापत्र प्रयोगको अवस्था १५०

८.३.६ नागरिक समाज, संगठनको प्रवर्द्धनको स्थिति १५१

८.३.७ सामाजिक परिचालन १५१

८.३.८ बालमैत्री स्थानीय शासन तथा बाल सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रक्रिया १५२

८.३.९ स्थानीयस्तरमा गठित समितिहरू र तिनीहरूको क्रियाशिलता १५२

८.३.१० जिविसमा बालबालिका, महिला, दलित, जनजाति समितिहरूको प्रभावकारिता स्थिति १५२

८.४ जिल्ला स्तरीय विषयगत कार्यक्रममा लगानी स्थिति तथा प्रक्षेपण १५३

८.५ केन्द्रीयस्तरीय विषयगत कार्यक्रम र आयोजनामा लगानी स्थिति तथा प्रक्षेपण १५४

८.६ स्थानीय निकायहरूको न्युनतम शर्त र कार्यसम्पादन मापनको स्थिति १५४

८.७ स्थानीय स्तरमा सहश्राव्दी विकास लक्ष्यले निर्धारण गरेका सूचकहरूको अवस्था १५५

८.८ शान्ति स्थापना सम्बन्धी विवरण १५६

अनुसूचीहरू १५७

(Bajhang District Profile, 2014)

खण्ड १: भूमिका

(Bajhang District Profile, 2014)

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा योजनाबद्ध विकास वि.सं. २०१३ सालदेखि प्रारम्भ भई हालसम्म १३औं राष्ट्रिय आवधिक योजनाको कार्यान्वयन तहसम्म आईपुगेको छ । वि.सं. २०४६ सालको बहुदलीय व्यवस्थाको पुनःस्थापना पश्चात् स्थानीय स्रोत, साधन तथा क्षमता प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले विकेन्द्रीकरणलाई अवलम्बन गर्दै स्थानीय निकायका माध्यमबाट जनताहरुको सहभागितामा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अभ्यासको थालनी समेत भएको छ ।

यसै क्रममा स्थानीय निकायहरुलाई अधिकार सम्पन्न बनाई एक सवल सक्षम एवं जनउत्तरदायी निकायको रुपमा स्थापित गर्ने उद्देश्यले नेपाल सरकारले स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र तत् सम्बन्धी नियमावलीहरु जारी गरी कार्यान्वयनमा रहिरहेका छन् । उक्त ऐनले स्थानीयस्तरमा योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय निकायहरुलाई सुम्पिएको छ । स्थानीय निकायहरु (जि.वि.स., न.पा., गा.वि.स.) ले आ-आफ्नो क्षेत्रको विकासका लागि आवधिक एव बार्षिक योजना तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ ।

कुनै पनि योजनाको तर्जुमा गर्दा सूचना र तथ्याङ्कहरुको आवश्यकता पर्दछ । विद्यमान सामाजिक, आर्थिक साँस्कृतिक एव वातावरणीय अवस्थाका बारे पर्याप्त जनकारी विना उपयुक्त योजना तर्जुमा गर्न सकिदैन । वास्तविक सूचना तथा तथ्यांकहरुको विश्लेषण विना तयार पारिएका योजनाहरु काल्पनिक, अपेक्षित प्रतिफल नदिने तथा असफल हुने सम्भावना रहन्छ । दिगो विकासको लागि योजनाहरुको तर्जुमा वैज्ञानिक एवं सहिढंगमा गरिनु पर्दछ । यसका लागि स्रोत, साधन, सम्भावना र आवश्यकतासम्वन्धी यथार्थपरक सूचना एवं तथ्यांकहरु संकलन तथा विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

वर्तमान नेपालको सन्दर्भमा लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको आगमन र समावेशी र संघीयताले प्राथमिकता पाइरहेको अवस्थामा स्थानीय स्रोत साधनहरुको उचित पहिचान गरी जनताका वास्तविक चाहना र आवश्यकता अनुरुप योजना तर्जुमा हुनसके मात्र दिगो विकास सम्भव हुने कुरा निर्विवाद छ । यी तथ्यहरुलाई महसुस गरी हचुवाको भरमा योजना तर्जुमा गर्ने विद्यमान परिपाटीको अन्त्य गरेर स्थानीय निकायहरुलाई आफ्नो क्षेत्रको वास्तविकताको सूचना तथा तथ्यहरु संकलन एवं विश्लेषण गरी, यसैको आधारमा आवधिक एव वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने परिपाटीको विकास भएको छ । यसै परिप्रेक्षमा जिविसहरुले पनि योजना तर्जुमा गर्नुपूर्व जिल्लामा उपलब्ध प्राकृतिक, भौतिक एव मानवीय स्रोत साधनहरुको यथार्थ सूचनाले जिल्लाको प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोग, वातावरणमैत्री विकास एवं वातावरणीय सन्तुलन, जलवायु परिवर्तनका असरहरुमा अनुकूलन, विपद व्यवस्थापन र फोहोरमैला व्यवस्थापन एवं सरसफाईजस्ता विषयलाई सम्बोधनका लागि जिल्लाको वस्तुगत विवरण अपरिहार्य छ ।

योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन मूल्यांकन कार्यलाई प्रभावकारी, सूचनामा आधारित तथा यथार्थ र वस्तुपरक बनाउनका लागि पनि जिल्लाको वस्तुगत विवरण/पार्श्वचित्रको अत्यन्त ठूलो महत्व रहेको हुन्छ । जिल्ला पार्श्वचित्रबाट उद्देश्यमूलक ढंगले नतिजा प्राप्त हुने गरी जिल्लाको समग्र विकासलाई निर्देशित गर्न तथा जिल्लाका महिला, बालबालिका, दलित, पिछडावर्ग, आदिवासी, जनजाति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति लगायत सवैको आधारभूत आर्थिक अवसरहरूमा पहुँच र सामाजिक सशक्तीकरण मार्फत विकास क्रियाकलापहरुमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने आधार तयार हुन्छ ।

जिल्ला वस्तुगत विवरणमा संलग्न सूचना एवं भौगोलिक सूचना प्रणालीमा आधारित नक्साहरुले जिल्लाको स्थानगत स्वरूपलाई मध्यनजर गरी समग्र क्षेत्र तथा क्षेत्रको विकासमा सन्तुलन ल्याउनुका साथै स्थानीय सम्भावनालाई समृद्धिमा रुपान्तरण गर्न देखा परेका अवरोध (Bottleneck) तथा समाधानका उपाय पहिचानका लागि उपयुक्त तवरले स्रोत साधनको विनियोजनलाई मार्गनिर्देश गर्न जिल्ला वस्तुस्थिति विवरणको महत्व रहेको छ ।

यसै क्रममा जिल्ला विकास समिति, बभाङ्गबाट पनि आफ्नो जिल्लाको सर्वाङ्गिण विकासको लागि दीर्घकालीन सोँच बनाई सोहि अनुरुप आवधिक तथा वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने उद्देश्यले यो जिल्ला वस्तुस्थिति चित्रण तथा विश्लेषण, २०७० (जिल्ला पार्श्वचित्र) दस्तावेज तयार गरिएको छ ।

१.२ जिल्ला पार्श्वचित्रका उद्देश्यहरू

यस जिल्ला वस्तुस्थिति चित्रण तथा विश्लेषणका उद्देश्यहरु निम्नानुसार रहेका छन्:

१.२.१ दीर्घकालीन उद्देश्य

१. जिल्लाको समग्र विकासका लागि दीर्घकालीन सोँच एवं रणनीतिहरुलाई मध्यनजर गरी बस्तुस्थिति झल्कने तथ्यांक एवं सूचनामा आधारित यथार्थपरक र वस्तुपरक जिल्लाको आवद्यिक एवं बार्षिक योजना तर्जुमा गर्न योगदान पुऱ्याउने,

२. जिल्ला विकासका समग्र विषय क्षेत्रहरुका लागि जिल्लाबासीका आवश्यकताहरुबारे जानकारी भई तदअनुरुपका योजनाहरु तर्जुमा र कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउने ।

१.२.२ तत्कालीन उद्देश्य

क) सरोकारवालाहरु लगायत सम्पूर्ण जिल्लाबासीका लागि जिल्लाको सूचनामा पहुँच पुऱ्याउने,

ख) जिल्लाको समग्र राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, वातावरणीय एवं भौतिक पूर्वाधारहरु तथा जिल्ला विकासको क्षमताबारे जानकारी प्राप्त गर्ने,

ग) जिल्लाको विकासका लागि आवधिक जिल्ला विकास योजना (आजिवियो) तथा बार्षिक योजना तर्जुमा एवं अनुगमन मूल्यांकन गर्ने आधार तयार गर्ने ।

१.३. जिल्ला पार्श्वचित्र तयारीको विधि एवं प्रक्रिया

जिल्ला विकास समिति बझाङले आवद्यिक जिल्ला विकास योजना तर्जुमा गर्ने निर्णय गरे पश्चात् सहजीकरण गर्ने टोलीबाट निम्नानुसारका विधि एवं प्रक्रियाहरु अवलम्वन गरी यो जिल्ला बस्तुस्थिति विवरण दस्तावेज तयार गरिएको छ ।

- राष्ट्रिय योजना आयोगबाट तयार गरिएको आवद्यिक जिल्ला विकास योजना तर्जुमा निर्देशिकाको अनुसुची १ (संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयद्वारा अद्यावधि गरिएको) को पुनरावलोकन/अध्ययन, उक्त निर्देशिकाका आधारमा उल्लेखित विषयवस्तुलाई लैङ्गिक एवं समावेशी तथ्याङ्कहरु प्राप्त गर्न सवै विषय क्षेत्र समेटी तथ्याङ्क/सूचना संकलन फारमहरु अद्यावधिक गरियो ।
- तयार गरिएका फारमहरुलाई २०७० असार २० र २१ गते बझाङमा संचालित सरोकारवालाहरुको वृहत्त गोष्ठीमा विकासका नवीनतम् अवधारणाका साथै जिल्ला पार्श्वचित्र विवरणहरु प्रस्तुत तथा सहभागीहरुबाट रुजु एवं अपुग सूचना/तथ्यांक ढाँचा पहिचान गरियो ।
- जिल्ला पार्श्वचित्र सम्वन्धी फारमहरु अद्यावधिक गरी सम्वन्धित सरकारी, स्थानीय निकाय, गैरसरकारी निकायहरुलाई उपलब्ध गराई सो बमोजिम तथ्याङ्क, सूचना संकलन एवं विश्लेषण गरिएको र यसलाई पुनः विषयगत समूहबाट छलफल गराई थप सुझाव/तथ्याङ्क लिइयो ।
- सूचना संकलनका क्रममा बिषयगत सूचनाका लागि सम्बन्धित जिल्लाका बिषयगत कार्यालयहरुबाट प्राप्त तथ्याङ्क तथा सूचनालाई नै आधार लिइएको छ । कतिपय बिषयक्षेत्रमा यसअघि भएका बिषयगत अध्ययन, योजना (जिल्ला विपद् प्रतिकार्य योजना, २०६८, जिल्ला यातायात गुरुयोजना, २०७०) समेतका तथ्याङ्क एवं सूचनालाई आधार लिइएको छ ।
- केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट हालै प्रकाशित राष्ट्रिय जनगणनाको नतिजा अनुरुप जनसंख्या एवं आवास बारेको तथ्याङ्क प्रयोग गरिनुका साथै नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान २०६८, कृषि जनगणना समेतलाई आधार लिइयो ।

- जिल्ला पार्श्वचित्र तयारीका लागि बझाङ्ग जिल्लाको यो पहिलो अभ्यास भएकोले जिल्लाको प्रशासनिक, भौगोलिक, सामाजिक सूचनाहरु जिविसको अभिलेख, विभिन्न चरणका परामर्शबाट समेत लिइयो । प्राप्त सूचनालाई विभिन्न चरणमा जिविसका पदाधिकारी, राजनीतिक दलहरुका प्रतिनिधि, बिषयगत निकाय तथा अन्य सरोकारवालाहरुसँग विभिन्न चरणमा परामर्श गरी थपघट र पूर्णता दिने काम समेत गरियो ।
- आजिवियो तर्जूमा कार्यसँगसँगै जिल्ला वस्तुस्थिति चित्रण मस्यौदा दस्ताबेज उपर समेत लक्षित समुदाय (बालबालिका, दलित, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, युवा) हरुसँगको परामर्शका क्रममा प्राप्त सूचना तथा तथ्यांकहरु समेतलाई आधार लिई यो जिल्ला वस्तुस्थिति चित्रण तथा विश्लेषण दस्तावेज तयार गरिएको छ ।

  यसरी विभिन्न रुपमा प्रकाशित एवं संस्थागत तथ्यांक एवं सूचनाहरु (द्वितीय स्रोत) लाई आधार बनाई यो जिल्लाको वस्तुस्थिति झल्काउने दस्तावेज तयार गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनको सीमा

यो दस्तावेज मुलतः द्वितीय श्रोतहरुका आधारमा तयार गरिएको हुनाले एवं यस क्रममा कतिपय प्रक्रियागत अप्ठ्यारा समेत रहेका हुनाले यस दस्तावेजका केही सीमाहरु तल उल्लेखित गरिएको छ ;

क) जि.वि.स.बझाङ्गको यो पहिलो अभ्यास भएकाले बिषयगत सूचनाका लागि बिषयगत निकायहरुकै क्षमतामा भर पर्नु परेकोले कतिपय बिषयगत निकायहरुबाट प्राप्त सूचना अझै पर्याप्त र क्षेत्रगतरुपमा खण्डीकृत एवं अद्यावधि गर्नुपर्ने महशुस भएको छ ।

ख) जिल्लास्थित विषयगत कार्यालयहरुमा तथ्याङ्क सूचनालाई ब्यवस्थित गरी राख्ने परिपाटी एवं क्षमताका अभावमा वहुबर्षीय सूचनाहरु प्राप्त गर्न नसकिएको ।

ग) जिल्लामा सेवा दिने कतिपय सरकारी निकायहरु (सहकारी डिभिजन कार्यालय, सडक डिभिजन कार्यालय, भूसंरक्षण कार्यालय, खप्तड पर्यटन विकास समिति, आदि) नै बाहिर क्षेत्रबाट कार्यरत रहेको हुँदा ती निकायहरुसँग सम्बन्धी सूचना तथ्याङ्क समयमै प्राप्त गर्न नसकिनुका साथै प्राप्त सूचनाहरु समेत अपर्याप्त भएको ।

(घ) सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास आयोगसँग पर्याप्त सम्पर्क तथा समन्वयको कठिनाईका कारण सो आयोगसँग उपलब्ध सम्बन्धित सूचना तथा तथ्याङ्कहरु समावेश गर्न नसकिएको ।

१.५ जिल्लाको संक्षिप्त परिचय

भौगोलिक स्थिति

पूर्व	: बाजुरा र हुम्ला जिल्ला
पश्चिम	: बैतडी र दार्चुला जिल्ला
उत्तर	: हुम्ला जिल्ला र चीनको स्वाशासित क्षेत्र तिब्बत
दक्षिण	: बैतडी र डोटी जिल्ला
आक्षांश	: २९° २९' उत्तर ३०° ९' उत्तर
देशान्तर	: ८०° ४६' पूर्व ८१° ३४' पूर्व
उचाई	: ९१५ मि. देउरादेखि ७०७७ मि. साईपाल हिमालसम्म

राजनैतिक तथा प्रशासनिक विभाजन

विकास क्षेत्र	: सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र
अञ्चल	: सेती
जिल्ला	: बझाङ्ग
संसदीय निर्वाचन क्षेत्र	: २
इकालका संख्या	: ११
गाविस संख्या	: ४७
नमूना गाविस संख्या	: ४ रिलु, सुनकुडा, लामातोला र फलसेरी

जनसंख्या (२०६८ को जनगणना अनुसार)

महिला	: १०२,३६५ जना (५२%)
पुरूष	: ९२,७९४ जना (४८%)
जम्मा	: १,९५,१५९
घरधुरी संख्या	: ३३,७८६
सरदर परिवार संख्या	: ५.६४
जनसंख्या वार्षिक बृद्धिदर	: १.६१%
जनघनत्व प्रति वर्ग किमी	: ५७
पाँच वर्षमुनिको बालबालिका संख्या	: २७,१६१ जना
किशोर किशोरी युवा	
जनसंख्या (१० देखि २४ वर्ष)	: ६३,३६६ जना
आर्थिक स्तरमा क्रियाशिल	
जनसंख्या (१० वर्ष माथि)	: ५५.७१ प्रतिशत)

शैक्षिक स्थिति :

आधारभूत तह	: ४०६ (निजी स्कुल १४ वटा)
माध्यमिक तह	: ४२
उच्च मा.वि.	: ४०
बालविकास केन्द्र	: २९३
सामुदायिक अध्ययन केन्द्र	: ३८
विशेष शिक्षाका कक्षा	: ५
क्याम्पस	: ८
स्रोत केन्द्र	: १३

साक्षरता

साक्षारता दर	: ५५.५० प्रतिशत
पुरूष	: ७२.९० प्रतिशत
महिला	: ४०.१२ प्रतिशत

स्वास्थ्य संस्थाको स्थिति

जिल्ला अस्पताल	: १
जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय	: १
प्रा.स्वा.केन्द्र	: २
स्वास्थ्य चौकी	: २०
उपस्वास्थ्य चौकी	: २५
जि.आ.प्रा.स्वा.के	: १
आर्युवेद औषधालय	: ३
निजी अस्पताल	: २
गाउँघर क्लिनिक	: १३१
खोप क्लिनिक	: १४१
महिला स्वास्थ्य सेवक	: ४२३

भू-उपयोग:

कुल क्षेत्रफल	: ३४२२ वर्गा किलोमिटर
खेती गरिएको कुल क्षेत्रफल	: २८२१४ हेक्टर
सिंचित सुविधा कुल क्षेत्रफल	: ६०४२ हेक्टर
अर्ध सिंचित कुल क्षेत्रफल	: ३९१३ हेक्टर
सिंचाई नभएको कुल क्षेत्रफल	: १८२५९ हेक्टर
वनले ढाकेको क्षत्रफल	: १०२४४३ हेक्टर
झाडीले ढाकेको क्षेत्रफल	: १०६५७ हेक्टर
चरन चौरले ढाकेको क्षेत्रफल	: १५८६५ हेक्टर
हिउँ/पहिरो/नदी/तथा	
अन्य क्षेत्रफल	: १५६८०७ हेक्टर

आर्थिक स्थिति

वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय	: रू.४९३०/-

खण्ड २ : जिल्ला पार्श्वचित्रको विवरण

(Bajhang District Profile, 2014)

२.१ भौगोलिक तथा भौतिक स्थिति चित्रण

२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति, सीमाना तथा राजनीतिक, प्रशासनिक विभाजन

भौगोलिक अवस्थिति तथा सीमाना : बझाङ्ग जिल्ला विश्व मानचित्रमा २९ डिग्री २९ मि. उत्तरदेखि ३० डिग्री ०९ मि. उत्तरी अक्षांस र ८० डिग्री ४६ मि. पूर्वदेखि ८१ डिग्री ३४ मि. पूर्वी देशान्तरमा अवस्थित रहेको छ। जिल्लाको पूर्वमा बाजुरा तथा हुम्ला जिल्ला, पश्चिममा बैतडी तथा दार्चुला जिल्ला, दक्षिणमा बैतडी तथा डोटी जिल्ला र उत्तरमा हुम्ला तथा चीनको स्वशासित क्षेत्र तिब्बत रहेका छन् ।

राजनीतिक तथा प्रशासनिक विभाजन : बझाङ्ग जिल्ला नेपालको सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत सेती अञ्चलमा अवस्थित पाँच जिल्लामध्ये एक हो । ११ इलाका सहित ४७ गाउँ विकास समिति रहेको यस जिल्लाको जिल्ला सदरमुकाम चैनपुर रहेको छ। जिल्लाका कुल गाविसमध्ये जिल्ला सदरमुकाम अवस्थित चैनपुर गाविस नगरोन्मुख रहेको छ भने २ वटा गाविसहरु सुनकुडा र रिलु नमुना गाविसका रुपमा रहेका छन् । जिल्लामा २ वटा संविधानसभा तथा संसदीय निर्वाचन क्षेत्र रहेका छन् ।

निर्वाचन क्षेत्र नं. १ :

काँडा, मेलबिसौना, दांतोला, रिलु, धमेना, मष्टा, भातेखोला, सुनिकोट, कोटदेबल, कैलास, चैनपुर, हेमन्तवाडा, सुर्मा, दौलीचौर, रिठापाटा, लुयाँटा, सुबेडा, कडेल, ब्याँसी, लेकगाँउ, मटेला, मालुमेला, पौवागडी, लामातोला, माझीगाउँ, कालुखेती, पाटादेबल र गडराय । (जम्मा २८ गाविस)

निर्वाचन क्षेत्र नं. २ :

चौधारी, मौलाली, सैनपसेला, भैरबनाथ, भामचौर, रायल, कोइरालकोट, कोटभैरब, पाराकाट्ने, दंगाजी, बाँझ, सुनकुडा, स्याडी, देउलेक, देउलीकोट, कफलसेरी, पिपलकोट, खिरातडी र दहबगर । (जम्मा १९ गाविस)

२.१.२ भू-उपयोग

जिल्लाको कुल क्षेत्रफलको २६८.८३ वर्ग किलोमिटर कृषियोग्य जमिन, १०२४.४३ वर्ग कि.मि. वनक्षेत्र तथा १९८.६५ वर्ग कि.मि.चरनक्षेत्र रहेको छ। जिल्लाको समग्र भू-उपयोगको स्थितिलाई तल तालिकामा चित्रण गरिएको छ।

क्र.सं.	बिवरण	क्षेत्रफल (हे.)
१	जिल्लाको कुल क्षेत्रफल	३४२२ वर्ग कि.मि.
२	कुल खेतीयोग्य जमिन	३४६०७ हे.
३	कुल खेती गरिएको जमीनको क्षेत्रफल	२८२१४ हे.
४	सिंचित क्षेत्रफल	६०४२ हे.
५	अर्ध सिंचित क्षेत्रफल	३९१३ हे.
६	सिंचाइ हुन बाँकी खेतियोग्य जमीन	१८२५९ हे.
७	वनले ढाकेको क्षेत्रफल	१०२४४३ हे.
८	झाडीले ढाकेको क्षेत्रफल	१०६५७ हे.
९	चरन चौरले ढाकेको क्षेत्रफल	१५८६५ हे.
१०	पर्ति जग्गा (बाँझो, पोखरी, नदी, खोला, नाला, तालतलैया, बगर, खानी क्षेत्र, हिउँ, पहिरो, पहरा, चट्टान, भीर, पार्क, उद्यान तथा सार्वजनिक क्षेत्र आदि) क्षेत्रफल	१५६८०७ हे.
११	बाँझो जमिन	९७२१० हे.
१२	झाडी, बुट्यान	३८५०४ हे.

क्र.सं.	बिवरण	क्षेत्रफल (हे.)
१२	पहरा, चट्टान, भीर	१८७ हे.
१३	हिँउले ढाकेको क्षेत्र	६७४२ हे.
१४	तालतलैया	७४ हे.
१५	बलौटे जमिन	७३८९ हे.
१६	नदी, खोला	५३७ हे.
	स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय बझाङ्ग, सामुदयिक वन विकास कार्यक्रमको बार्षिक अनुगमन प्रतिवेदन, २०६९/७० तथा *LRMP 2012* को तथ्यांक	

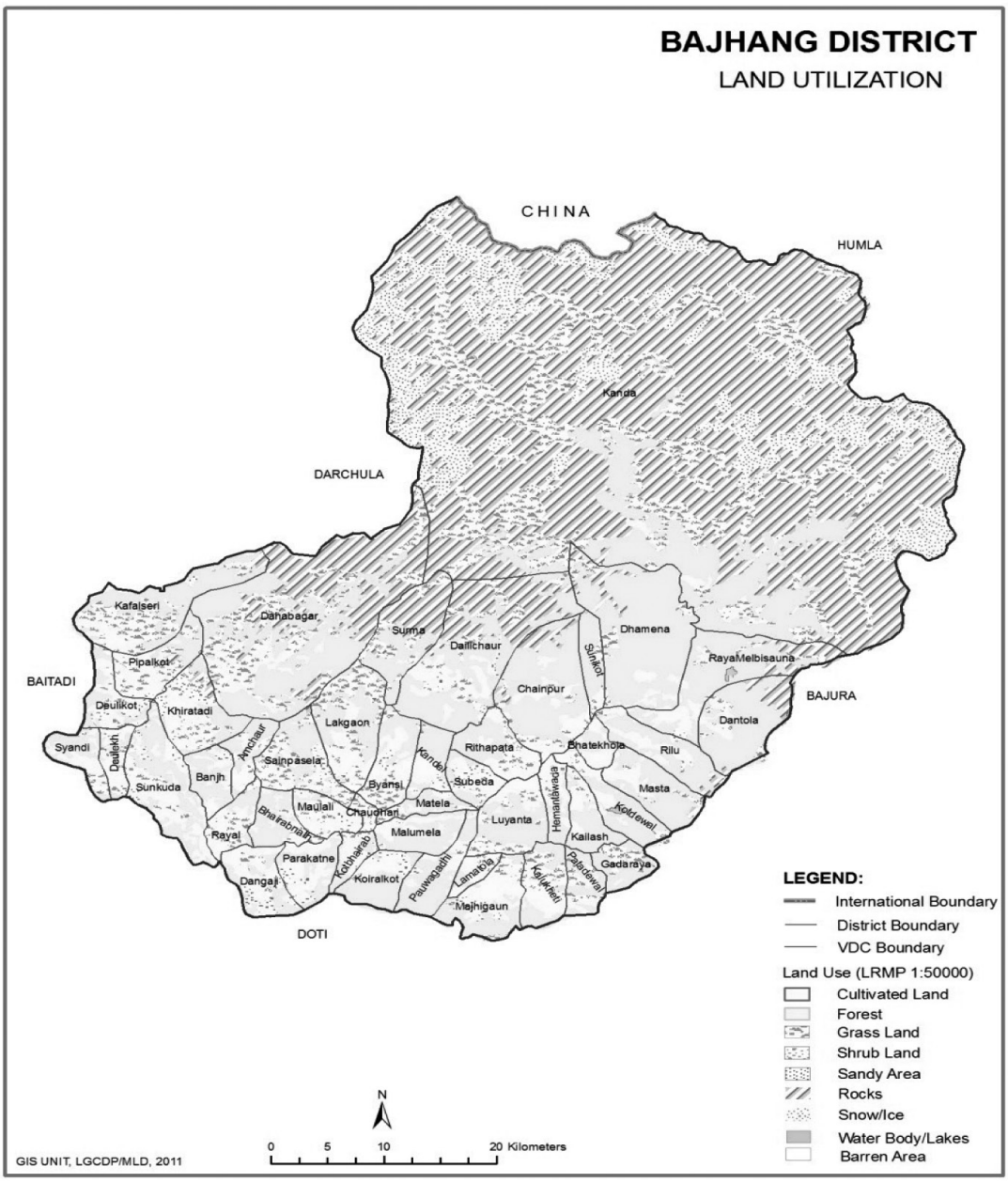

स्रोत: *www.lgcdp.gov.np*

२.१.३ भू-बनौट तथा जमिनको किसिम

बझाङ्ग जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ३४२२ वर्ग किलोमिटर रहेको छ। यो जिल्ला समुद्री सतहबाट ३००० फिटको रायल गाविसको देउरादेखि २३००० फिट (९१५ मि. देखि ७०३५ मि.) को काँडा गाविसको साइपाल हिमालसम्मको विविधतायुक्त उचाइमा रहेको छ। जिल्लाको टोपोग्राफी तथा भिरालोपना (भू-क्षेत्र) हेर्दा गाविसगत आधारमा जिल्लाको भौगोलिक स्थितिलाई निम्न अनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ।

क.सं	भौगोलिक स्थिति	गाविसहरुको नाम	जम्मा
१	उच्च हिमाली	काँडा, मेलविसौना, दातोला, भामचौर, दौलीचौर, गडराय, स्याडी, दहवगर, लेकगाउ, मष्टा, रिलु, सैनपसेला र सुर्मा	१३
२	उच्च पहाडी	दंगाजी, कालुखेती, कोईरालाकोट, माझीगाउ, पाटादेवल, पौवागढी, पिपलकोट, ब्यासी, धमेना, पाराकाट्ने, सुनीकोट, सुनकुडा, भातेखोला, देउलेख, देउलीकोट, कंडेल, कैलास, कफलसेरी, कोटदेवल र मौलाली	२०
३	पहाडी	चैनपुर, लुयाँटा, रिठापाटा, सुवेडा, बाँझ, भैरवनाथ, चौधारी, हेमन्तवाडा, मालुमेला, मटेला, रायल, खिरातडी, कोटभैरव र लामातोला	१४

२.१.४ माटोको वनावट र उर्वराशक्ति

यस जिल्लामा पाइने माटोको वनावत बलौटे, बलौटे, दोमट, दोमट, चिम्ट्याइलो, रातोमाटो, कालोमाटो प्रमुख रुपमा रहेका छन्। यहाँका नदी किनाराका जमिनहरु तथा उच्च भूभागीय टार तथा क्षेत्रहरु (छान्ना, बुँगल, चीर, थलारा, वान्नी/छविस) क्षेत्र कृषिका लागि अत्यन्त उर्वर रहेका छन् भने अन्य क्षेत्रका जमिनहरु पनि उर्वराशक्तियुक्त रहेको पाइन्छ। जिल्लाको हिमाली क्षेत्र मूलतः काँडा गाविस लगायत चीनसँगको सीमानाक्षेत्र उच्च हिमाल, भिरालो जमीन,पाखा र चट्टानयुक्त रहेको छ।

जिल्लाको कृषि क्षेत्रको जमिन एकैनासको रहेको छैन्। प्रसस्त धान खेतीयुक्त समथर जमिनदेखि भीरपाखायुक्त जमिन रहेको छ। सामान्यतया जिल्लाका सेती नदी, वाहुलीगाड, कालंगा नदी, जडारी गाड, थलारी गाड लगायतका प्रमुख नदी र गाड आसपासका समथर जमिन र जिउलाहरु सिचाईयोग्य खेती क्षेत्रका रुपमा उपभोग भइरहेका छन्। तथापि, जिल्लाको अधिकाँश भाग हिमाल तथा भिरालो पाखा रहेको छ। जिल्लाको विद्यमान कृषियोग्य जमिनको वर्गीकरण तथा क्षेत्रफल निम्न अनुसार रहेको छ।

जमिनको किसिम वर्ग मी.						
क्र.सं.	विवरण	जग्गाधनी संख्या (२०५९ अनुसार)	अवल क्षेत्रफल	दोयम क्षेत्रफल	सिम क्षेत्रफल	चाहार क्षेत्रफल
१	धनहर खेत	२५३०५ (२०५९)	२,२१,६५५	९२,१३,०९५	२,१५,९२,०२५	२,११,६५,९३५
२	पाखो बारी		४५०	२२,८९,३९५	४,२८,६१,७७०	१८,२३,९७,९३५
स्रोतः जिल्ला नापी कार्यालय, बझाङ्ग, २०७० (नोट : २० रोपनी वा १०,००० वर्ग मी = १ हेक्टर)						

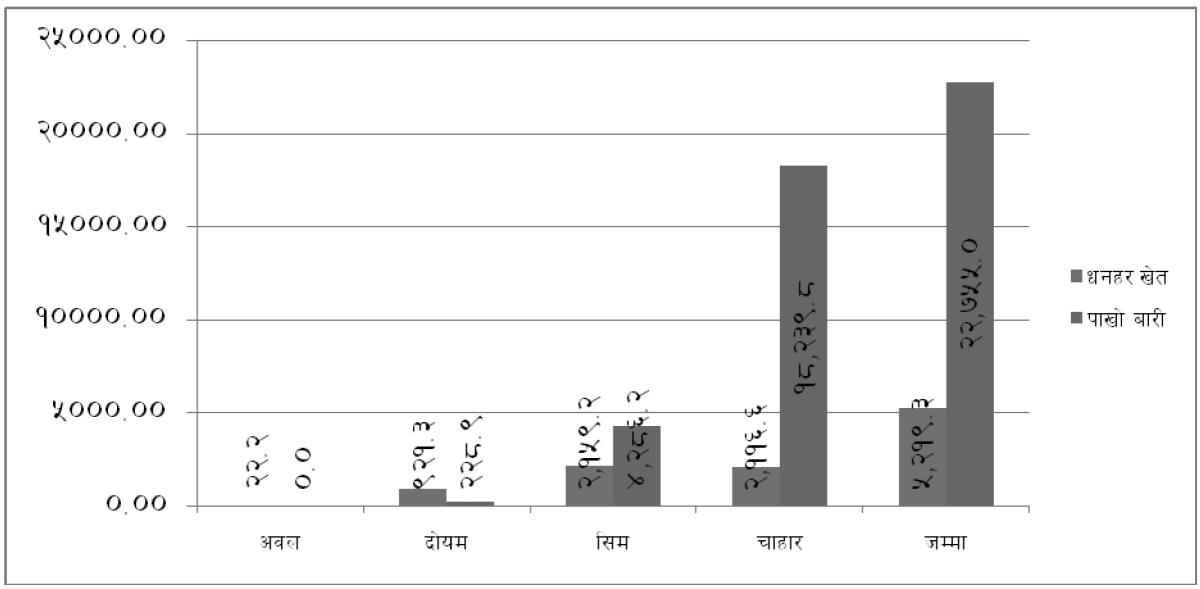

जिल्लाको धनहर खेत तथा पाखोवारी (हे.)

जिल्लामा रहेका पर्ती जग्गा र उद्यान तथा खुला क्षेत्रको विवरण : जिल्लाका ४७ वटै गाविसहरुमा २,२९,१९९ रोपनी जमिनको भूभाग पर्ती, खुला क्षेत्र तथा उद्यानका रुपमा रहेको छ । गाविसगतरुपमा सोको विवरण तल तालिकामा चित्रण गरिएको छ ।

क्र.सं.	गाविसको नाम	पर्ती जग्गाको विवरण		उद्यान तथा खुला क्षेत्र (रोपनी)
		कित्ता संख्या	रोपनी	
१	बाँझ	१	१२६	
२	भैरवनाथ	१००	६८४३	
३	भामचौर	९१	५३४१	
४	भातेखोला	२०	६४२	
५	ब्याँसी	९४	९९१३	
६	चैनपुर	५३	५०२२	
७	चौधारी	७४	७८७०	
८	दहबगर	४७	१२३०३	
९	दंगाजी	९३	६४०५	
१०	दांतोला	६	५१	
११	दौलिचौर	२९	२४४८	
१२	देउलेख	३२	२१६४	
१३	देउलीकोट	१७५	३२९३	
१४	धमेना	३१	५८२	
१५	गडराय	६४	७३१	
१६	हेमन्तवाडा	२८	४४८	
१७	कडेल	५१	९६२	

क्र.सं.	गाविसको नाम	पर्ती जग्गाको विवरण		उद्यान तथा खुला क्षेत्र (रोपनी)
		कित्ता संख्या	रोपनी	
१८	कैलास	४९	११९०	
१९	कालुखेती	३३	५५९	
२०	काँडा	५७	११५६४	
२१	कफलसेरी	६०	७३५४	
२२	खिरातडी	१७७	४०२३८	
२३	कोईरालाकोट	९१	१९१२	
२४	कोटभैरव	८०	६५३३	
२५	कोटदेवल	६९	४१९३	
२६	लामातोला	१८	५९८	
२७	लेकगाँउ	८४	७२००	
२८	लुयांटा	१४	१५२	
२९	माझिगाँउ	११	५००७	
३०	मालुमेला	८	६७	
३१	मष्टा	३५	५९४	
३२	मटेला	७९	१३२२	
३३	मौलाली	५०	८९२६	
३४	मेलविसौना	३६	४७७	
३५	पाराकाट्ने	३९	६४७०	
३६	पाटादेवल	२२	२२८	
३७	पौवागडी	१८	१०१	
३८	पिपलकोट	१०३	६४०९	
३९	रायल	२०५	१४४७	
४०	रिलु	४१	५६५	
४१	रिठापाटा	२५	३९३	
३२	सैनपसेला	२५	४१३५०	
४३	सुवेडा	५१	७५६	
४४	सुनिकोट	९	१७४	
४५	सुनकुडा	१३९	१७३७	
४६	सुर्मा	३८	५९५५	
४७	स्याडी	६३	५८४	
	जम्मा	२७१८	२२९१९९	

स्रोतः जिल्ला नापी कार्यालय तथा जिल्ला विकास समिति, बझाङ्ग

जिल्लामा सार्वजनिक जमिनका रुपमा पर्ति तथा खाली जग्गाको रुपमा लगभग २२९१९९ रोपनी जमीन रहेको भएपनि हालसम्म पार्क तथा उद्यानको रुपमा ती जमिनहरुको विकास तथा उपभोग हुन सकेको छैन ।

२.१.५ भू-क्षय संभावित क्षेत्र

अधिकांश हिमाली र पहाडी भूभाग रहेको बझाङ्ग जिल्ला भू-क्षयका हिसावले उच्च जोखिमयुक्त रहेको छ । बर्षेनी बाढी पहिरोजस्ता समस्याबाट जनजीवन निकै प्रभावित रहने गरेको छ । जिल्लाका निम्न क्षेत्रहरु भूक्षय निरन्तर भईरहेका र सम्भावित भूक्षययुक्त क्षेत्रका रुपमा रहेका छन् ।

क्र.सं.	भू-क्षययुक्त तथा संभावित क्षेत्र	क्षतिको प्रकार
१	धुली बलौडी, मोरा, सेरुपोइल, भिउढुंगा, भाटबगर, जाल्तडी, रुइनावगर, कालाखाली, भोपुर (चैनपुर), डुँग्री जिउलो, (हेमन्तवाडा), देवल जिउलो (रिठापाटा), गोलाइ ज्युलो, सुवेडा ज्युलो, लुयाटा सेती किनार, जालेवगर, वगरगाउँ, भण्डारी गाउँ लिस्ताडा, (मालुमेला, मटेला), वीरगाल, सुँगाला, भाडेबगर, खानी बगर, मौरीबगर, पिखेत, झनाना (कोटभैरव, चौधारी), झोता, तमैल (रायल), देउरा, रेगमज्युला, कुच, पाल्तीछडा, वासगाडा र मोरायलज्युला	सेती नदी कटानक्षेत्र
२	वाझ, सुनकुडा, पिपलकोट, खिरातडी, कफलसेरी, गित, वौडी, दहबगर	कालंगा नदी कटान क्षेत्र
३	चौधारी, सैनपसेला, लेकगाउँ, मटेला, व्याँसी,	चैधारी, तारुगाढ कटान क्षेत्र
४	दौलीचौर, चैनपुर, रिठापाटा	वाहुलीगाढ नदी कटान क्षेत्र
५	पसलबगर, तल्लावगर (माझिगाउँ, लामातोला, पौवागढी, मालुमेला, गडराय, पाटादेवल, कालुखेती	जडार, कुचेखोला नदी कटान क्षेत्र
६	वयस, डुडेमाडु,, सेरालाखेत जिउलो, सडिल जिउलो) क्षेत्र, कोइरालकोट, कोटभैरव	थलारीगाढ नदी कटान
७	व्यासी, सैनपसेला	पहिरो
८	कोइरालकोट, घोरादाउना, आठविस	पहिरो
९	बाँझ गाविस	पहिरो
१०	सुनिकोट	पहिरो
११	देवल पहिरो, रिठापाटा, धौलावगर	पहिरो
१२	चैनपुर, भोपुर	पहिरो
१३	सुवेडा, झुटाढुंगा	पहिरो
१४	भामचौर	पहिरो
१५	हेमन्तवाडा -गजमाइल, तामाखानी, कुच	पहिरो
१६	डोङ्को पहिरो -गडखेत, विउराडी, वस्टी	गोलाई गाड कटान क्षेत्र
१७	डिलकोटेली	डिलगाड कटान क्षेत्र
१८	गोलाइ ज्युला कटान	ढाक्रेखोला
१९	दौतोला, मेलविसौना	तलकोटी गाड
२०	डाडापानी, मेलविसौना	पहिरो
२१	रिलु, द्धारी	पहिरो
२२	रायल मैतोली	पहिरो
२३	सुकट्या सुनकुडा	पहिरो

स्रोत : जिविस, बझाङ्ग, २०७०

२.१.६ जलवायु

बझाङ्ग जिल्ला हावापानीका दृष्टिले विविधतायुक्त रहेको छ । हिमाली जिल्लाको रुपमा रहेको यस जिल्लामा सेती नदी लगायतका तटीय क्षेत्रमा ग्रीष्म ऋतुमा अधिकतम् गर्मी रहन्छ भने अन्य भू-भागमा मौसम सामान्य रहन्छ । वर्षभरिनै हिउँ जम्ने ठाउँहरु पनि जिल्लामा रहेका छन् । यस जिल्लाको ६० प्रतिशत भूभाग शीत प्रदेश, ३० प्रतिशत भूभाग समशितोष्ण र बांकी १० प्रतिशत भूभाग उपोष्ण प्रदेशमा पर्दछ । यहाँका साइपाल, जेठी बहुरानी हिमश्रृंखलाहरुमा सदाबाहर हिउँ रहन्छ । जिल्ला सदरमुकाम चैनपुर (भोपुर) मा ग्रीष्म महिनामा औषत तापक्रम न्यूनतम २०° से. देखि अधिकतम् ३५° से. सम्म तथा हिउँद महिनामा न्यूनतम् २° से. देखि अधिकतम् १८° से. सम्म रहन्छ । जिल्लामा जिल्ला सदरमुकाम क्षेत्रलाई आधार मान्दा बार्षिक औषत बर्षाः ५० देखि १५० मिलि मिटर हुने गर्दछ ।

२.१.७ जलभण्डार

जिल्लाको प्रमुख जलभण्डारको रुपमा निम्न अनुसारका हिमश्रृंखला तथा नदीहरु रहेका छन् ।

प्रमुख हिमालहरु : साइपाल हिमाल, आर्या हिमाल, जेठी बहुरानी हिमाल, नाम्पा हिमाल, योगा हिमाल, व्याँस हिमाल, उरइ भञ्ज्याँग हिमाल, राक्से हिमाल, दुवै भन्ज्याङ, राडुढुंगी भन्ज्याङ, गुरेल ।

प्रमुख नदीनालाहरुः सेती नदी, कालंगा, बाहुलीगाड, तारुगाड, सुनीगाड, तल्कोटीगाड, थलारीगाड, जडारीगाड, भ्यागुते गाड, लिस्तीगाड, घाटगंगा, डिलगाड, विडीगाड, गनईगाड । यस जिल्लाका नदी प्रणालीलाई तलको नक्शामा हेर्न सकिन्छ ।

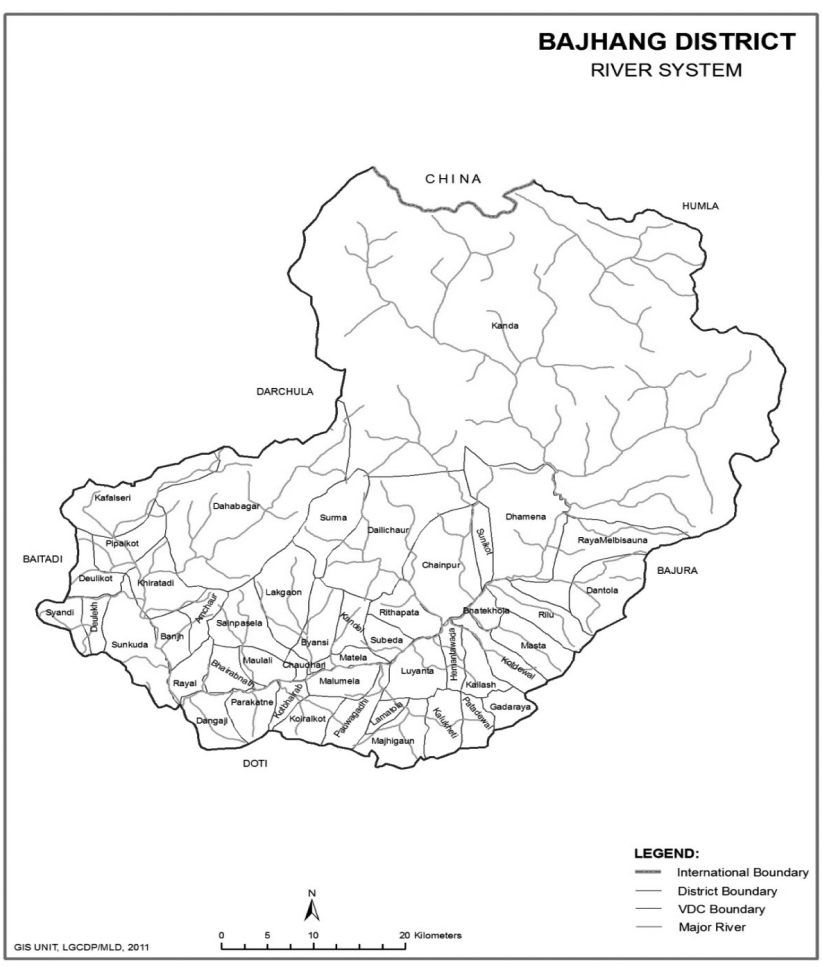

स्रोतः www.lgcdp.gov.np

प्रमुख तालहरुः सुर्मा सरोवर, खप्तड ताल, तिमा दह, लोकुन्डा ताल, नीलसिरी कुण्ड, उराइ ताल, माझा ताल (काँडा) खापर दह ।

प्रमुख झरनाहरुः दाँतोला, गोर्खाली (गडराय), चनकेली ढुँगा, कोइरालकोट-छडिगाड, सुनकुडा,पाल्तीछडा, वारिलछडो, चिडकाको झरना, धदिवन झरना, गुरायल झरना ।

२.१.८ जिल्लाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

ऐतिहासिक रुपमा बझाङ्ग जिल्ला नेपालका राजा रजौटा चौविसे राज्य मध्येको एउटा थियो । यस जिल्लामा सिंह ठकुरीहरुले राज्य गरेका थिए । बझाङ्गी राजाहरुमा वंशीय पहिलो राजा शक्ति सिंहदेखि अन्तिम राजा ओमजंग वहादुर सिंहसम्म राज्य सञ्चालन गरेका थिए । शैक्षिक इतिहासका अग्रेणी तथा सुप्रख्यात मानवतावादी राजा जयपृथ्वी वहादुर सिंह पनि बझाङ्गी राजामध्येका एक थिए । उनले नेपाली भाषाको पहिलो पाठ्यपुस्तक अक्षराँङ्क लेखी नेपालको शैक्षिक इतिहासमा ठूलो योगदान पुऱ्याएका थिए । हालको बझाङ्ग जिल्लाभित्र चौविसे राजाका रुपमा थलारी राज्य समेत रहेको थियो । थलारी राज्यमा पनि सिंह ठकुरी वंशीय राजाहरुले शासन गरेका थिए । तत्कालीन अवस्थामा बझाङ्ग राज्यको बलीयो चौविसे राज्यका रुपमा नेपाल राज्य तथा मूलतः शाह वंशीय खानदानसँग नजिकको सम्वन्ध रहेको मानिन्छ ।

जिल्लाको नामाकरणका सम्वन्धमा ठोस् भनाई देखिदैन् । तथापि, किम्वदन्ती अनुसार वझाङ्गी राजाका पूर्वजहरु हालको ब्यासी गाविस अन्तर्गत राजाको दरवार (कोट) वनाइ सोही ठाउँबाट शासन सञ्चालन गर्दथे । उक्त ठाउँमा राजाको दरवार निर्माणको क्रममा त्यहाँ एउटा अचम्मको दर्शनीय शिला (ढुङ्गा) फेला परेछ । उक्त शिलालाई कोटबाट तल खसाल्दा पनि बारम्वार उही साविककै ठाउँमा आएर बसेको देखेपछि कामदारहरुले यसको वेलीविस्तार राजाकोमा लगाएछन् र राजाले गुरु पुरोहितको सल्लाहमा उक्त शिलालाई कालभैरबको रुपमा स्थापित गरी पुजा गर्ने परम्परा वसालेछन । पछि कुनै समयमा उक्त अग्लो कोटमा निकै ठूलो वज्र (चट्टयाङ्ग) परेछ । स्थानीय भनाई अनुसार कालभैरबको प्रभावले उक्त बज्र प्रभावहीन भई दरबारमा कुनै क्षति नपुगेको र राजाको कोट भएको ठाँउलाई पछि वज्रङ्ग भनिएछ । कालान्तरमा बज्रंग शब्द अपभ्रंस भै वझाङ्ग हुन गएको हो भन्ने किमवदन्ती रही आएको छ ।

२.१.९ जिल्लाका अन्य प्रमुख विशेषताहरू

यसरी जिल्लामा प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, ऐतिहासिक आदि विभिन्न किसिमका स्रोत, साधन, सम्पदा, परम्परा आदि जस्ता विशेषताहरु रहेका छन् । जसलाई जिल्लाले गौरव गर्न लायक कुराहरुमा मान्ने गरेको छ । त्यस्ता थप पक्षहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

२.१.९.१ प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्य

सुन्दर हिमाली तथा पहाडी भूभागयुक्त यस जिल्लामा पर्यटकीय गन्तव्यका हिसावले निकै मनोरञ्जक तथा आकर्षक क्षेत्रहरु रहेका छन् । साइपाल हिमाल क्षेत्र, सुर्मासरोवर क्षेत्र, खप्तड क्षेत्र, बित्थड क्षेत्र, तपोवनज्वाला, तातोपानी (सुनिकोट), खापरदह, ऋषिकुण्ड, कैलाशगुफा जिल्लाका प्रमुख पर्यटकीय सम्पदाका रुपमा रहेका छन् ।

२.१.९.२ सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक क्षेत्र

सांस्कृतिक तथा ऐतिहासिक क्षेत्र र संस्कृतिका रुपमा जयपृथ्वी नगर, बिभिन्न कोटहरु (थलारा, वान्नी) आदि प्रमुख स्थानहरु मानिन्छन् । सांस्कृतिक रितिरिवाज तथा परम्पराका रुपमा विषु पर्व, दशहरा (दहरो), साउने संक्रान्ति (लुतो हटाउने, भूत भगाउने), गावे संक्रान्ति, घांसे संक्रान्ति, नौंखानु, दशैं, भाईटिका (भाइत्यार), सिउरो, गौरापर्व, ग्वाले जातो, कथा, सप्ताह, नवाह, भुवो भस्सो, माघी (चेली तिहार), खाइवस्नु, चैते दशै, देउडा, हुड्क्यौली (भार्त्या), मांगल, छैटी, रत्यौली, नवाखी पूजा ईत्यादी उल्लेख्य रहेका छन् ।

२.१.९.३ जिल्लाका प्रमुख धार्मिक क्षेत्र तथा मठ मन्दिर

धार्मिक हिसावले यस जिल्लामा अधिकांश जनसंख्या हिन्दु धर्मावलम्वीको भएका कारणले पनि हिन्दु

धर्मावलम्बीका धार्मिक मन्दिरहरु, परम्पराहरु उल्लेख्य रहेका छन् । जिल्लाका धार्मिक मठ मन्दिरको विवरण निम्न अनुसार रहेको छ :

क्र.सं.	प्रमुख धार्मिक क्षेत्र तथा मठमन्दिर	स्थान
१.	सुर्मादेवी मन्दिर	चैनपुर
२.	माइकोथान	खप्तड कोइरालकोट, पौवागढी
३.	खप्तडवावा कुटी	खप्तड
४.	सहस्रलिंग	खप्तड
५.	खापरमाणु	खप्तड, मालुमेला, कोइरालकोट, पाटादेवल
६.	मष्टामाणु	भातेखोला, बान्नी, कोइरालकोट गाँइबिप्रा, तवापण मष्टामाणु पौवागढी, सुनिकोट, तल्कोट, हेमन्तवाडा
७.	नवादेवमाणु	पौवागढी, कोइरालकोट, लुयाँटा
८.	कालिका	थलारा खोली, माणुकाटने, लुयाँटा
९.	नाननदेव मन्दिर	हेमन्तवाडा, कोटदेवल
१०.	शिवमन्दिर	गडराय
११.	गुम्बा	काँडा
१२.	मालिका मन्दिर	रिलु, दौतेला
१३.	द्वरकाडी मष्टा मन्दिर	छान्ना, गडराय
१४.	दुधिरमाण्डौ	सुवेडा, पाटादेवल
१५.	लाटो, रगसुला	गडराय, छान्ना
१६.	लाँगो मन्दिर	काँडा, तल्कोट
१७.	वेताल मन्दिर	छान्ना
१८.	देवल बाँझ	पाराकाट्ने
१९.	वडीज्यावल बाह्रदेउ मन्दिर	वुगल
२०.	राम मन्दिर	गडराय
		स्रोत : जिविस वझाङ, २०७०

२.१.९.४ **चलन चल्तीका प्रमुख बाजा**

पञ्चेबाजा, सनई, वासुरी, मादल, दमाह, ट्याम्को, नरसिंहा, मुजुरा, घुँघुरा, आदि ।

२.१.९.५ **जिल्लामा उपलब्ध प्रमुख जडिबुटी तथा गैर काष्ठ**

यार्सागुम्बा लगायत अमला, रिठा, पाषणवेद, सतुवा, पावनबोक्रा, कटुकी, झ्याउ लगायत ८ प्रकारका प्रजातिहरु बार्षिक २००० केजीभन्दा बढी परिणाममा संकलन तथा बिक्रि वितरण हुने गरेको पाइन्छ । यसका साथै विभिन्न किसिमका गैरकाष्ठजन्य उत्पादन एवं वस्तुहरु यहाँ पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध हुने भए पनि यसको उपयुक्त किसिमबाट पहिचान, प्रशोधन एवं बजार व्यवस्थापन गर्न सकिएको छैन ।

२.१.९.६ **जिल्लामा उपलब्ध अन्य राष्ट्रिय सम्पदाहरु**

डाँफे, लालिगुराँस, जयपृथ्वीनगर, मानवतावादी तथा शिक्षाप्रेमी राजा जयपृथ्वी वहादुर सिंहको दरवार ।

२.१.९.७ **प्रमुख चाडपर्व तथा जातजात्रा**

जिल्लाका विभिन्न गाविस तथा स्थानहरु स्थानीय मेला, जात्रा, जातपर्वका लागि उल्लेख्य रहेका छन् । यहाँका प्रमुख जात्रा तथा पर्वहरु सम्बन्धी विवरण यस प्रकार रहेको छ :

प्रमुख जातजात्रा	समय	स्थान
१. विशु पर्ब	वैशाख १ गते	घट्यावगर (लामातोला), माडुकाट्ने, कोइरालाकोट, झोता लगायत ४७ वटै गाविस
२. चनुकाँडा खापरजात	बैशाख, शुक्ल पूर्णिमा	खापरमाडु, कोइरालाकोट, मालुमेला
३.गंगा दशहरा	जेठ शुक्ल दशमी	खप्तड, त्रिवेणी पाटन
४.सैनडाडो	भाद्रशुक्ल पूर्णिमा	पिठातोला, पाटादेवल
५.सुर्माकी जात	कार्तिक पूर्णिमा	सुर्मा
६. दशैं, अष्टमी (चैते अष्टमी समेत)	दशैं अष्टमी	कोटहरु, तल्कोट, थलाराखोलीकोट, माइकोथान खप्तड, कालिकाथान, गडराय, देवल रिठापाटा
७. वडा दशैं	असोज शुक्ल दशमी	थलारा खोली, तल्कोट, गडराय
८. चद्यसी	असोज शुक्ल चतुर्दशी	कोइरालाकोट
९. सिलदेवी	असोज शुक्ल पूर्णिमा	चैनपुर बजार
१०. भूओ (भस्सो)	पौष	सबै गाविस
११. माघी	माघे संक्रान्ती	सबै गाविस
१२. होली	फागुन चैत्र	सबै गाविस (हाल प्रचलन बढ्दै गएको)
१३. बान्नीकी चैतली	चैत्र	कंडेल (वान्नीचौर)
१४ गौरा	कृष्ण जन्माष्टमी	सवै गाविस
१५ ताकासेलाई	कार्तिक ६ र २३ (२ वटा चलन	सवै गाविस
१६. माँगल, डेउडा	प्रमुख जात्रा तथा पर्वहरु	सबै समुदाय र गाविसहरु

२.२ जनसंख्या विवरण तथा प्रक्षेपण

२.२.१ जनसंख्याको आकार

वि.सं.२०६८ सालको जनगणना अनुसार जिल्लाको कुल घरधुरी संख्या ३३७८६ रहेको छ। जसमा संस्थागत घरधुरी संख्या १३ रहेको छ। जनगणना २०६८ अनुसार जिल्लाको कुल संस्थागत सहितको जनसंख्या १,९५,१५९ रहेको छ। कुल जनसंख्याको १,०२,३६५ (लगभग ५२ प्रतिशत) महिला तथा ९२,७९४ (लगभग ४८ प्रतिशत) पुरुष रहेका छन्।

क्र सं.	गाविस	घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
			जम्मा	पुरुष	महिला
१	बाँझ	८१८	४,९४४	२,३२४	२,६२०
२	भैरवनाथ	८६८	५,०३७	२,३६९	२,६६८
३	भामचौर	७४८	४,९३१	२,४१२	२,५१९
४	भातेखोला	५७९	३,५७७	१,६५७	१,९२०
५	व्यासी	७१८	४,२३६	२,०११	२,२२५
६	चैनपुर	१,२०४	६,६४२	३,३६९	३,२७३
७	चौधारी	७०७	३,४०६	१,५२४	१,८८२
८	दहवगर	१,०३५	६,११७	३,०१८	३,०९९

क्र सं.	गाविस	घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
			जम्मा	पूरुष	महिला
९	दंगाजी	७३२	४,२९०	२,०४४	२,२४६
१०	दातोला	५४७	३,१५६	१,५३२	१,६२४
११	दौलीचौर	८३९	५,३१७	२,६९४	२,६२३
१२	देउलेख	७०३	४,३८७	२,१३६	२,२५१
१३	देउलीकोट	१,१९५	७,४९९	३,६९४	३,८०५
१४	धमेना	४६३	२,८३५	१,३९७	१,४३८
१५	गडराय	५६०	३,०२२	१,४०१	१,६२१
१६	हेमन्तवाडा	५४९	३,३३९	१,५३२	१,८०७
१७	कडेल	८२९	४,७६२	२,२५४	२,५०८
१८	कैलाश	३३९	१,९११	९१७	९९४
१९	कालुखेती	५०७	२,५५७	१,१७५	१,३८२
२०	काँडा	३६३	२,१८२	१,१०६	१,०७६
२१	कफलसेरी	१,०५१	६,६९२	३,३२०	३,३७२
२२	खिरातडी	१,४१२	८,०५७	३,७६१	४,२९६
२३	कोईरालाकोट	६१५	३,६३१	१,६५१	१,९८०
२४	कोटभैरव	६६८	३,४९५	१,५७१	१,९२४
२५	कोटदेवल	५५८	३,२९१	१,४९४	१,७९७
२६	लामातोला	३७०	१,८५४	८०९	१,०४५
२७	लेकगाउँ	९५५	४,७८३	२,२७९	२,५०४
२८	लुयाटा	५२५	२,९५४	१,३३२	१,६२२
२९	माझीगाउँ	७८८	४,०३२	१,७८७	२,२४५
३०	मालुमेला	४१०	२,२७९	१,०६०	१,२१९
३१	मष्टा	५००	२,७४३	१,३२७	१,४१६
३२	मटेला	४५१	२,५१५	१,१३५	१,३८०
३३	मौलाली	६२३	३,४१३	१,५६७	१,८४६
३४	मेलविसौना	६१९	३,४९२	१,६७२	१,८२०
३५	पाराकाट्ने	७८६	४,२५७	१,९३५	२,३२२
३६	पाटादेवल	५१४	२,४६६	१,१००	१,३६६
३७	पौवागढी	३६६	१,९६२	८७८	१,०८४
३८	पिपलकोट	७८७	४,८५९	२,४२३	२,४३६
३९	रायल	१,१५२	६,३९५	२,९४१	३,४५४
४०	रिलु	८१९	५,३४०	२,६३३	२,७०७
४१	रिठापाटा	५८६	२,९५९	१,४७१	१,४८८
४२	सैनपसेला	१,११७	६,१५३	२,८२४	३,३२९
४३	सुवेडा	८१२	४,३८६	२,०३४	२,३५२
४४	सुनिकोट	३७१	२,०७४	९४०	१,१३४
४५	सुनकुडा	१,२५९	७,१९४	३,२७५	३,९१९

क्र सं.	गाविस	घरधुरी संख्या	जनसंख्या		
			जम्मा	पुरुष	महिला
४६	सुर्मा	५७९	३,७०५	१,८५३	१,८५२
४७	स्याँडी	७७७	५,५७३	२,७०७	२,८६६
९९९	संस्थागत	१३	४५८	४४९	९
	जम्मा	३३,७८६	१९५,१५९	९२,७९४	१०२,३६५

स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

खिरातडी गाउँ विकास समिति सवैभन्दा बढी घरधुरी संख्या १४१२ तथा जनसंख्या ८०५७ रहेको छ भने सवै भन्दा कम घरधुरी सख्या ३३९ रहेको गाउँ विकास समिति कैलाश हो । जनसंख्याको दृष्टिकोणबाट सवैभन्दा कम १८५४ जना भएको गाउँ विकास समिति लामातोला रहेको छ ।

२.२.१.१ जिल्लामा इलाकागतरुपमा जनसंख्याको वितरण

जम्मा ११ वटा इलाका रहेको बझाङ जिल्लामा जनसंख्याका हिसावले सबैभन्दा बढी जनसंख्या इलाका नं १० मा रहेको छ भने सबैभन्दा कम इलाका नं. ४ मा रहेको छ । जिल्लाको कुल क्षेत्रफलको लगभग ५२ प्रतिशत क्षेत्रफल इलाका नं. १ मा पर्दछ ।

इलाका	जनसंख्या	क्षेत्रफल वर्ग कि.मि.	जनघनत्व	गाविस संख्या	इलाकागत गाविसको विवरण
१	१३७३९	१७९८.४६	७.६३	५	सुनिकोट, धमेना, काँडा, मेलविसौना, दाँतोला
२	१४९५१	१०८.९९	१३७.१७	४	रिलु, मस्टा, भातेखोला, कोटदेवल
३	२३००९	३५९.२२	६४.०५	५	रिठापाटा, चैनपुर, सुवेडा, सुर्मा,दउलीचौर
४	१०४८३	९४.६	११०.८१	४	हेमन्तवाडा, लुयाटा, मालुमेला, कैलाश
५	१६२९६	११६.०३	१४०.४४	४	लेकगाउँ, व्यासी, कडेल, मटेला
६	१५८९३	११३.४६	१४०.०७	६	गडराय, पाटादेवल, माझिगाउँ, लामातोला, कालुखेती, पौवागढी
७	१२९७२	६१.६७	२१०.३४	३	चैधारी, मौलाली, सैनपसेला
८	२१३०७	११३.५९	१८७.५७	४	भैरवनाथ, रायल, भामचौर, बाँझ
९	१५६७३	८७.९१	१७८.२८	४	दंगाजी, पाराकाट्ने, कोटभैरव, कोइरालकोट
१०	२५७२५	४०५.९	६३.३७	४	दहबगर, खिरातडी, पिपलकोट, कफलसेरी
११	२४६५३	१२६.३४	१९५.१३	४	देउलीकोट, देउलेख, स्याडी, सुनकुडा

स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८

इलाकागत रुपमा हेर्दा १० नं. इलाकामा सवैभन्दा बढी तथा इलाका नं. ४ मा सवैभन्दा कम जनसख्या रहेको छ । यसैगरी इलाका नं. ७ मा सवैभन्दा कम क्षेत्रफल तथा इलाका नं.१ मा सवैभन्दा बढी क्षेत्रफल रहेको छ । क्षेत्रफलका आधारमा इलाका नं. १ मा नेपालकै सवैभन्दा ठूलो गाउँ विकास समिति काँडा रहेको हुनाले यो बढी क्षेत्रफल भएको इलाका हुन पुगेको हो ।

२.२.२ उमेर समूह तथा लिंग अनुसार जनसंख्या

सबै उमेर समूहका जम्मा	जम्मा	प्रतिशत	पुरुष	प्रतिशत	महिला	प्रतिशत
	१९५,१५९	१००.००	९२,७९४	१००.००	१०२,३६५	१००.००
००-०४ वर्ष	२७,१६१	१३.९२	१३,९१९	१५.००	१३,२४२	१२.९४
०५-०९ वर्ष	३०,७३८	१५.७५	१५,५६४	१६.७७	१५,१७४	१४.८२
१०-१४ वर्ष	२८,८७६	१४.८०	१४,४४५	१५.५७	१४,४३१	१४.१०
१५-१९ वर्ष	१९,९०६	१०.२०	९,७२६	१०.४८	१०,१८०	९.९४
२०-२४ वर्ष	१४,५८४	७.४७	६,३६५	६.८६	८,२१९	८.०३
२५-२९ वर्ष	१२,६४३	६.४८	५,५३७	५.९७	७,१०६	६.९४
३०-३४ वर्ष	१०,३९९	५.३३	४,४६८	४.८१	५,९३१	५.७९
३५-३९ वर्ष	९,६९९	४.९७	४,३७२	४.७१	५,३२७	५.२०
४०-४४ वर्ष	८,१७२	४.१९	३,६६०	३.९४	४,५१२	४.४१
४५-४९ वर्ष	७,०४७	३.६१	३,२०१	३.४५	३,८४६	३.७६
५०-५४ वर्ष	५,९६०	३.०५	२,८६९	३.०९	३,०९१	३.०२
५५-५९ वर्ष	४,९६६	२.५४	२,४३०	२.६२	२,५३६	२.४८
६०-६४ वर्ष	५,३७७	२.७६	२,१५४	२.३२	३,२२३	३.१५
६५-६९ वर्ष	४,०४५	२.०७	१,७६५	१.९०	२,२८०	२.२३
७०-७४ वर्ष	२,९५१	१.५१	१,१६४	१.२५	१,७८७	१.७५
७५-७९ वर्ष	१,४८३	०.७६	६६२	०.७१	८२१	०.८०
८०-८४ वर्ष	७९०	०.४०	३४१	०.३७	४४९	०.४४
८५-८९ वर्ष	२३२	०.१२	१०७	०.१२	१२५	०.१२
९०-९४ वर्ष	७६	०.०४	३१	०.०३	४५	०.०४
९५+ वर्ष	५४	०.०३	१४	०.०२	४०	०.०४

स्रोत : केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८

उमेर समूहगत रुपमा हेर्दा जिल्लामा सवैभन्दा बढी जनसंख्या ५ देखि ९ वर्ष उमेरसमूहका तथा सवैभन्दा कम ९५ वर्षभन्दा माथिका ०.०४ प्रतिशत रहेका छन् । १४ वर्षभन्दा कम उमेरका करिव ४२ प्रतिशत तथा १५ वर्षदेखि ५९ वर्षसम्मका करिव ५० प्रतिशत र ६० वर्षभन्दा बढी उमेरका करिव ९ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । यसबाट आर्थिक रुपमा सक्रिय जनसंख्या उल्लेख्य रहेको पाइन्छ । यद्यपि यहाँ रोजगार तथा स्वरोजगारका क्रियाकलापहरु कम रहेको हुनाले तथा कृषि पेशामा संलग्न जनशक्ति पनि आंशिक रुपमा मात्र रोजगार प्राप्त भएको हुनाले यसमा ध्यान दिनुपर्ने आवश्यक छ ।

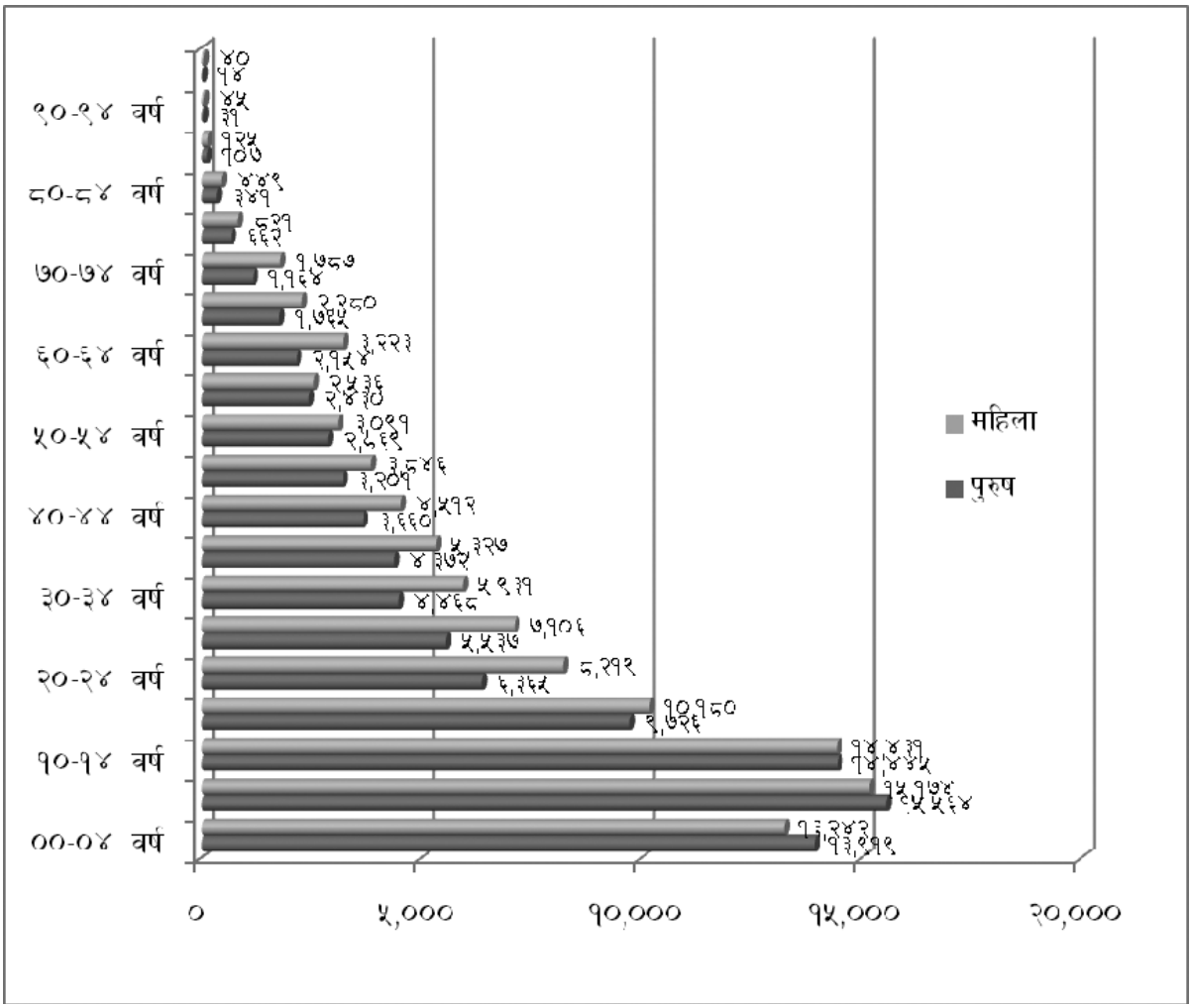

२.२.३ जनजाति, धर्म तथा भाषागत जनसंख्या विवरण

२.२.३.१ जातजातिगत आधारमा जिल्लाको जनसंख्या

नेपालमा पछिल्लो जनगणनाका आधारमा १२५ जातजाति तथा १२३ भाषाभाषी रहेका छन् । जातजातिगत आधारमा बझाङ जिल्लामा खस आर्य समुदायको उच्च उपस्थिति रहेको छ । जसमा क्षेत्री सबैभन्दा बढी रहेका छन् । ब्राम्हण, दलित, ठकुरी जातजातिहरु जिल्लामा ठूलो जनसंख्या भएका समुदाय हुन । जिल्लामा अन्य सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुख जनजातिहरुको साह्रै न्यून वसोवास रहेको छ ।

जातजाति	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
जम्मा	९२,७९४	१०२,३६५	१९५,१५९	१००
क्षेत्री	६२,२९२	६७,५७३	१२९,८६५	६६.५४
वाहुन (पहाडी)	९,२०४	१०,६९३	१९,८९७	१०.२०
कामी	६,७३९	७,५६४	१४,३०३	७.३३
ठकुरी	४,४१८	५,०६२	९,४८०	४.८६
सार्की	२,०२६	२,३०५	४,३३१	२.२२
दमाई/ढोली	१,३३१	१,६६४	२,९९५	१.५३

जातजाति	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
दशनामी/सन्यासी	१,१०८	१,३२८	२,४३६	१.२५
वादी	१९१	२५३	४४४	०.२३
तामाङ	१३६	११४	२५०	०.१३
मगर	१२१	८९	२१०	०.११
नेवार	९९	७९	१७८	०.०९
गुरुङ	७६	६८	१४४	०.०७
थारु	७२	६१	१३३	०.०७
राजपुत	४१	३६	७७	०.०४
लोहार	३२	२२	५४	०.०३
वङ्गाली	२३	२८	५१	०.०३
राई	२१	१४	३५	०.०२
भोटे	९	१३	२२	०.०१
धोवी	१०	१०	२०	०.०१
कायस्थ	१०	१०	२०	०.०१
घर्ती/भुजेल	८	४	१२	०.०१
अन्य दलित	४,६९६	५,२३८	९,९३४	५.०९
अन्य तराईवासी	६०	६९	१२९	०.०७
अन्य नखुलेको	६५	५९	१२४	०.०६
विदेशी	६	९	१५	०.०१

स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

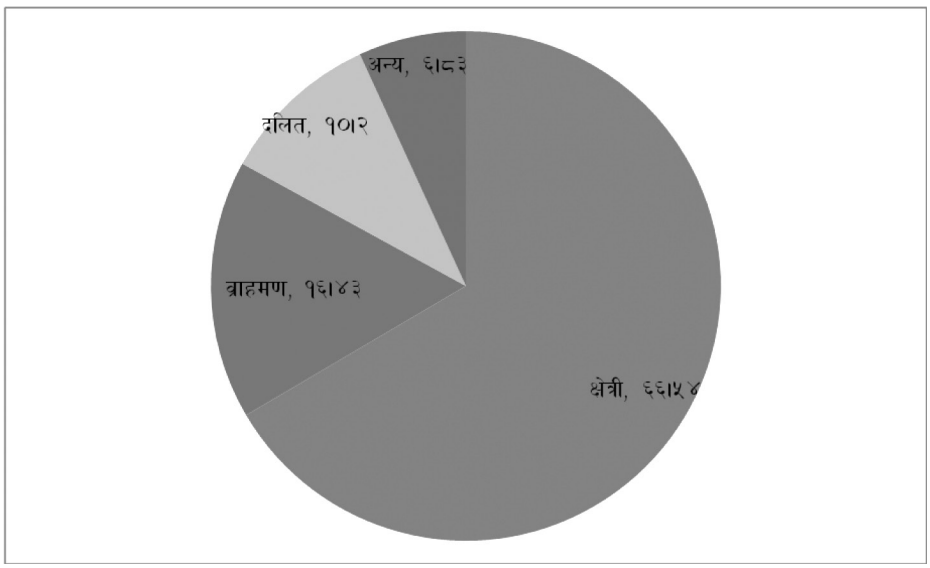

२०६८ को जनगणना अनुसार जिल्लामा ६६.५४ प्रतिशत जनसंख्या क्षत्री, १६.४३ प्रतिशत दलित, १०.२० प्रतिशत ब्राम्हण रहेका छन् । जिल्लामा कुल जनसंख्याको ६.८३ प्रतिशत भन्दा कम जनसंख्या यी वाहेकका जातजातिको रहेको छ ।

२.२.३.२ धर्मका आधारमा जिल्लाको जनसंख्या

क्षेत्र	सबै धर्म मान्ने कुल	हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	किराँत	क्रिश्चियन
नेपाल	२६४९४५०४	२१५५१४९२	२३९६०९९	११६२३७०	८०७१६९	३७५६९९
बझाङ्ग	१९५१५९	१९४६५६	३५९	८	०	५१
क्षेत्र	**प्रकृति**	**बोन**	**जैन**	**बहाई**	**शिख**	**उल्लेख नभएको**
नेपाल	१२१९८२	१३००६	३२१४	१२८३	६०९	६१५८१
बझाङ्ग	७	०	०	६	०	७२

स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

बझाङ्ग जिल्लामा कुल जनसंख्याको ९९.७२ प्रतिशत हिन्दु धर्मावलम्बीहरुको रहेको छ । जिल्लामा बौद्ध, इस्लाम, क्रिश्चियन, प्रकृति र वहाई लगायत अन्य धर्मावलम्बीहरुको संख्या न्यून रहेको छ ।

२.२.३.३ परिवार मूलीका आधारमा घरधुरी

जम्मा परिवार सङ्ख्या	परिवार मूली		घर वा आवासीय इकाइको स्वमित्व			
	पुरुष	महिला	आफ्नै	भाडामा	संस्थागत	अन्य
३३७७३	२५३४१	८४४५	३२९०४	५६०	११०	१९९

स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

परिवारमुलीका आधारमा महिला परिवारमुली भएका घरधुरी ८४४५ रहेको छ । बझाङ्गवासीहरुमा ३३७७३ घरधुरीमध्ये ३२९०४ घरधुरी आफ्नै स्वामित्वको घरमा वसोवास गर्दछन् ।

२.२.३.४ मातृभाषाका आधारमा जिल्लाको जनसंख्याको विवरण

जिल्लाको अधिकांश जनसंख्याले मातृभाषाका रुपमा बझाङ्गी रोजेको पाइन्छ । यसका अलावा नेपाली मातृभाषाका रुपमा बोल्ने जनसंख्या उल्लेख्य रहेको छ ।

२.४ अपाङ्गता भएका जनसङ्ख्या विवरण

राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार कुल जनसंख्यामा ४९७६ जना पूर्ण र आंशिक अपाङ्गता भएका जनसंख्या रहेको छ । शारिरिक र मानसिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुमध्ये २५३४ जना पुरुष र २४४२ जना महिला रहेको देखिन्छ । महिला तथा बालबालिका कार्यालयका अनुसार १६६ जना वालिका तथा २२६ जना वालक गरी कुल ३९२ जना बालबालिकामा अपाङ्गता भएको पाइन्छ । जसमध्ये ८५ जना वालिका र १२१ जना वालकहरुले विभिन्न किसिमका परिचयपत्र प्राप्त गरेका छन् ।

२.५ जिल्लाको जनसंख्याको बैबाहिक अवस्था

दश वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरको जनसङ्ख्याको बैबाहिक अवस्था						
विवरण	नेपाल			बझाङ्ग		
	जम्मा	पुरुष	महिला	जम्मा	पुरुष	महिला
१० बर्षमाथिको कुल जनसङ्ख्या	२०७२१६८२	९८९८९०८	१०८२२७७४	१३७२६०	६३३११	७३९४९
बिबाहित जनस+ख्या	१३३३८४९६	५८८४३८७	७४५४१०९	८९१६९	३७९२२	५१२४७

पहिलो बिबाह गर्दाको उमेर	१० वर्षभन्दा कम	१३८०१५	२२८६५	११५१५०	६०२	७४	५२८
	१०-१४ वर्ष	१३६३११७	२६१२३२	११०१८८५	११२३५	२३९३	८८४२
	१५-१९ वर्ष	६५१७२८१	२१७६७८४	४३४०४९७	५३४५५	२०३२४	३३१३१
	२०-२४ वर्ष	३८१८२९६	२२६६९३२	१५५१३६४	१९९१२	१२१४९	७७६३
	२५-२९ वर्ष	११२६४३४	८५९९२९	२६६५०५	३०८५	२३३७	७४८
	३०-३४ वर्ष	२७३७१५	२१९६५१	५४०६४	६२१	४५६	१६५
	३५-३९ वर्ष	६८६४९	५३१२२	१५५२७	१७७	१३०	४७
	४०-४४ वर्ष	२१०१३	१५५०३	५५१०	५४	३९	१५
	४५-४९ वर्ष	६८९०	४८८९	२००१	१८	१४	४
	५० वर्षभन्दा माथि	५०८६	३४८०	१६०६	१०	६	४

स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

यस जिल्लाको जनगणनाअनुसार १० वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका कुल जनसङ्ख्याको ३५.०३ प्रतिशत व्यक्तिहरू अविवाहित रहेको देखिएको छ । १० वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका कुल पुरूषहरूको ४०.१० प्रतिशत र महिलाहरूको ३०.६९ प्रतिशत अविवाहित रहेको पाइएको छ । जिल्लामा ६०२ जना १० बर्ष मुनि नै विवाह गर्ने जनसंख्यामा पर्दछ । विवाहित जनसंख्याको ६५२९२ जनसंख्या अर्थात विवाहित कुल जनसंख्याको ४७.५६ प्रतिशत विवाह १९ बर्षभन्दा कम उमेरमा नै भएको देखिएको छ ।

२.६ व्यक्तिगत घटना दर्ता विवरण

क्र.सं.	घटना विवरण	२०६४/०६५	२०६५/०६६	२०६७/०६७	२०६७/०६८	२०६८/०६९
१	जन्म	२७६२	३६६८	४०५४	५३१२	९१५६
२	मृत्यु	४९७	५४४	६८५	१२७३	७७२
३	विवाह	५१६	५४८	९६८	११८९	२५५१
४	बसाइ सराइ	३१२	४१९	४३२	४१०	३६१
	जम्मा दर्ता	४०८७	५१७९	६१३९	८१८४	१२८४०

स्रोतः जिल्ला विकास समिति, बभाङ्ग (नोट : यसमा व्यक्तिगत घटना दर्ता गरिएको विवरणमात्र समावेश गरिएको छ ।)

२.७ जनसंख्याको वृद्धिदर तथा प्रक्षेपण

२०४८			जनंख्या बृद्धिदर	२०५८			जनंख्या बृद्धिदर	२०६८			जनङ्ख्या बृद्धिद/
महिला	पुरुष	जम्मा		महिला	पुरुष	जम्मा		महिला	पुरुष	जम्मा	
७२४४१	६६६५१	१३९०९२	१.९	८६३५०	८०६७६	१६७०२६	१.८५	१०२३६५	९२७९४	१९५१५९	१।५६-%)

नोट : जनगणना २०६८ अनुसार बभाङ्ग जिल्लाको जनसङ्ख्या वृद्धिदर ज्ञाछट(%) रहेको छ ।

साल	२०७०	२०७१	२०७२	२०७३	२०७४	२०७५
प्रक्षेपित जनसंख्या	२०१२९५	२०४४३६	२०७६२५	२१०८६४	२१४१५३	२१७४९४

नोट : प्रक्षेपित जनसंख्या लिँदा हालको हालको वृद्धिरलाई नै आधार बनाइएको छ ।

२.८ जनघनत्व

नेपालको जनघनत्व (प्रति वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफलमा रहेको जनसङ्ख्या) १८० जना प्रतिवर्ग किलोमिटर रहेकोमा बझाङ जिल्लाको जनघनत्व ५७ जना प्रति वर्ग किमि रहेको छ ।

कुल घरधुरी संख्या	क्षेत्रफल	जनसंख्या			लैंगिक अनुपात	औषत परिवारको आकार	जनघनत्व
		कुल	पुरुष	महिला			
३३७८६	३४२२	१९५१५९	९२७९४	१०२३६५	९०.७	५.७८	५७
स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८							

इलाकागत रुपमा इलाका नं ७ मा प्रति वर्ग कि.मि.२१०.३४ जनघनत्व रहेको देखिन्छ भने इलाका नं १ मा प्रति वर्ग कि.मि. जनघनत्व ७.६३ रहेको छ । नेपालको शहरी क्षेत्रमा १३८१ जना र ग्रामीण क्षेत्रमा १५३ जना प्रति वर्ग किलोमिटर जनघनत्व रहेकोमा बझाङ जिल्लामा शहरीकरण कम भएकोले पनि जनघनत्व कम हुन गएको देखिन्छ ।

खण्ड ३. शहरीकरण तथा बस्ती विकासको स्वरूप

(Bajhang District Profile, 2014)

३.१ शहरीकरण

जिल्लालाई सडक यातायातले जोडेपछि तीव्र गतिमा शहरीकरण भइरहेको छ । सडक किनारका भागहरुमा बजारहरुको विकास तथा विस्तार भइरहेका छन् । स्थानीय बजार केन्द्रहरुको विकासले नजिकका गाउँवस्तिहरुमा दै निक आवश्यकताका वस्तुहरुको आपूर्तिका साथै स्थानीय रुपमा उत्पादन हुने साग, सब्जी, फलफूल, माछा मासु जस्ता सामाग्रीको बेचविखन बढ्दै गएको छ । यसरी जिल्लाका विकास हुँदै गरेका बजार केन्द्रहरुलाई इलाकागतरुपमा निम्नानुसार हेर्न सकिन्छ ।

इलाका	प्रमुख बजार तथा व्यापारिक केन्द्र
१	काँडा, तल्कोट खउला, दाँतोला, सुनिकोट, धमेना
२	मष्टा, भातेखोला, रिलु, खात्तड बजार, डुंग्री बजार, घचाया
३	चैनपुर, दौलीचौर, सिमखेत, तमैल, वकिल बजार, सुवेडा, लालटिन बजार
४	मालुमेला, भाँडे, वगरगाउँ, गोलाई, हेमन्तवाडा
५	चौघानपाटा, मटेला, मोरीवगर, जयपृथ्वीनगर
६	खातिगाउँ, पसलबगर, माझिगाउँ, कालुखेती, गडराय, पौवागढी, सैनडाँडा बजार
७	झनाना, चौधारी, लेकगाउँ
८	झोता, भैरवनाथ, देउरा रायल
९	थलारा खोली, कोटभैरव, माडुकाट्ने, रेगम बजार
१०	दहबगर, खिरातडी, झापा पिपलकोट, कफलसेरी
११	देउलेख, सुनकुडा, वागथला, वित्थड, लिम, सुइलेक

३.२ बस्ति विकासको स्वरूप

जिल्लामा वसोवासको स्थिति हेर्दा अधिकांश वस्तीहरु गुजमुज्ज अवस्थामा रहेको पाइन्छ । यहाँका अधिकांश वस्तीहरु वडाकै रुपमा रहेको देखिन्छ । तथापि, एकै वडामा पनि फरक जनजातिगत आधारमा फरक वस्तीहरु रहेको अवस्था छ । कतिपय गाविसहरुमा वस्तीबाट नजिकका महत्वपूर्ण चरन क्षेत्र र वनक्षेत्र आसपास गई केही समयका लागि गोठका रुपमा दोहोरो वसोवास गर्ने प्रचलन रहेको छ । जिल्लामा हालसम्म पनि कुनै जग्गा एकीकरण आयोजना तथा आवास आयोजनाहरु व्यवस्थित रुपमा लागू भएको छैन । साथै बस्ती विकासलाई निर्देशित गर्ने किसिमका अन्य कार्यक्रमहरु पनि कार्यान्वयनमा रहेका छैनन् । हाल विकास भैरहेका शहरी बस्तीहरुमा पनि पुरानै नाप नक्शा भएको हुनाले बाटोघाटो तथा सार्वजनिक स्थलहरुको नक्शांकन हुन सकेको छैन ।

३.३ शहरी तथा ग्रामीण क्षेत्रमा आवास स्थिति

यहाँका शहरी क्षेत्रका अधिकांश घरहरु स्थानीय निर्माण सामग्रीद्वारा निर्मित एवं परम्परागत रुपमा बनेका छन् । हालका दिनहरुसडक किनार तथा बजारका कतिपय घरहरु आधुनिक किसिमबाट समेत तयार गर्ने क्रम बढ्दो छ । यद्यपि भूकम्पप्रतिरोधी एवं भवन संहिता वमोजिमका आवासहरु निकै कम मात्र निर्माण हुने गरेका छन् । सदरमुकाम चैनपुरमा समेत भवन निर्माण गर्दा भवन संहिता वमोजिम गाविसबाट नक्सा पास गर्ने अनिवार्य व्यवस्था लागु हुन सकेको छैन । यसैगरी ग्रामीण क्षेत्रका घरहरु स्थानीय निर्माण सामग्री तथा परम्परादेखि चल्दै आएको स्वरुपमा निर्माण भएका छन् । हालका दिनहरुमा केही घरहरुले जस्ताहरुको प्रयोग गर्न थालेको पाइन्छ ।

(Bajhang District Profile, 2014)

खण्ड ४. जिल्लाको आर्थिक तथा रोजगारी स्थिति

(Bajhang District Profile, 2014)

४.१ जिल्ला अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरूप

यस जिल्लाको अर्थतन्त्रको संरचनात्मक स्वरुप मिश्रित किसिमको रहेको छ । यहाँको अधिकांश गाउँ विकास समितिहरुको प्रमुख आर्थिक आधार कृषि तथा पशुपालन नै हो । हालका वर्षहरुमा जिल्लाका उत्तरी भागका केही गाविसहरुमा यार्चागुम्बा तथा जडिबुटीले महत्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ । यसैगरी चैनपुर लगायत केही शहरोन्मुख गाविसहरुमा व्यापार व्यवसायले पनि अर्थतन्त्रको महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । यी क्षेत्रका साथसाथै स्वदेश तथा विदेशमा रोजगारी गर्नेहरुबाट प्राप्त रकमले पनि जिल्लाको अर्थतन्त्रमा महत्वपूण योगदान गरेको छ ।

४.२ कृषि विकास क्षेत्र

वहुसंख्यक नेपालीहरुको जीविकोपार्जनको मुख्य आधार कृषि व्यवसाय रही आएको छ । कृषि सेवाको आर्थिक तथा भौगोलिक समानुपातिक वितरण र माग अनुसारको पहूँचको व्यवस्था गर्ने शिलशिलामा सो अनुसारको नीति तर्जुमा, कार्यक्रम कार्यान्वयन र नियमित अनुगमन हुन आवश्यक पर्दछ । यसै परिप्रेक्ष्यमा दीर्घकालीन कृषि योजना, नवौं तथा दशौं पञ्चबर्षीय योजना र सहश्राव्दी विकास लक्ष्य समेतले प्रथम प्राथमिकतामा राखेको गरीबी न्यूनीकरणको लक्ष्य हासिल गर्न कृषि बिकास मन्त्रालयका गतिविधिहरु केन्द्रित रहेकाछन् । देशभर छरिएर रहेका कृषि कार्यालयहरु, फार्म, केन्द्र, प्रयोगशाला, श्रोतकेन्द्र, सेवाकेन्द्र र उपकेन्द्रहरु मार्फत विशेषतः कृषि सेवा र प्रविधि प्रसार कृषक समूह मार्फत गर्ने गरिएको छ भने जोकोही कृषकले पनि माथि उल्लेखित निकायहरुमा सम्पर्क राखी सेवा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था छ ।

यस जिल्लामा कृषि प्रसारको माध्यमबाट कृषक वर्गमा जनचेतना अभिबृद्धि गराई उन्नत प्रविधिको प्रयोगद्वारा खाद्यान्न बाली, फलफूल, तरकारी, आलु, मौरी, च्याउ, मसला बाली तथा नगदेवालीको उत्पादकत्व तथा उत्पादनमा बृद्धि गरी कृषकहरुको जीवनस्तर उकास्ने उद्देश्यले २०३४ सालमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको स्थापना भई सेवा प्रदान गर्दै आएको छ ।

बभाङ्ग जिल्लाको प्रमुख आयस्रोत कृषि हो । यहाँ धान, गहुँ, मकै, जौ, कोदो, फापर, लठ्ठे जस्ता अन्नवाली लगाइन्छ । यहाँको कुल कृषिजन्य वालीको क्षेत्रफल विगत ३ वर्षमा ७ हेक्टरले बढेको भएता पनि उत्पादन तथा औषत उत्पादकत्वमा गिरावट आएको देखिन्छ । जनसंख्या बढ्दै गइरहेको सन्दर्भमा खाद्यान्न उत्पादनमा कमी हुनुले खाद्य सुरक्षाको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त मान्न सकिन्न ।

जिल्लामा कृषिजन्य बालीको क्षेत्रफल (हे.), उत्पादन (मे.ट.) र उत्पादकत्व (मे.ट.प्रति हेक्टर) सम्बन्धी विवरण

क्र. सं.	बाली	आ.व. ०६७/६८			आ.व. ०६८/६९			आ.व. ०६९/७०		
		क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व	क्षेत्रफल	उत्पादन	उत्पादकत्व
१	धान	७००५	१९१२३.६५	२.७३	७००६	१९६८९	२.८१	७००६	१७१६५	२.४५
२	गहुँ	१०९८०	१७०२९	१.५५	१०९८२	१७५७१	१.६	१०९८२	१३१७८	१.२
३	मकै	३६५०	४६२१	१.२६	३६५२	४६७५	१.२८	३६५२	३६५२	१
४	जौ	४५००	२०२५	०.४५	४५०१	२०७०	०.४५	४५०१	२०२५	०.४५
५	कोदो	२२८५	२०५६	०.४५	२२८६	२०५७	०.९	२२८६	१९४२	०.८५
६	फापर	७	३.६	०.५	७	०.६	०.५१	७	४.२	०.६
७	लठ्ठे	६००	१८०	०.३	६००	१८०	०.३	६००	१८०	०.३
जम्मा		२९०२७	४५०३८.२५	७.२४	२९०३४	४६२४२.६	७.८५	२९०३४	३८१४६.२	६.८५

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वभाङ्ग २०७०

यसरी जिल्लामा विगतको वर्षहरुको तुलनामा खाद्यान्न उत्पादन तथा उत्पादकत्व क्रमशः घटेको पाइयो । आ.व. ०६९/७० मा खाद्यान्न वालीको उत्पाकत्व सरदर ०.९८ मे.टन प्रति हेक्टर रहेको देखिन्छ ।

पकेट क्षेत्र कार्यक्रमले समेटेका क्षेत्रहरु (आ.ब. ०६९/७०)				
क्र.सं.	पकेट कार्यक्रमको नाम	पकेट क्षेत्र समेटने गाविसहरुको नाम	पकेट संख्या	क्षेत्रफल (हे.)
१	जिल्ला स्तरीय वीउ उत्पादन पकेट	रिठापाटा, लुयाँटा, पौवागढी, चैनपुर, मटेला, भैरवनाथ, आदी	११	३२
२	आलु उत्पादन पकेट	चैनपुर, सुर्मा, लेकगाउँ सैनपसेला, व्यासी, दहवगर, आदी	१६	२५०
३	ताजातरकारी तथा वीउ उत्पादन पकेट	लुयाँटा, चैनपुर, सुवेडा, रिठापाटा, सडकछेउ क्षेत्र आदि	७	३२
				स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ २०७०

प्रमुख बालीहरुको जात				
क्र.सं.	वालीको नाम	वालीको जात	ओगेटेको क्षेत्रफल (हे.)	कैफियत
१	धान	खुमल ४, राधा ४, चन्दननाथ, स्थानीय	७००६	
२	गहुँ	WK २१२०४, अन्नपूर्ण १,२,३, स्थानीय	१०९८२	
३	मकै	मनकामना ३, देउती, स्थानीय	३६५२	
४	कोदो	स्थानीय	२२८६	
५	जौ	ठाँगो, झालो, स्थानीय	४५००	
जम्मा			२८४२६	
				स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ २०७०

जिल्लाको बाली चक्र (क्रपिंग प्याटर्न)		
जमीनको उपयोग	बाली चक्र	बाली सघनता
१. पहाडी क्षेत्र खेत	क. धान, गहुँ ख. मकै, गहुँ ग.कोदो, गहुँ	२०० २०० २००
२. पहाडी क्षेत्र बारी	क. धान, आलु, तरकारी ख.आलु, गहुँ ग.कोदो तरकारी, धान	२५० २०० २५०
		स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ २०७०

४.२.१ स्थानीय कृषि जैविक विविधताहरू

बझाङ जिल्लामा स्थानीयरुपमा परम्परादेखि तथा पछि विकासित कृषि वाली तथा तिनका विभिन्न प्रजातिहरुको खेती गरिन्छ । यहाँको परम्परादेखि निरन्तर रुपमा खेती गरिदै आएका वाली एवं प्रजातिका आफ्नै विशेषताहरु रहेका छन् । यी वाली एवं प्रजाति सम्बन्धी विवरण निम्न तालिका वमोजिम रहेको छ :

स्थानीय कृषि प्रजातिहरु			
वालीको नाम	**प्रजातीको नाम**	**विशेषता**	**कैफियत**
धान	हंसराज	वासना राम्रो आउने	पीखेत, देवल, गोलाइ, खेइरा, पडेश, थलारा
		मसिनो चामल	
		मिठो स्वाद	
		पराल लामो, गुन्द्री राम्रो	
	थापाचिनी	मध्य पहाडी क्षेत्रमा राम्रो	
		सुख्खा सहन सक्ने	
		उब्जाउ वढी, पराल मसिनो, चामल मिठो	
	अन्जना	चामल मसिनो, भुस पातलो	
	मार्सी	वढी माड भएको, आडीलो	लोपोन्मुख
		लेकाली वेल्टमा हुने	
	लडवडे	मार्सी जस्तै	
	तागमारो	मार्सी जस्तै	
	खम्रे	मार्सी जस्तै कालो दाना	
		३ महिनामा पाक्ने	
घैया	राम जमानो		
	रातो धान		
	उवादेशी		
	जाउली		
	तौलिया		
	मन्सुली		
	धौले		
	कम्मर पानी		
गहुँ	झालो	हेलीयोथीस प्रतिरोधी	लोकप्रिय, रोग प्रतिरोधी वंशाणु स्थापित गर्नुपर्ने
		सुख्खा सहन सक्ने	
		गुलीयोपन वढी	
		नढल्ने	
		मसीनो दाना, वालामा धेरै एवं खादिएका दाना हुने	
		छीटो पाक्ने	
	दाउतखानी, मुडुलो	झुस नहुने	
		रोटी मीठो,	
		नढल्ने	
		वारी तथा खेत दुवैमा लगाउन सकिने	
		झाँट्न सजिलो	
		गाइ भैंसीले नरुवा वढी मन पराउने	
	वड्डी गहु	लेकाली वेल्टमा हुने	
		धेरै चीसो सहन सक्ने (हिउंभित्र पनि वाँच्न सक्ने)	
		ठुलो दाना हुने, झाट्न सजिलो	

स्थानीय कृषि प्रजातिहरु			
वालीको नाम	**प्रजातीको नाम**	**विशेषता**	**कैफियत**
	भोटो	भदौमा छर्ने, असारमा पाक्ने	
		लेकाली वेल्टमा हुने	
		सुख्खा सहन सक्ने	
		नल मसीनो	
मकै	मुरली मकै	भुटेर खान राम्रो, सानो दाना	प्रजनन सुधार आवश्यक
		एकै वोटमा ५ वटासम्म घोगा लाग्ने	
		अग्लो वोट, ढीला पाक्ने	
		सवै क्षेत्रमा लगाउन सकिने	
	भदौरे मकै	लगाएको ३ महिना भित्र पाकीसक्ने	
जौ	ठागो	वढी फल्ने, सानो झुस, मोटो वाला	
		दूधालु (पशुको लागि नश्ल राम्रो)	
		लेकाली वेल्टमा हुने, चिसो सहन सक्ने	
	झुसे	लेकाली वेल्टमा हुने, चिसो सहन सक्ने	
		कम फल्ने	
उवा	उवा	लेकाली वेल्टमा हुने, चिसो सहन सक्ने	
		सुख्खा सहन सक्ने	
		राम्रो उत्पादकत्व	
मार्से वा लट्टे	माल मार्से	लेकाली वेल्टमा हुने, चिसो सहन सक्ने	
		उत्पादकत्व राम्रो	
		झाट्न सजिलो	
		काँडा कम हुने	
		चाडवाड, धर्मकर्ममा प्रसादको रुपमा लोकप्रिय	
	सेतो मार्से	मोटो डाँठ, छोडाउन गाह्रो, काँडेदार	
कोदो	तेमासे	छिटो पाक्ने	
		सेतो दाना, राम्रो उत्पादकत्व	
		नल मसिनो, सुख्खा सहने	
	झाम्रे	खुल्ला प्रकारको वाला लाग्ने	
		नल सेतो, दाना सेतो	
		रोटी गुलियो	
फापर	तिते	लेकाली वेल्टमा हुने, चिसो सहन सक्ने	
	मीठे	लेकाली वेल्टमा हुने, चिसो सहन सक्ने	

स्थानीय कृषि प्रजातिहरु			
वालीको नाम	**प्रजातीको नाम**	**विशेषता**	**कैफियत**
दलहन	गुरांस	मास जस्तै,दादुराको औषधि	
		सेतो दाना, राम्रो उत्पादकत्व	
		लेकाली वेल्टमा हुने, चिसो सहन सक्ने	
	मुगी मास	सेतो दाना, राम्रो उत्पादकत्व	
	गहत	नयाँ माटो तथा सिमान्त माटोमा राम्रो हुने	
	सेतो भट्ट		
	दाल भट्ट	मासजस्तै सानो दाना हुने, दाल खान मीठो, दालकै लागी खेती गरिने	
	रातो भट्ट		
	कालो भट्ट		
	कालो मसुरो		
तेलहन	त्रिकुलो	सिलाम जस्तै, अचार वनाउदा छोपको काममा आउने	
		चिउरामा मिसाइ खाइने	
		राम्रो उत्पादकत्व	
तरकारी	चोतो	ग्यान्टे मुला जस्तो	कुनै आनुवंशीक सुधार विना अपस्केल गरे हुने
		धेरै राम्रो उत्पादकत्व	
		धेरै लोकप्रीय	
	नानुरायो	रायो जस्तै, मीठो स्वाद	
	भीडा	भण्टा जस्तै, गोलो दाना,	
	खनमने	रुखमा फल्ने, कोसा लाग्ने,	
	राम भेडा	गोलभेडा जस्तै, सानो, तिख्खर स्वाद	

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

विभिन्न बालीमा लाग्ने मुख्य मुख्य रोग तथा किराको विवरण						
क्र.सं.	**बाली**	**किरा**	**क्षति %**	**रोग**	**क्षति %**	**भण्डारणमा सताउने जीव**
१	धान	गवारो, खुम्रे, रिट्टे	१५।२०	वलाष्ट, वलाई, खैरा	२०	पुतली, घुन
२	गहुँ	वोरर, लाही	८।१०	सिन्दुरे, रुटरट, स्मोर,	१५।२०	घुन, पुतली, सिलसा
३	मकै	खुम्रे, गवारो, खपरे	८।१०	घोगा कुहिने, वलाकरर	१५।२०	घुन

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

जिल्लाको खाद्य आत्मनिर्भरताको विवरण (आ.व.०६९।०७०)												
क्र. सं.	बाली	क्षेत्रफल (हे.)	उत्पादन (मे.ट.)	बिउको लागि भण्डार (मे.ट.)	नोक्सानी भित्र्याउनु पूर्व र पछि (मे.ट.) ५%	अन्य उपयोगी (मे.ट.) १%	प्रशोधनको लागि तयार (मे.ट.)	निचोड दर (%)	प्रशोधित सामग्री (मे.ट.)	अन्य नोक्सानी २%८	जिल्ला आवश्यकता (मे.ट.)	खुद बचत (+) वा न्यून (-) (मे.ट.)
	धान	७००६	२०५२८	४२०	१०२६.४	२०५.३	१८८७६.३	३८	११७०३.३	२३४.०६	१४३४४.०५	-२८७४.८१
	गहुँ	१०९८०	२१८६४	१३०७	१०९३.२	२१९	१९२४४.८	३	१८६६७.४५	३७३.३५	१६३९३.२	+१९००.९
	मकै	३६५२	६५७३	१०९	३२८.७	६५.७३	६०६९.५७	३	५८८७.४८	११७.७५	६१४७.४५	-३७७.७२
	कोदो	२२८६	२०५६	३४	१०३	२०.५९	१८९८.४४	४	१८२२.५०	३६.४५	१२२९.४९	+५५६.५६
	जौ	४५००	२८३६	२७०	१४२	२८.३६	२३९५.६४	३०	१६७६.९५	३३.५५	२८६८.८१	-१२२५
	जम्मा	२८४२४	५३८५७	२१४०	२६९३.३		४८४८४.७५		३९७५७.६८	७९५.१६	४०९८३	

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, बझाङ २०७०

कृषि सामाग्री आपूर्तिको अवस्था (बार्षिक)						
क्र.सं	सामाग्रीको नाम	माग परिमाण (इकाइ)	आपूर्ति परिमाण (इकाइ)	न्यून परिमाण (इकाइ)	श्रोत	कैफियत
१	मेटल वीन	सेट २००	१५०	५०	धनगढी	
२	रसायनिक मल	मे.ट. ५००	१५४	३४६	धनगढी	
३	वीउ विजन	मे.ट. १७४९	८५	१६६४	कैलाली हंसनपुर	वाँकी कृषकहरुले घरवाट

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ २०७०

फलफूल बालीको स्थिति			
क्र.सं.	फलफूल	गाविस	क्षेत्रफल (हे.)
१	हिउंदे	काडा, दातोला, रिलु, माझिगाउँ, दंगाजी, पाराकाट्ने आदि	विवरण उपलब्ध नभएको
२	वर्षे	कपलसेरी, देउलीकोट, भैरवनाथ, कोइरालाकोट, आदि	विवरण उपलब्ध नभएको
			स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

कृषि सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरुको विवरण			
क्र.सं.	सेवा केन्द्र/ उपकेन्द्र	सेवा दिने गाविस संख्या	गाविसहरुको नाम
१	कृषि सेवा केन्द्र, तल्कोट	१६	काडा, मेलविसौना, दाँतोला, रिलु, मष्टा, धमेना, भातेखोला, कोटदेवल, कैलाश, हेमन्तवाडा, लुयाँटा, चैनपुर, रिठापाटा, सुनिकोट, सुर्मा, दौलीचौर
२	कृषि सेवा केन्द्र, मालुमेला	१२	मालुमेला, मटेला, सुवेडा, ब्यासी, कडेल, पौवागढी, माझिगाउँ, लामातोला, कालुखेती, गडराय, पाटादेवल
३	कृषि सेवा केन्द्र, झोता	१०	भैरवनाथ, चौधारी, मौलाली, सैनपसेला, कोटभैरव, कोइरालकोट, दंगाजी, पाकाट्ने, रायल, लेकगाउँ
४	कृषि सेवा केन्द, सैन्सु	१०	सैन्सु (वाझ), खिरातडी, कफलसेरी, देउलीकोट, दहवगर, पिपलकोट, भामचौर, स्याडी, सुनकुडा, देउलेख
			स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

४.२.२ प्रस्तावित कृषि सेवा केन्द्रहरूको विवरण

क्र.सं.	सेवा केन्द्रको नाम	सेवा केन्द्रले समेटिएका गा.बि.स.	घरधुरी संख्या	जनसंख्या	जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	खेतीगरिएको क्षेत्रफल (हेक्टर)
१	कृषि सेवा केन्द्र, तलकोट	१. कांडा	३६३	२,१८२	३८९६.४	३५५
		२. मेलबिसौना	६१९	३,४९२	२९७३.७	४७३
		३. धमेना	४६३	२,८३५	२२१५.९	३९८
		४. रिलु	८१९	५,३४०	२४४७.५	६४५
		५. दांतोला	५४७	३,१५६	२३७४.८	५७६
		६. सुनिकोट	३७१	२,०७४	१४१२.१	३३७
	जम्मा		३१८२	१९०७९	१५३२०.०३	२७८४
२	कृषि सेवा केन्द्र, झोता	७. भैरबनाथ	८६८	५०३७	३६३४.९	५६२
		८. रायल	१,१५२	६,३९५	४०४३.८	८५४
		९. कोटभैरब	६६८	३,४९५	१०१३.७	४१३
		१०. पाराकाट्ने	७८६	४,२५७	३९२५.३	६६८
		११. कोईरालकोट	६१५	३,६३१	२०७८.३	३२९
		१२. दगांजी	७३२	४,२९०	२८४०.५	५८५
		१३. चौधारी	७०७	३,४०६	१५७९.९	४८७
		१४. मौलाली	६२३	३,४१३	१६८७.५	३७६
	जम्मा		६१५१	३३९२४	२०८०९.४	४२७४

क्र.सं.	सेवा केन्द्रको नाम	सेवा केन्द्रले समेटिएका गा.बि.स.	घरधुरी संख्या	जनसंख्या	जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	खेतीगरिएको क्षेत्रफल (हेक्टर)
३	कृषि सेवा केन्द्र सैस्यू	१५. बांझ	८१८	४,९४४	३९२४.५	७०६
		१६. सुनकुडा	१,२५९	७,१९४	७१६१.९	८९५
		१७. देउलेक	७०३	४,३८७	२९८२.८	५०२
		१८. स्याडी	७७७	५,५७३	३०५०.८	६४९
		१९. भानचौर	७४८	४,९३१	३१२२.८	४८६
	जम्मा		४३०५	२७०२९	२०२४२.९	३२३८
४	कृषि सेवा केन्द्र,मालुमेला	२०. मालुमेला	४१०	२,२७९	३६०६९.४	४१५
		२१. मटेला	४५१	२,५१५	१९२६.१	२३७
		२२. सुबेडा	८१२	४,३८६	२४५१.१७	८५३
		२३. लुयांटा	५२५	२,९५४	१९१४.६३	८७९
	जम्मा		२१९८	१२१३४	४८९८७.५	२३८४
५	कृषि सेवा केन्द्र, भातेखोला	२४. मष्टा	५००	२,७४३	१९७१.५२	५७५
		२५. भातेखोला	५७९	३,५७७	१७८५.७	६५७
		२६. कोटदेवल	५५८	३,२९१	१२४७.०६	५४५
		२७. कैलाश	३३९	१,९११	११३७.६	३८२
		२८. हेमन्तबाडा	५४९	३३३९	१३४४.२	६२६
	जम्मा		२५२५	१४८६१	७४८६१.८	२७८५
६	कृषि सेवा केन्द्र, पसल बगर (छान्ना)	२९. गडराय	५६०	३०२२	२८५६.८	६२९
		३०. पाटादेवल	५१४	२४६६	१८३२.०३	४९४
		३१. कालुखेती	५०७	२५५७	१४७१.४	५७७
		३२. माझिगांउ	७८८	४०३२	३२१९.८	७५०
		३३. लामातोला	३७०	१८५४	१३०७.३	३४२
		३४. पौवागढी	३६६	१९६२	१४०४.१२	३३५
	जम्मा		३१०५	१५८९३	१२०९१.८	३१२७
७	कृषि सेवा केन्द्र, झापा (बुगल)	३५. पिपलकोट	७८७	४,८५९	२८०७.४	५५६
		३६. कफलसेरी	१,०५१	६,६९२	४२२६.६	८००
		३७. देउलीकोट	१,१९५	७,४९९	५५९९.९	८७१
		३८. दहबगर	१,०३५	६,११७	५९४०.७	७१८
		३९. खिरातडी	१,४१२	८,०५७	५२२७.८	७६०
	जम्मा		५४८०	३३२२४	१९०९७.६	३७०५
८	कृषि सेवा केन्द्र, ब्यांसी	४०. सैनपसेला	१,११७	६,१५३	२६३०.१	७३६
		४१. लेकगांउ	९५५	४,७८३	३१९५.४	१२८७
		४२. ब्यांसी	७१८	४,२३६	४०११.९	४१६
		४३. कडेल	८२९	४७६२	१९३७.७	७९८
	जम्मा		३६१९	१९९३४	११७७५.२	३२३७

क्र.सं.	सेवा केन्द्रको नाम	सेवा केन्द्रले समेटिएका गा.बि.स.	घरधुरी संख्या	जनसंख्या	जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	खेतीगरिएको क्षेत्रफल (हेक्टर)
९	कृषि सेवा केन्द्र, सिमखेत	४४. चैनपुर	१,२०४	६,६४२	२९३४.९	८३२
		४५. रिठापाटा	५८६	२,९५९	१५१८.८	४५४
		४६. दौलीचौर	८३९	५,३१७	४०२७.९	७३४
		४७. सुर्मा	५७९	३७०५	२४६६.८	६६०
	जम्मा		३२०८	१८६२३	१०९४८.४	२६८०
	जम्मा	४७	३३७७३	१९४७०१	१२७६६५.३	२८२१४
	संस्थागत		१३	४५८		
	कुल जम्मा		३३७८६	१९५१५९	१२७६६५.३	२८२१४

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

विभिन्न तरकारी बालीले ढाकेको क्षेत्रफल (आ.व. ०६९।७०)

क्र.सं	पकेट क्षेत्र	बाली	खेती गरिएको क्षेत्रफल (हे.)	संलग्न घरधुरी संख्या	उत्पादन मे.ट.	उत्पादकत्व मे.ट./हे.	बिक्री गरिएको परिमाण मे.ट.	सरदर बिक्री मूल्य रु./के.जी.	प्राप्त रकम रु. (हजार)
१	ताजा तरकारी	हिउँदे तरकारी	१४	३००	१४०	१०	७७	२५	१९२५
२	तरकारी वीउ उत्पादन	वर्षे तरकारी	११	२३०	१०२।३	९।३	५७।३	३०	१७१९
३	तरकारी वीउ उत्पादन	हिउँदे तरकारी	७	१५०	६६।५	९।५	५०	५०	२५००
जम्मा			३२	६८०	३०८.८	२८.८	१८४.३		६१४४

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

जिल्लामा आवश्यक फलफूल तथा तरकारीको आपूर्ति हाल धनगढी तथा डडेलधुराबाट पर्याप्त रुपमा आयात हुँदै आइरहेको छ । जिल्लाका उर्वरभूमि तथा वाह्रै महिना सिंचाईको प्रशस्त सम्भावना भएता पनि यसको हालसम्म नगण्य रुपमा मात्र उत्पादन भएको देखिन्छ । त्यसैले निम्नानुसारको जिल्लाको आवश्यकता पूरा गर्न पनि व्यवसायिक फलफूल तथा तरकारी खेतीको सम्भावना हुनुका साथै जिल्ला वाहिर निर्यातको पनि प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।

जिल्लाको फलफूल तथा तरकारीको आत्मनिर्भरताको स्थिति (आ.व. २०६९।०७०)

क्र.सं	बाली	उत्पादन (मे.ट.)	उपभोक्ताको लागि उपलब्ध प्रशोधित परिमाण (मे.ट.)	प्रशोधित परिमाण आवश्यकता (मे.ट.)	न्यून (-) वा बचत (+)
१	आलु	९६८२	८४२३	१२२२४.७५	-३८०१.४१
२	तरकारी	७६१८	६०७०३.८४	१७५६४.३१	-१०८६०.४७
३	फलफूल	३७२६.८	३४२८.६५	७०२५.७२	-३५९७.१
	जम्मा	२१०२६.८	७२५५५.८३	३६८१४.७८	-१८२५८.९८

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

तरकारी तथा फलफूलको तुलनात्मक विवरण

बालीको नाम	विवरण	आर्थिक वर्ष					वृद्धि (% मा)
		२०६५/०६६	२०६६/०६७	२०६७/०६८	२०६८/०६९	२०६९/०७०	
हिउँदे तरकारी	क्षेत्रफल (हे.)	२३५	२३९	४३२	४५७	५००	४७ %
	उत्पादन (मे.ट)	२३५०	२३९०	२३९५	३८४४	४५००	५२.२२%
	उत्पादकत्व	१०	१०	५.६	८.४१	९.०	-९%
आलु	क्षेत्रफल (हे.)	९१०	९२५	९५०	१०३०	११००	
	उत्पादन (मे.ट)	८१९०	८५१०	८९३०	९६८२	१०४५०	
	उत्पादकत्व	९	९.२	९.४	९.४	९.५	
फलफूल	क्षेत्रफल (हे.)	३७९	३८०	३८१	३८३	४२४	१०.६१
	उत्पादन (मे.ट)	३०३२	३१५४	३२३८.५	३३४७	३७२६.८	१८६४
	उत्पादकत्व	८	८.३	८.५	८.७३	८.७८	८.८८

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, बझाङ २०७०

कृषिजन्य बालीका व्यावसायिक कार्यक्रम संचालनका संभावित क्षेत्रहरु

क्र.सं.	बालीको नाम	पकेटका रूपमा विकसित गर्न संभावित क्षेत्रहरू
१	ताजा तरकारी उत्पादन	लुयाँटा, चैनपुर, सुवेडा, रिठापाटा, मालुमेला, मटेला, रायल, चैरवनाथ, वाझ
२	तरकारी वीउ उत्पादन	रिलु, मेलविसौना, चैनपुर, कोटदेवल, सुर्मा, दौलीचौर, कडेल, लेकगाउँ
३	हिउँदे फलफुल उत्पादन	काडा, दातोला भाझिगाउँ, कपलसेरी, कोइरालकोट, पाराकाट्ने, स्याडी, दहवगर, भामचौर, गडराय, पाटादेवल
४	खाद्यान्न वीउ उत्पादन (धान, गहुँ, मकै)	रिठापाटा, कोटभैरव, कोइरालकोट, रायल, चौधारी, देउलेख, लुयाँटा, हेमन्तवाडा
५	मौरी पालन (मह उत्पादन)	मटेला, रायल, लामातोला, दंगाजी, वाझ, देउलेक
६	अदुवा, वेसार उत्पादन	ब्यासी, कडेल, हेमन्तवाडा, सुनीकोट, धमेना, कफलसेरी, बाझ, देउलीकोट, दंगाजी

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ २०७०

भण्डारणको सुविधा

क्र.सं.	संस्थाको नाम	संख्या	क्षमता (मे.ट.)
१	भवानी महिला वीउ उत्पादन कृषि समूह, रिठापाटा	१	१५

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ २०७०

जिल्लामा रासायनिक मलको प्रयोग स्थिति

क्र. सं	आर्थिक वर्ष	युरिया			डी.ए.पी.			पोटास			कुल जम्मा (मे.टन)
		निजी	कृ.सा.सं.	जम्मा	निजी	कृ.सा.सं.	जम्मा	निजी	कृ.सा.सं	जम्मा	
१	०६६/६७		१६६.४५	१६६.४५		३२.१५	३२.१५				३९७.२
२	०६७/६८		१०७.५	१०७.५		२३.५	२३.५		१.५०	१.५०	२६५
३	०६८/६९		१०६.६५	१०६.६५		६४.५	६४.५		२	२	३४६.३
४	०६९/७०		१००	१००		५४	५४				३०८

स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ २०७०

रासायनिक मलको प्रयोग (केजी/हेक्टर) (आ.व. ०६९।७०)				
क्र.सं.	बाली	युरिया	डिएपी	पोटास
	गहुँ	१००	१००	-
	धान	१२०	८०	-
	मकै	६०	२०	-
	तरकारी (हिउँदे, वर्षे)	१२०	६०	१०
	आलु	५०	२०	४
				स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

बिउबिजनको आपूर्ति स्थिति (कृषि सामग्री संस्थानको मात्र)

विउबिजनको आपूर्ति स्थिति (निजी क्षेत्रबाट)							
क्र. सं.	विउबिजन	आर्थिक वर्ष एवम् परिमाण (मे.ट.)					
		२०६४/०६५	२०६५/०६६	२०६६/०६७	२०६७/०६८	२०६८/०६९	२०६९/०७०
१	धान	५	७.५	९	१२	१०	१७.५१
२	गहुँ	८	१०	१५	२२	२०	६५.९
३	मकै	-	-	-	-	-	-
४	तरकारी	०.२	०.४	०.५	०.७	०.७	१
							स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

जिल्लामा उन्नत बिउको प्रयोग स्थिति (आ.व. ०६९।७०)		
क्र.सं.	बाली विवरण	बिउले ढाकेको क्षेत्रफलको प्रतिशत (%)
१	धान	५८.५
२	गहुँ	६०.५
३	मकै	४१.१
४	आलु	२५
५	हिउदे तरकारी	७५
६	वर्षे तरकारी	६०
७	बेमौसमी तरकारी	१००
		स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

कृषि क्षेत्रमा सामाजिक परिचालनको स्थिति (समूह सम्बन्धी विवरण)							
क्र.सं.	सेवा केन्द्र/उपकेन्द्र	समूह संख्या	सदस्य संख्या			२०७० असारसम्म कोष/बचत रु.	समूह परिचालन अवस्था
			महिला	पुरुष	जम्मा		
१	कृषि सेवा केन्द्र, तल्कोट	७१	८५२	९२३	१७७५	४३९३०८	अर्ध सक्रिय
२	कृषि सेवा केन्द्र मालुमेला	५५	५५०	५६३	१११३	३३६८०२.८	अर्ध सक्रिय
३	कृषि सेवा केन्द्र झोता	५७	६७०	५००	११७०	३६६०९०	अर्ध सक्रिय
४	कृषि सेवा केन्द्र सैन्सु	५५	६७८	५००	११७८	३२२१५९.२	अर्ध सक्रिय
	जम्मा	२३८	२७५०	२४८६	५२३६	१४६४३६०	
							स्रोत : कृषि विकास कार्यालय, वझाङ्ग २०७०

बैंक तथा वित्तिय क्षेत्रबाट कृषि क्षेत्रमा लगानी र असुली स्थितिको तुलनात्मक विवरण						
बैंक तथा सहकारी संस्थाहरु	आर्थिक वर्ष					
	२०६७		२०६८		२०६९	
	लगानी	असूली	लगानी	असूली	लगानी	असूली
कृषि विकास बैंक, शाखा कार्यालय, चैनपुर	१२६८८	१०७३२	२१७२९	१८६८४	४८७०५	२६८०९
श्री जिल्ला बचत तथा ऋण सहकारी संघ लि. चैनपुर बझाङ	-	-	९००००	०.००	२४००००	५०००
श्री नवीन विकास बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	६१११६०	२४४६४	७२२६८९	३६१३४५	१३१६७१९	५२६६८८
स्वर्णीम बझाङ बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	-	-	-	-	२७६०००	१८९०००
महिला कल्याण बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ली. चैनपुर	५०३४४००	५०००४५	७८९९५८२	६१०२५००	११२९५६००	९०२९५००
ग्रामीण जनविकास वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मष्टा ७ वझाङ					१५०००	१५०००
रायल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, रायल १, वझाङ					२००००	२००००
चौधारी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, चौधारी ७, वझाङ					१५०००	५०००
जालपा कृषक महिला वचत तथा ऋण सहकारी, रिठापाटा ६, वझाङ					२००००	१००००
कैलाश वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कैलाश, वझाङ					८०००	५०००
कोटदेवल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कोटदेवल, वझाङ					१००००	५०००
मौलाली वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मौलाली, वझाङ					१००००	५०००
नमूना वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, सुवेडा, वझाङ					२००००	१००००
उरैभञ्ज्याङ वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि., मालुमेला, वझाङ					१००००	५०००
साहारा वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. कोइरालाकोट २, बझाङ					२००००	१३०००
स्याडी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था			६१०००	६१०००	९५०००	८५००
पञ्चदेव महिला वहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था					१०००००	
खप्तड जडिवुटी उत्पादन तथा वितरण सहकारी संस्था			१०००००	७००००	१३०००००	३०५०००
कोपिला महिला वचत तथा ऋण सहकारी संस्था					१६८७६९	१६००००
जम्मा						
असुली प्रतिशत						

स्रोतः कृषि विकास बैंक, चैनपुर शाखा तथा जिल्लास्थित सहकारी संघ एवं विभिन्न सहकारी संस्थाबाट प्राप्त विवरण

संस्थागत ऋणमा सामाजिक समूहको पहुँच अवस्था					
बैंक वा वित्तीय संस्थाको नाम	सामाजिक समूह अनुसार लाभग्राहीहरुको संख्या आ.व.०६९।७०				कैफियत
	जनजाति	दलित	वाहुन क्षेत्री अन्य	जम्मा	
कृषि विकास बैंक	१	८८	२२४	३१३	
श्री जिल्ला बचत तथा ऋण सहकारी संघ लि चैनपुर, बझाङ	०	०	२	२	२ वटा सहकारी संस्थालाई
श्री नवीन विकास बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि चैनपुर, बझाङ	३	१९	३५	५७	
स्वर्णीम बझाङ बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	१	५	१४३	१४९	
ग्रामीण जनविकास वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मष्टा ७ वझाङ		५१	३२३	४७३	
रायल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, रायल १, वझाङ		६६	१६१	२२७	
चौधारी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, चौधारी ७, वझाङ		४७	२८९	३३६	
जालपा कृषक महिला वचत तथा ऋण सहकारी, रिठापाटा ६, वझाङ		४३	२०३	२४६	
कैलाश वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कैलाश, वझाङ		२७	२११	२३८	
कोटदेवल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कोटदेवल, वझाङ		६१	७३	१३४	
मौलाली वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मौलाली, वझाङ		४४	२३१	२७५	
नमूना वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, सुवेडा, वझाङ		५७	१९९	२५६	
उरैभञ्ज्याङ वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि., मालुमेला, वझाङ		३८	१२९	१६७	
साहारा वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. कोइरालाकोट २, बझाङ		३९	२०७	२४६	
स्याडी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था		८१	३९०	४७१	
पञ्चदेव महिला वहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था	१०	१००	२९०	४००	साथै वालवचत ५० जना
खप्तड जडिवुटी उत्पादन तथा वितरण सहकारी संस्था					
कोपिला महिला वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, लुयाँटा ४		१७०		१७०	
स्रोतः कृषि विकास बैंक, चैनपुर शाखा तथा जिल्लास्थित सहकारी संघ एवं विभिन्न सहकारी संस्थाबाट प्राप्त विवरण					

४.३ पशु विकास क्षेत्र

बझाङ एक उच्च पहाडी ग्रामिण जनजीवन भएको जिल्ला हो। यहाँका अधिकांश बासिन्दाहरुको जिविकोपार्जनको प्रमुख आधार कृषि पेशा हो । जिल्लाको कृषि प्रणालीमा पशुपालन व्यवसायको महत्वपूर्ण स्थान रही आएको छ । पशुपालनले कृषि उत्पादनको पूरक अंगको रुपमा कृषकको आयआर्जन गर्ने मुख्य आधारको काम गरेको छ ।

जिल्लाले सीमित साधन र स्रोतको परिचालनबाट पशुपालन व्यवसायलाई अझ बढी उत्पादनमुलक बनाउदै लैजान पशुपालन र व्यवस्थापनमा गुणात्मक सुधार गर्न आवश्यक पर्ने पशु स्वास्थ्य, नश्ल सुधार, पशु आहारा तथा व्यवस्थापन, पशु सेवा प्रसार आदि विविध पक्षमा कृषकहरुलाई आवश्यक पर्ने सेवा (Technical support) पुऱ्याउन आवश्यक रहेको छ । जिल्लाको भौगोलिक परिवेशले उपलब्ध गराएको अवसर र विकास निर्माणका पूर्वाधारको आधारमा उन्नत पशुपालनको लागि कृषकहरुमा चेतना अभिवृद्धि, पशु स्वास्थ्य सेवा, पशु नश्ल सुधार, घाँस तथा डालेघाँस विकास, पशुपंछि बजार प्रबर्द्धन जस्ता पशु विकासका आधारभूत कार्यमा कृषकलाई टेवा दिने काम उत्तिकै आवश्यक रहेको छ ।

४.३.१ पशु पालन पकेटक्षेत्र तथा संलग्न कृषक समूहहरूको विवरण

राष्ट्रिय कृषि नीति २०६१ तथा दिर्घकालीन कृषि योजनाको परिलक्ष्य अनुसार जिल्लाभित्र रहेका पशुपालनका असंख्य सम्भावनाहरु जस्तै कृषकहरुमा रहेको परम्परागत ज्ञान र सीप, प्राकृतिक साधन र श्रोतको उपलब्धता, बजार, प्राविधिक सेवा र सुविधा जस्ता पूर्वाधारको आधारमा पशु विकास र विस्तारकालागि आवश्यक सरकारी साधन श्रोतहरु एकिकृत गरी पकेट प्याकेजको रुपमा कार्यान्वयन गर्ने नीति अनुसार विभिन्न पकेट (Commodity pockets) मा समूह/समिति मार्फत लैजाने रणनीति अनुसार बझाङ जिल्लामा ५ वटा वस्तु (Commodities) को २१ वटा पकेट र त्यसमा १३५ भन्दा बढि समूह/समितिमा १६७६ कृषक घरपरिवारहरु आवद्ध रहेका छन् ।

पशु सेवा सम्बन्धी पकेट क्षेत्रहरुको विवरण

क्र.सं	पकेटको किसिम	पकेट संख्या	पकेट क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने गा.वि.स.को नाम
१	गाई	२	रिठापाटा, कपलसेरी, भैरवनाथ, पाराकाट्ने, कफलसेरी
२	भैंसी	३	लुयांटा, मटेला, देउलेख, दंगाजी, कैलाश,कोटदेवल
३	बाख्रा	६	दौलीचार, दांतोला, भातेखोला, लुयांटा, व्यांसी, कालुखेती र धमेना, चैनपुर, माझीगाउ, सैनपसेला, पाराकाटने, रिठापाटा, देउलेख, लेकगाउ, रिलु
४	बंगुर	३	चैनपुर, भैरवनाथ, रायल, हेमन्तवाडा, सुबेडा
५	कुखुरा	४	चैनपुर, हेमन्तवाडा, रिठापाटा, मटेला
६	भेडा	३	काँडा, मेलबिसौना, रिलु, मष्टा, द हबगर, कैलाश

स्रोतः आ.व.०६९।०७० को वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ

पशुपालन समूहहरुको विवरण

क्र.सं.	विवरण	आर्थिक वर्ष		
		२०६७।०६८	०६८।०६९	०६९।०७०
१	पशुपालन व्यवसायमा संलग्न समूह संख्या			
	क. पुरुष	१५	२२	२२
	ख. महिला	१२	१३	१८
	ग. मिश्रित	८५	९०	९५
	जम्मा	११२	१२५	१३५

	जातिगत संरचना			
	ब्राह्मण क्षेत्री	११५८	११७०	१२७५
	दलित	२९५	२९५	३७६
	जनजाति	१०	१९	२५
	अन्य			
२	समूहहरुको जम्मा कृषक परिवार	१४६३	१४८४	१६७६
३	समूहहरुको हित कोष रकम (रु. हजार)	३९५५३५	३९८५०५	४५२८००

स्रोतः आ.व.०६९/०७०को वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ्ग

४.३.२ पशुपंक्षी तथ्यांक तथा पशुजन्य पदार्थको उत्पादन विवरण

जिल्लामा गाईगोरुको संख्या एक लाख पन्ध्र हजारभन्दा बढी रहेको पाईन्छ । दूधकोलागि गाई, खेत जोत्न गोरु र गोठे मलको आपूर्तिकालागि गाईगोरु प्रायः परिवारले पाल्ने गरेको पाइन्छ भने हालआएर दिनानुदिन थारा भैंसीहरु मासुकोलागि काटिने ठाउँमा निकासी हुन थालेपछि भैंसी र भैंसीपालन गर्ने परिवारको संख्यामा गिरावट आउन थालेको पाईएको छ । कमसल नश्ल, गुजारामुखी गाई भैसीपालन पद्धति, पशु आहाराको कमी र स्थानीय गाईको न्यून दूध उत्पादन क्षमताले गर्दा जिल्लामा दूध उत्पादन आवश्यकतानुसार हुन सकेको छैन । जिल्लामा यातायातको सुविधा भएपछि सडक छेउमा विकास भएका बजार क्षेत्रमा ब्रोईलर कुखुरापालन र वंगुरपालन व्यबसायले स्थान लिन थालेको छ भने आयातित ब्रोईलर कुखुराको खपत तीब्र बढेको पाईन्छ ।

पशुको किसिम र संख्या

क्र. सं.	पशुको किसिम	पशुको संख्या											
		२०६७/०६८			०६८/०६९			०६९/०७०			वृद्धि/ह्रास (%)		
		उन्नत	स्थानीय	जम्मा	उन्नत	स्थानीय	जम्मा	उन्नत	स्थानीय	जम्मा	उन्नत	स्थानीय	जम्मा
१	गाई	९	११४९४६	११४९५५	१८	११५१४४	११५१६२	३३	११५२२४	११५२५७			
२	भैसी	४०७२	३२११२	३६१४८	४०९४	३१९९१	३६०८५	४२९६	३२०४७	३६३४३			
३	बाख्रा	३५५९	८५१८८	८८७४७	३५६८	८५४७५	८९०४३	४१६३	८५५९५	८९७५८			
४	भेडा	१३२	३७०३८	३७१७०	१२७	७२९९३	७३१२०	२२५	२७२७५	२७५००			
५	बंगुर/सुगुर	११८१	१३८	१०३१८	११८१	१३४	१३१५	१३२४	१६९	१४९३			
६	कुखुरा	६६३९	३९७५८	४६६३९	१३५३९	१२१०५८	१३४५९७	१९५३६	१२२१८५	१४१७२१			

स्रोतः आ.व.०६९/०७०को वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ्ग

पशुजन्य पदार्थको उत्पादन सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	पशुजन्य पदार्थको विवरण		इकाई	परिमाण	मूल्य/इकाइ (रु.,०००)	जम्मा मूल्य (रु., ०००)
१	दूध	गाई	मे.टन	७८७।५	८०	६३०००
		भैंसी	मे.टन	८५५	८०	६८३२०
२	मासु	राँगा	मे.टन	७९६	२००	६३६८००
		खसी बोका	मे.टन	९३८	५००	४८४०००
		बंगुर सुँगुर	मे.टन	४२	२५०	१०५००
		भेडा थुमा	मे.टन	१०३.५	५००	५१७५०
		कुखुरा	मे.टन	८६।३	४००	३४५२०
३	कुखुराको अण्डा		हजार	१००।४	१०	१००४
४	ऊन		के.जी.	३५००	५००	१७५०

स्रोतः आ.व.०६९/०७०को वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ्ग

पशुजन्य पदार्थको उत्पादन सम्बन्धी तुलनात्मक विवरण						
क्र.सं.	पशुजन्य पदार्थ	उत्पादन स्थिति (आ.व.)			वृद्धि/ह्रास (%)	कैफियत
		०६७.०६८	०६८.०६९	०६९.७०		
१.	दूध उत्पादन (मे.ट.)					
	- गाई	८०५.२	७८६.९	७८७.५		
	- भैसी	८०१.८	८५४	८५४		
	जम्मा दूध उत्पादन	१६०७	१६०४	१६४२.५		
२.	मासु उत्पादन (मे.ट.)					
	- राँगो	७६१.५	७९५.२	७९६		
	- खसी बोका	९०८.५	९३६.७	९३८		
	- भेडा थुमा	११६.१	१००.८	१०३.५		
	- बंगुर	२६	४१.२	४२		
	- कुखुरा हाँस	४६.६	७४.३	८६.३		
	- खरायो	०	०	०		
	जम्मा मासु उत्पादन	१८५८.७	१९४८.२	१९६५.८		
३.	कुखुराको फुल उत्पादन (हजार गोटा)	८०.३		१००.४		
४.	भेंडाच्यांग्राको ऊन उत्पादन (मे.ट.)	४५००		३५००		
५.	छाला उत्पादन (बाख्रा भैंसी) (गोटा)					
स्रोतः आ.व.०६९/०७०को वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ						

जिल्लामा पशु आहारामा उपयोगी कृषि जन्य उपपदार्थको उत्पादन स्थिति			
क्र.सं.	कृषि उपउत्पादन	उत्पादकत्व प्रति हे. मे.ट.	कुल उत्पादन (मे.ट.)
१	पराल	४	५२७२८
२	मकै ढोड	५	१७३९२
३	गहुँ जौको छ्वाली	३	८६४८
४	नल	४	३९४००
स्रोतः आ.व.०६९/०७०को वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ			

४.३.३ पशु रोगको स्थिति

पशुपालन र व्यवस्थापनमा आधुनिक प्रविधिको अवलम्बन नहुँदा व्यवस्थापकीय समस्याका कारण पशुपंक्षिको मृत्युदर बढिरहेको पाईन्छ । समयानुकुल परजिवी विरुद्ध औषधि उपचारको कमी, नियमित खोप लगाउन तत्पर नहुनु र पशुपोषणको कमीले पशुको मृत्यु दर बढेको पाईएको छ । तर विगत ३ वर्षमा पशुवस्तुमा कूनै ठूलो महामारी फैलिएको देखिदैन । सीमित साधन स्रोतका वावजुद जिल्ला पशु सेवा कार्यालय र अन्तरगत १२ वटा सेवा केन्द्र/उपकेन्द्रहरुबाट नियमित पशु स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउदै आएका छन् ।

पशु रोगहरुको विवरण								
क्र. सं.	पशु रोग	प्रभावित हुन सक्ने पशुपंक्षी	प्रभावित पशु		मृत		उपचार गराएको पशु संख्या	
			२०६७/६८	२०६८/६९	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६७/६८	२०६८/६९
१	आन्तरिक परजिवी	गाई, भैसी, भेडाबाख्रा	८९८३	८४५९	३४	३१	८९८३	८४५९
२	बाह्य परजीवी	" "	७८४१	९४२८	२२	२५	७८४१	९४२८
३	भ्यागुत्ते	गाई, भैसी	३८	२७	१२	७	३८	२७
४	खोरेत	गाई, भैसी,भेडा, बाख्रा र बंगुर	३०७		८		२९९	
५	साउने ज्वरो	गाई, भैसी	१८१	१६६	०	०	१८१	१६६
६	रातो पिसाव	गाई, भैसी	१६५	१८२	५	७	१६५	१८२
	जम्मा							

स्रोतः आ.व.०६९/०७०को वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ्ग

पशु उपचार विवरण							
क्र. सं.	सेवा पुऱ्याइएको इकाइ	उपचार र सेवा		भ्याक्सिनेसन		कृत्रिम गर्भाधान	
		२०६७/६८	२०६८/६९	२०६७/६८	२०६८/६९	२०६७/६८	२०६८/६९
१	जिल्ला पशु सेवा कार्यालय	६४०५	७१८५	२७५४	२५२	०	६३
२	पशु सेवा केन्द्र/उपकेन्द्र	११३२९	१२५२५	७२३८	१८५३	०	०
३	निजी प्रयासबाट	१२९७	१५१४				
४	ग्रामीण पशु स्वास्थ्य का.	२३२२	२७२८	७६८१			
	जम्मा	२१३५३	२३९५२	१७६७३	२१०५		६३

स्रोतः आ.व.०६८/०६९को वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ्ग

जिल्लामा पशुपालनमा ऋण लगानी गर्ने मुख्य निकाय कृषि विकास बैंक हो । पशुपालन व्यवसाय सञ्चालनार्थ ऋण माग्ने कृषकहरु उक्त बैंक मार्फत लिने गर्दछन् ।

पशुपालन क्षेत्रमा ऋण लगानी			
क्र.सं	विवरण	आर्थिक वर्ष	
		संख्या	२०६९/०७०
१	ऋण लगानी (रु हजारमा)		१३२८०४५
२	महिला संख्या पुरुष संख्या	३ १७	२२४३६९ ११०३६७६
३	दलित जनजाति वाहुन क्षेत्री	४ १६	२०३५१२ ११२४५३२
४	कृषक संख्या	२०	

स्रोत : जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ्ग

४.३.४ पशुजन्य उद्योगहरूको विवरण

यस जिल्लामा पशुपालनलाई परम्परागत रुपमा अवलम्वन गर्दै आइरहेको भएता पनि व्यवसायिकताको कमीका कारणले पशुजन्य उद्योग तथा पशुपालनलाई आय आर्जनाको मुख्य स्रोतका रुपमा महत्व नदिने गरिएको पाइन्छ । सडक सञ्जालसँगको पहुँचमा अभिवृद्धि तथा विभिन्न कार्यक्रमहरुको प्रभाव स्वरुप हालका दिनमा दूध तथा दही संकलन तथा विक्री केन्द्रहरु स्थापना हुन प्रारम्भ भएको छ । जिल्लामा सञ्चालनमा रहेका पशुजन्य उद्योग, व्यवसाय तथा सहकारी सम्बन्धी विवरण यस प्रकार रहेको छ :

क्र.सं.	उद्योगको नाम	उत्पादन हुने वस्तु	उत्पादन क्षमता दैनिक
(क) डेरीतर्फ			
१	कैलाश डेरी	दूध र दहि संकलन र वितरण	५०-८० लिटर
२	सुरत दुग्ध संकलन तथा विक्रि केन्द्र	दूध संकलन र वितरण	
(ख) दानातर्फ			

स्रोत : जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ

दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्था तथा व्यक्तिहरुको विवरण

क्र. सं.	दुग्ध उत्पादन सहकारी संस्थाको नाम	ठेगाना	सदस्य संख्या	सरदर दूध संकलन (लिटर/वार्षिक)
१	बासुधारा दुग्ध सहकारी	दंगाजी गा.वि.स.वा.नं.४	२९	४५००
जम्मा			२९	४५००

स्रोत : जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ

पशु सेवा केन्द्र तथा उपकेन्द्रहरुको विवरण

क्र.सं.	सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र	सेवा दिने गाविस संख्या	गाविसहरूको नाम
१	पशु सेवा केन्द्र तलकोट	५	मेलबिसौना, दातोला, रिलु, धमेना, सुनिकोट
२	पशु सेवा केन्द्र छान्ना	६	माझिगाउ, लामातोला, पौवागढी, कालुखेती, पाटादेवल, गडराय
३	पशु सेवा केन्द्र थलारा	४	कोटभैरव, कोइरालाकोट, पाराकाट्ने, दंगाजी
४	पशु सेवा केन्द्र ब्यासी	४	ब्याँसी, लेकगाउ, कडेल, सुवेडा
५	पशु सेवा केन्द्र चौधारी	४	चौधारी, मौलाली, सैनपसेला, भैरवनाथ
६	पशु सेवा केन्द्र बुंगल	४	पिपलकोट, खिरातडी, दहबगर, कफलसेरी
७	पशु सेवा उपकेन्द्र काँडा	१	काँडा
८	पशु सेवा उपकेन्द्र भातेखोला	५	भातेखोला, मष्टा, कोटदेवल, कैलाश, हेमन्तवाडा
९	पशु सेवा उपकेन्द्र दौलचौर	४	दौलिचौर, सुर्मा, चैनपुर, रिठापाटा
१०	पशु सेवा उपकेन्द्र मालुमेला	३	मालुमेला, लुयाँटा, मटेला
११	पशु सेवा उपकेन्द्र सैन्सु	४	बाँझ, रायल, भामचौर, सुनकुडा
१२	पशु सेवा उपकेन्द्र देउलेक	३	देउलेक, स्याडी, देउलीकोट
	जम्मा	४७	

स्रोत : जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, बझाङ

४.३.५ विद्यमान समस्या, सवाल, विश्लेषण तथा सुझावः

पशु पालन व्यवसाय समग्र कृषि प्रणालीको पुरक अंगको रुपमा रही कृषकको आयआर्जन र जिविकोपार्जनको मुख्य आधार हुदाहुदै पनि यो व्यवसायमा विद्यमान विभिन्न समस्याको कारण कृषकले सन्तोषजनक र उच्चतम् लाभ लिन सकेको पाईदैन । पशुपालन व्यवसाय परम्परागत र गुजारामुखी (जिविकोपार्जनमुखी) हुनुले पशुजन्य उत्पादन बजारसम्म आउन नसक्नु, उत्पादन र उत्पादकत्व न्यून भएका स्थानीय नश्लको बाहुल्यता हुनु, चरनक्षेत्रको सीमितता र अतिचरिचरन, वनजङ्गलको सामुदायीकरणले भेडाबाख्रालाई चरिचरन गराउन कठिनाई, पशुपालनको व्यवसायीकरणकोलागि अपर्याप्त लगानी, जिल्लाको पशुपालन क्षेत्रमा रहेका कार्यक्रमहरु छरिएर जानु जस्ता समस्यालाई जिल्लामा पशु विकासकोलागि कठिनाईको रुपमा लिन सकिन्छ । पशुपालन व्यवसायको प्रबर्द्धन गरी यसलाई व्यवसायीक बनाउन एकिकृत लगानी योजना बनाउन आवश्यक देखिन्छ । छरिएर रहेको स्रोत र साधनलाई प्रभावकारी रुपमा उपयोग गरी निजी क्षेत्रलाई यस पेशामा आकर्षित गर्न सक्नु बझाङ्ग जिल्लामा पशु विकासको आवश्यकता हो ।

४.४ बझाङ्ग जिल्लामा खाद्य सुरक्षाको अवस्था

समग्रमा यो जिल्ला खाद्य असुरक्षित देखिन्छ । नेपाल खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीको सन २००८ देखी २०११ सम्मको नतिजालाई बिश्लेषण गरी हेर्दा जिल्लाका १६ गाविसहरु न्यूनतम् खाद्य असुरक्षित[१], २८ गाविसहरु मध्यमस्तरिय खाद्य असुरक्षित[२] र बांकी रहेका ३ गाविसहरु उच्चतम खाद्य असुरक्षित[३] अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

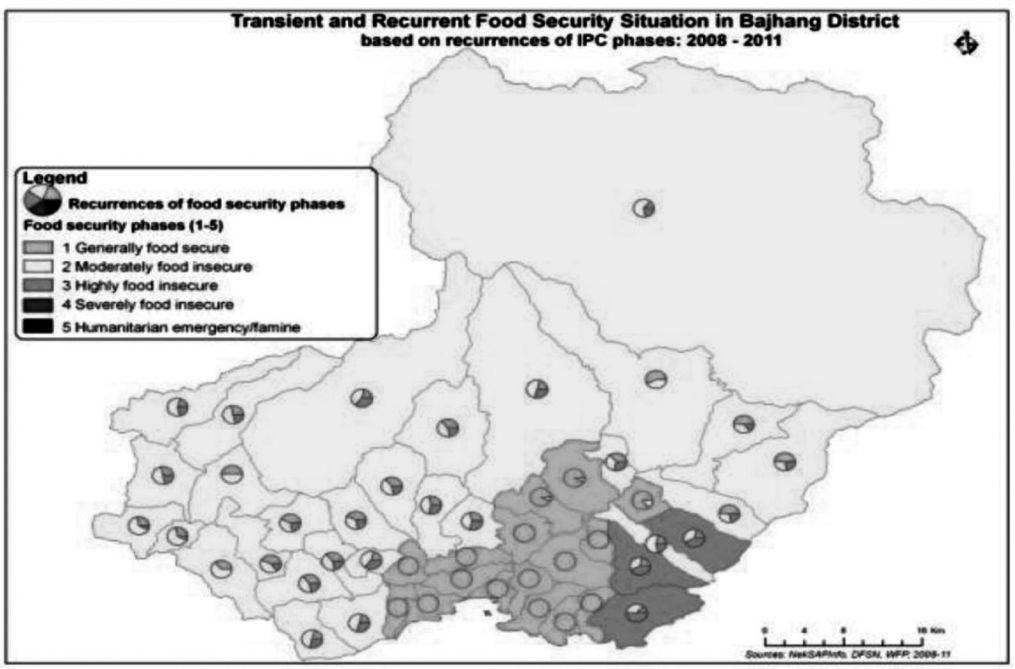

स्रोत : जिल्ला खाद्य सुरक्षा संजाल, बझाङ्ग २०७०

१ *NeKSAP खाद्य सुरक्षा चरण वर्गीकरण अनुरुप न्यूनतम खाद्य असुरक्षित भन्नाले जीविको पार्जनका पद्दतिहरु (उपायहरु) परिवर्तन नगरिकन घरधुरीहरुले खाद्य र गैर खाद्य आवश्यकताहरु पुरा गरिरहेको (धानि रहेको) अवस्थालाई जनाउंछ ।*

२ *मध्यमस्तरिय खाद्य असुरक्षित भन्नाले घरधुरीहरुले परम्परागत निर्वाह पद्दति अपनाएर न्यूनतम् खाद्य आवश्यकताहरु परिपूर्ति गर्न सक्ने अवस्था, तर केही अत्यावश्यक गैर खाद्य आवश्यकताका लागि भने यी घरधुरीहरुले पछि परिपूर्ति गर्न नसकिने खालका निर्वाह पद्दतिहरु नअपनाइ उक्त आवश्यकता पूरा गर्न नसक्ने अवस्थालाई जनाउंछ ।*

३ *उच्चतम खाद्य असुरक्षित भन्नाले घरधुरीहरुमा साविकको तीब्र कुपोषण वा सो भन्दा माथिल्लो स्तरको कुपोषण निम्त्याउने खाद्य उपभोग अभावको अवस्था; जीविकोपार्जनका साधनहरु द्रुततर गतिमा रित्याएर (बेचबिखन गरेर) मात्र न्यूनत्तम् खाद्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने अवस्थालाई जनाउंछ ।*

जिल्लाका गाविसहरुमध्ये उत्तर पुर्वी भेगका ९ वटा गाबिसहरु (गडराय, कैलाश, मष्टा, रिलु, दातोला, मेलबिसौ ना, काडां, धमेना र सुनिकोट) र उत्तर पश्चिमी भेगका ७ वटा गाबिसहरु (दहबगर, भामचौर, सैनपसेला, लेकगाउ, मौ लाली, ब्यासी र कडेल) को खाद्य सुरक्षाको तुलनात्मक अवस्था कमजोर रहेको छ । अन्य क्षेत्रको तुलनामा यस क्षेत्रको भौगोलिक विकटता, सुख्खापन, सिंचाइको अभाव, कम उत्पादन, बजारसँगको पहुँच कम हुनु, यातायातको पहुँच नहुनु जस्ता कठिन परिस्थितिहरु यस क्षेत्रमा पाईन्छ ।

४.४.१ खाद्य सुरक्षा मापनका आधारहरू

देहायको तालिकामा उल्लेखित सूचकका आधारमा खाद्य सुरक्षाको स्थिति मापन गरिएको छ । जसको आधारमा वर्गीकृत गाविसहरुको नाम समेत तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

खाद्य सुरक्षामापनका प्रमुख सूचकहरू	मध्यमस्तरिय खाद्य असुरक्षाको अवस्थालाई संकेत गर्ने विशेषताहरू तथा सोको आधारमा गाविसको वर्गिकरण	उच्चस्तरिय खाद्यअसुरक्षाको अवस्थालाई संकेत गर्ने विशेषताहरू तथा सोको आधारमा गाविसको वर्गिकरण
बाली उत्पादनको अवस्था	– आकाशे पानीको भरमा गरिने खेतीले भएको कम उत्पादन । – अधिकांश घरधुरीहरुको जग्गा जमिन कम हुनु । – सिंचाइ सुबिधाको कमि हुनु	– खेतीयोग्य जमिन न्यून हुनु र अकाशे पानीको भरमा खेती गरिनु । – अधिकांश घरधुरीहरुको जग्गा जमिन अत्यन्त कमहुनु । – सिंचाइको अभाव
घरधुरीमा खाद्य सञ्चितिको अवस्था	– बर्षमा ५ देखी ६ महिना सम्मको खाद्य सञ्चिति	– बर्षमा ३ देखी ४ महिना सम्मको खाद्य सञ्चिति
बजारमा खाद्य सञ्चितिको अवस्था	– तुलनात्मक रुपमा बजारको खाद्यान्न सञ्चिति र पहुँच कम भएको	– बजारको खाद्यान्नमा न्यून पहुँच (मुख्य बजार पुग्न १ दिनसम्म लाग्ने अवस्था)
ज्यालादारीका अवसरहरु	– ज्यालादारी रोजगारीका अवसरहरु कमहुनु	– ज्यालादारी रोजगारीका अवसरहरु ज्यादै न्यून हुनु
खाद्यन्नको मूल्य	– खाद्य बस्तुको उच्च मुल्य (धनगढी भन्दा १०-२५% बढी)	– खाद्य बस्तुको उच्च मुल्य (धनगढी भन्दा १०-२५% बढी)
अन्य आय स्रोतहरु	– आयस्रोतहरुको सीमितता	– भौगोलिक बिकटता र बजारभन्दा टाढा भएको हुनाले आयस्रोतका विकल्पमा कमी हुनु । – मौसमी बसाइ सराइको माध्यमलाई नै निर्वाह पद्धतिको रुपमा अपनाउनु
तीब्र बाल कुपोषण	– १० प्रतिशतभन्दाकम	– १० देखी १५ प्रतिशत
प्राकृतिकप्रकोप	– खडेरीको मार	– खडेरीको उच्चमार
	गाविसहरु : दहबगर, काडा, भामचौर, सैनपसेला, लेकगाउ, मौलाली, मेलबिसौना, दातोला, रिलू, धमेना, सुनिकोट, कडेल, व्यासी, कोटदेवल, सुर्मा, दौलीचौर, पाराकाट्ने, दंगाजी, कफलसेरी, देउलीकोट, पिपलकोट, स्याडी, देउलेख, सुनकुडा, बाझ, खिरातडी, रायल र भैरबनाथ	गाविसहरु : गडराय, कैलाश र मष्टा

बझाङ्ग जिल्लामा जिल्ला खाद्य सुरक्षा संजाल (विश्व खाद्य कार्यक्रम र कृषि बिकास मन्त्रालय) ले लगातार चार बर्षसम्म (२००८ देखी २०११) गरेको खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी अनुगमन, अध्ययन तथा विश्लेषणलाई नियाल्दा, यो जिल्ला अधिकांश समयावधिमा खाद्य असुरक्षित अवस्थामा रहेको पाइन्छ । यसका प्रमुख कारणहरुमा भौगोलिक विकटता, यातायात, संचार, समुदायको बजारसँगको पहुँच न्यून हुनु, न्यून खेतीयोग्य जमिन, परम्परागत खेती प्रणाली, कृषि प्रचार प्रसारको कमी, रोजगारीको अभाव, बजार प्रणालीमा विस्तार हुन नसक्नु जस्ता प्रमुख कारणहरु रहेका छन् ।

४.५ जिल्लाको अर्थतन्त्रको विशिष्टिकरण

४.५.१ अन्तरजिल्ला सम्बन्ध तथा समन्वय

यस जिल्लाको कैलाली, महेन्द्रनगर, डंडेल्धुरा, बैतडी, डोटी जिल्लासँग सिधा सडक सम्बन्ध जोडिएकोले तराइ तथा छिमेकी जिल्लाहरुबाट सहजरुपमा खाद्यान्न, निर्माण सामाग्री आयात तथा स्थानीय उत्पादन निर्यातमा सहज भएको छ । साथै तराइका कैलाली, कञ्चनपुर जिल्लामा खेतिपाति तथा दोहोरो वसोवास बढ्दो रहेको छ । जसले गर्दा निर्यातयोग्य स्थानीय वस्तुको उत्पादन तथा निर्यात बृद्धिका लागि निजी सार्वजनिक साझेदारीका क्षेत्र पहिचान तथा परिचालन गर्न आवश्यक देखिन्छ भने सडक यातायात आसपास होटल, उद्योगधन्दा, व्यापार व्यवशाय, जिल्ला उत्पादन संकलन केन्द्र स्थापना तथा प्रबर्द्धन, बजारमा सहज पहुँच, अन्तर जिल्ला सम्वाद तथा संयुक्त योजना तयारी गर्नु वाञ्छनीय देखिन्छ ।

यसका साथै डंडेल्धुरा, बैतडी, डोटी, बाजुरा, अछाम, दार्चुला छिमेकी जिल्लासँग साझा रितिथिति र सांस्कृतिक, परम्परागत सामाजिक सम्बन्ध रहेकोले साझा संस्कृति, परम्परा, चाँडवाँड, जातजात्रा प्रबर्द्धनका लागि अन्तरजिल्ला संयुक्त योजना तथा लगानीको अवसर तथा आवश्यकता रहेको छ ।

४.५.२ अन्तर्राष्ट्रिय सीमा सम्बन्ध र व्यापार

चीनसँगको सीमा सम्बन्धका कारणे पश्चिम नेपाल क्षेत्रलाई चीनसँग जोड्ने मुख्य नाकामध्ये एकका रुपमा बझाङ्ग-सुर्मासरोवर, ताक्लाकोट सडक खण्ड राष्ट्रिय रणनीतिक मार्गको रुपमा रहेको छ । यातायात सम्भावनाको सापेक्षतामा सडक छेउछाउका वस्तीहरुमा पर्यटन प्रबर्द्धन तथा व्यापार व्यवशायका लागि महत्वपूर्ण अवसर रहेको छ । स्थानीय उत्पादनलाई चीनसम्म लैजान तथा चीन र भारतसँगको व्यापार व्यवशायलाई जोड्ने उत्तम नाकाका रुपमा समेत रहेको हुँदा प्राथमिकताका आधारमा दिपायल, चैनपुर, सुर्मासरोवर सडक निर्माण एक राष्ट्रिय परियोजना निर्माण तथा संचालन गर्न सके निजी सार्वजनिक साझेदारीका क्षेत्रमा विकास हुने, वाणिज्य, व्यापार, पूर्वाधार विकास तथा स्थानीय विकासको लगानीमा बढोत्तरी हुने निश्चित छ ।

४.५.३ पश्चिम सेती जलविद्युत परियोजना

यस जिल्लाको दक्षिण पश्चिमी सीमानामा पर्ने तथा छिमेकी डोटी र बैतडी जिल्ला समेतको सीमानामा पर्ने प्रस्तावित पश्चिम सेती जलविद्युत परियोजनाको शीघ्र निर्माण हुन सकेमा स्थानीय रोजगारीका नयाँ अवसरहरु तथा स्थानीय वस्तुस्थितिमा उन्नती र स्तरीकरण गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको देखिन्छ । यस परियोजनाले जिल्लावासीको आयआर्जन तथा जीवनस्तरमा सुधारका लागि पर्याप्त योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

४.५.४ खप्तड पर्यटकीय क्षेत्र

खप्तड क्षेत्र पर्यटकीय महत्वका हिसावले सुदुरपश्चिमाञ्चल क्षेत्रकै गौरवका रुपमा लिने गरिएको छ । डोटी, अछाम, बाजुरा तथा बझाङ्ग जिल्लाको साझा सीमानामा पर्ने यस क्षेत्रको दिर्घकालीन विकास योजना बनाउन आवश्यक

छ जसमा अन्तरजिल्ला समन्वयको आवश्यकता छ । बझाङ जिल्लाका खप्तड आसपासका क्षेत्रका वासिन्दाको उल्लेख्य उपभोगका कारणले आफ्नो जीवनसभ्यताको पर्यायको रुपमा समेत खप्तडलाई लिने गरेकाले त्यस क्षेत्रको समग्र विकासको लाभ जिल्लावासीले लिनसक्ने देखिन्छ ।

४.६ आयस्तर तथा गरिवीको स्थिति

४.६.१ जिल्लाको समग्र समृद्धिस्तर तथा गरिवीको अवस्था

पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार बझाङ जिल्ला कुल जनसंख्याको ५० प्रतिशत भन्दा धेरै मानिसहरु गरिबीको रेखामुनी रहेका ५ वटा जिल्लाहरुमध्येको एक रहेको छ । गरिबीको दरका आधारमा जिल्लाहरुको समृद्धिस्तर २०६८, अनुसार जिल्लाको गरिबीको रेखामुनीको कुल जनसंख्या अर्थात गरिवीको दर ५६.८ प्रतिशत रहेकोछ । यो जिल्ला देशका ७५ जिल्लाको तुलनामा ७३ औं न्यून सम्बृद्धिस्तर भएकोमा पर्दछ ।

इलाकागत रुपमा गरिवीको दर, बिषमता, गहनता तथा गरीवको अवस्था

क्र. सं.	इलाका नं.	गाविस	गरिवीको दर (%)	गरिवीको विषमता (%)	गरिबीको गहनता (%)	गरीबहरुको संख्या
१	११	स्याडी, सुनकुडा, देउलीकोट, देउलेख	६१.१५ (११.२२)	१७.९८(५.३७)	७.१(२.७)	१५०५८
२	९	पाराकाटने, कोटभैरव, कोइरालाकोट, दंगाजी	६१.०३ (१०.८९)	१७.९८(५.१७)	७.१२(२.५९)	९३०८
३	१	सुन्नीकोट, कांडा, दातोला, मेलबिसौनी, धमेना	५८.१४ (११.१९)	१६.६४(५.०९)	६.४६(२.४९)	८१७५
४	८	भैरवनाथ, रायल, भामचौर वाफ	५७.६२ (११.५७)	१६.१८(५.१६)	६.१८(२.४९)	१२२०७
५	१०	कफलसेरी, खिरातडी, दहवगर, पिपलकोट	५७.६१ (११.५३)	१६.३८(५.१५)	६.३३(२.५)	१४६९५
६	४	हेमन्तवाडा, मालुमेला, कैलाश, लुयाँटा	५५.८१ (१०.४१)	१५.९४(४.६२)	६.२१(२.२५)	५७९५
७	२	मष्टा, रिलु, काटदेवल, भातेखोला	५४.८४ (१२.२)	१५.०४(५.१७)	५.६६(२.४५)	८२८०
८	६	कालुखेती, पाटादेवल, गडराय, लामातोला, माझीगाँउ, पौवागढी	५४.४३ (१०.९६)	१५.३६(४.८)	५.९४(२.३३)	८५४८
९	७	चौधरी, सैनपसेलार, मौलाली	५३.९४ (११.५२)	१५.०८(५.०१)	५.७७(२.४१)	६८७९
१०	५	कँडेल, मटेला, ब्यासी, लेकगाँउ	५२.५२ (११.४१)	१४.६३(४.९१)	५.६(२.३६)	८४८९
११	३	सुवेडा, दौलीचौर, सुर्मा, चैनपुर, रिठापाटा	५१.१२ (१०.५१)	१४.१६(४.४२)	५.४(२.१)	११७३०
कुल जम्मा			५६.७९(११.२)	१६.१८(५)	६.२७(२.४३)	११०४६५

नोट : कोष्ठक ( ) भित्र रहेको अंकले सम्बन्धित सूचकको भ्रमांश (प्रतिशत) लाई जनाउँछ ।
स्रोतः नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान २०६८, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०७० आषाढ)

माथिको तालिकामा उल्लेख भए अनुसार जिल्लाका सबै गाविस तथा इलाका क्षेत्रहरु ५० प्रतिशत भन्दा बढी गरिबी दर भएका लक्षित क्षेत्रहरुमा पर्दछन । जिल्लाको कुल जनसंख्याको ११०४६५ गरीबहरुको संख्या रहेको छ ।

४.६.२ विभिन्न प्रकारका सुविधामा पहुँच

विभिन्न प्रकारका सुविधामाथि पहुँको अवस्था			
मुख्य सुविधाहरु	घरधुरी तथा प्रतिशत		
	नेपाल %	बझाङ्ग	
		%	घरधुरी संख्या
कुनै सुविधा नभएको		३३.१५	११२०१
रेडियो	५०.८२	५७.७९	१९५२६
टेलिभिजन	३६.४५	४.०८	१३८१
केवल टेलिभिजन	१९.३३	१.८५	६२६
कम्प्यूटर	७.२८	०.४५	१५३
इन्टरनेट	३.३३	०.१८	६२
टेलिफोन	७.३७	२.७९	९४६
मोवाइल फोन	६४.६३	२५.३८	८५७६
मोटर, कार	१.५७	०.०२	७
मोटरसाइकल	९.५८	०.०४	१६
साइकल	३२.३८	०.०६	२३
अन्य यातायात साधन	०.६८	०.०५	१७
रेफ्रीजेरेटर	७.१६	०.१३	४६
स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८			

४.६.३ गाविसहरूको पिछडिएको समूह नक्शाङ्कन

३ महिनाभन्दा कम समय खान पुग्ने घरधुरी, सीमान्तिकृत घरधुरी, प्राथमिक विद्यालयहरुको अवस्था, उप/स्वास्थ्य चौकीको अवस्था, महिला, दलित, जनजातिहरुको योजना कार्यान्वयन तथा निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता, लैंगिक भेदभावको घटना, संकटासन्न घरधुरीहरु जस्ता मापदण्डका आधारमा युएनडिपि तथा युनिसेफद्वारा सन् २००९ को अगष्टसम्ममा नेपालका गाविसहरुको पिछडिएको क्षेत्र नक्शांकन गरिएको थियो । यसमा राम्रोबाट कमजोरतर्फ क्रमशः पहिलो दोस्रो, तेस्रो, चौथो गरिएको थियो । जस अनुसार बझाङ्ग जिल्लाका ३ वटा गाविसहरु तेस्रो क श्रेणी, २८ वटा गाविसहरु तेस्रो ख श्रेणी र १६ वटा गाविसहरु चौथो श्रेणीमा रहेका थिए । उक्त नक्शांकन वमोजिम गाविसहरुको विवरण निम्न तालिकामा देखाइएको छः

क्र.सं	गाविस	१	२	३	४	५	६	७	प्राप्ताङ्क	श्रेणी
१	बाँझ	४	२	३	३	४	३	४	२३	४
२	भैरवनाथ	३	२	३	१	३	३	३	१८	३ख
३	भामचौर	४	१	४	४	३	४	२	२२	४
४	भातेखोला	२	२	३	३	१	३	२	१६	३क
५	ब्याँसी	३	२	३	३	३	४	३	२१	३ख
६	चैनपुर	३	२	३	३	३	३	२	१९	३ख

क्र.सं	गाविस	१	२	३	४	५	६	७	प्राप्ताङ्क	श्रेणी
७	चौधारी	२	२	३	३	३	३	३	१९	३ख
८	दहबगर	४	१	३	२	४	४	४	२२	४
९	दंगाजी	४	३	४	३	४	३	४	२५	४
१०	दांतोला	४	१	४	४	३	३	४	२३	४
११	दौलिचौर	४	२	४	३	३	४	३	२३	४
१२	देउलेख	४	२	४	१	३	३	३	२०	३ख
१३	देउलीकोट	३	२	३	४	३	३	३	२१	३ख
१४	धमेना	४	२	४	४	२	४	२	२२	४
१५	गडराय	४	१	२	४	३	३	३	२०	३ख
१६	हेमन्तवाडा	३	२	३	३	३	३	३	२०	३ख
१७	कडेल	३	३	३	३	१	४	३	२०	३ख
१८	कैलास	४	२	४	३	१	३	३	२०	३ख
१९	कालुखेती	३	२	३	४	३	३	३	२१	३ख
२०	काँडा	४	१	४	४	४	४	४	२५	४
२१	कफलसेरी	४	२	४	४	३	३	४	२४	४
२२	खिरातडी	३	२	३	३	३	३	४	२१	३ख
२३	कोईरालाकोट	२	३	२	४	३	४	३	२१	३ख
२४	कोटभैरव	२	३	३	३	३	३	३	२०	३ख
२५	कोटदेवल	३	२	३	४	१	३	२	१८	३ख
२६	लामातोला	२	२	२	२	३	२	३	१६	३क
२७	लेकगाँउ	४	१	४	४	२	३	४	२२	४
२८	लुयाँटा	२	२	२	३	३	३	३	१८	३ख
२९	माझिगाँउ	२	२	३	३	१	३	४	१८	३ख
३०	मालुमेला	३	३	३	२	३	३	३	२०	३ख
३१	मष्टा	४	३	४	३	३	३	३	२३	४
३२	मटेला	३	२	३	३	३	३	३	२०	३ख
३३	मौलाली	३	२	३	३	३	४	३	२१	३ख
३४	मेलविसौना	४	२	४	४	२	३	३	२२	४
३५	पाराकाट्ने	४	३	४	४	३	२	३	२३	४
३६	पाटादेवल	३	२	३	४	२	३	४	२१	३ख
३७	पौवागढी	३	२	३	३	३	३	३	२०	३ख
३८	पिपलकोट	२	२	३	२	३	३	३	१८	३ख
३९	रायल	४	२	३	४	३	३	३	२२	४
४०	रिलु	२	२	३	२	२	३	३	१७	३क
४१	रिठापाटा	४	२	४	३	३	४	३	२३	४
४२	सैनपसेला	३	२	२	३	४	३	३	२०	३ख
४३	सुवेडा	३	२	३	२	३	३	२	१८	३ख

क्र.सं	गाविस	१	२	३	४	५	६	७	प्राप्ताङ्क	श्रेणी
४४	सुनिकोट	३	२	३	२	४	३	३	२०	३ख
४५	सुनकुडा	४	१	४	४	४	४	३	२४	४
४६	सुर्मा	४	२	२	२	३	३	३	१९	३ख
४७	स्याडी	४	२	२	२	३	३	३	१९	३ख

नोट :

१) ३ महिनाभन्दा कम समय खान पुग्ने घरधुरी संख्या
२) सीमान्तीकृत घरधुरीको वहुलता
३) प्राथमिक विद्यालयहरुको अवस्था
४) उप/स्वास्थ्य चौकीको अवस्था
५) महिला, दलित, जनजातिहरुको योजना कार्यान्वयन तथा निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता
६) लैंगिक भेदभावको घटना
७) संकटासन्न घरधुरीहरु

स्रोत : *www.lgcdp.gov.np*

४.७ उद्योग तथा व्यापार व्यवसाय

देशमा विद्यमान समस्याहरुमध्ये गरिवी प्रमुख समस्याको रुपमा रहेको छ। गरिवी न्यूनिकरण तथा दिगो विकासको लागि नेपालमा सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट विगतमा धेरै प्रयास भै आएका छन् । नेपाल सरकारको आफ्नै तथा विभिन्न दातृ संस्था/मुलुकहरुको सहयोगमा संचालित गरिवी न्यूनिकरणको लागि सघाउ पुऱ्याउने परियोजनाहरुको योगदान महत्वपूर्ण रहेको छ । सम्वृद्ध आधुनिक र न्यायपूर्ण नेपालको निमार्ण गर्ने दीर्घकालीन सोचलाई मूर्तरुप दिन देशमा विद्यमान वेरोजगारी, गरिवी र असमानता घटाई दिगो शान्ति स्थापनामा सघाउ पुऱ्याउदै आम जनताको जीवनमा परिवर्तनको प्रत्येक्ष अनुभूति दिलाउन नेपालको तीन वर्षिय आन्तरिम योजनाको समेत उद्देश्य रहेको परिप्रेक्ष्यमा सो उद्देश्यलाई परिपूर्ति गर्न विगतमा प्रभावकारी देखिएको कार्यक्रमको निरन्तरता र प्रभावकारिता अभिवृद्धितर्फ ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

यही सोच तथा उद्देश्यलाइ परिपूर्ति गर्न घरेलु तथा साना उद्योगको विकास विस्तारका लागि संस्थागत रुपमा प्रवर्द्धनात्मक सेवाहरु उपलव्ध गराउन घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको समेत स्थापना गरिएको हो । घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिले उद्योगको प्रवर्द्धनात्मक तथा उद्योग प्रशासन एवं विभिन्न उद्यमशिलता विकास तालिम, सीप विकास तालिमहरु प्रदान गर्ने कार्यका साथै व्यापर व्यवसाय दर्ता, नविकरण, अनुगमन कार्य गर्ने जिम्मेवारी सुम्पिएको छ । यसका अतिरिक्त आ.व. ०६८।६९ देखि यस जिल्लामा गरिवी निवारणका लागि लघु उद्यम विकास कार्यक्रम संचालनमा आएको छ । यस्तै आ.व. ०६२।६३ देखि यस जिल्लामा वाणिज्य प्रशासनतर्फ व्यापार तथा वाणिज्य फर्म दर्ता नविकरण, नामसारी, ठाउँसारी पूँजिवृद्धि लगायतका सर्म्पूण कार्य गर्दै आएको छ । वाणिज्यतर्फ धनगढी वाणिज्य कार्यालयबाट २४१ र यस जिल्लामा ९८९ नयां फर्म दर्ता भै जम्मा १२३० संख्यामा साना तथा लघु उद्योगहरु रहेका छन् । जिल्लाले आ.व.०५२।५३ देखि आ.व.०६८।६९ सम्म सीपमूलक तालिमबाट महिला १०६० जना र पूरुष ६३८ जनाले तालिम प्राप्त गरेको छन ।

४.७.१ जिल्लामा घरेलु उद्योग सम्वन्धी विवरण

क्र. सं	उद्योगको प्रकृति	०६५।६६			०६६।६७			०६७।६८			०६८।६९			०६९।७०		
		दर्ता	नविकरण	खारेज	दर्ता	नविकरण	खारेज	दर्ता	नविकरण	खारेज	दर्ता	नविकरण	खारेज	दर्ता	नविकरण	खारेज
१	कृषिजन्य उद्योग	२			४			१			२			०		
२	वन उद्योग	०			५			३			३			३		
३	खानी उद्योग	०			०			०			०			०		
४	उर्जामूलक उद्योग	०			०			०			१			०		
५	पर्यटन उद्योग	१४			४			७			१५		१	१७		
६	सेवामूलक उद्योग	५९			११			१७			१०			७		
७	उत्पादनमूलक	१			३		१	३			३			१		
८	अन्य उद्योग (व्यापार र वाणिज्य)	३३५			१०७			८१			१५०			२५३		
	जम्मा नविकरण		५०			१			३५			१००			१७	
	जम्मा दर्ता	४११			१३४		१	११२			१८२		१	२८०		

स्रोत : जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग विकास कार्यालय, बझाङ

४.७.२ घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको कार्यालयबाट दिईएको तालिमको विवरण

आर्थिक बर्ष	तालिम लिने						तालिमका विषयहरु	तालिम प्राप्त व्यक्ति रोजगारीमा लागेका संख्या
	महिला	पूरुष	जम्मा	अन्य (ब्रामण, क्षेत्री)	जनजाती	दलित		
०६५।६६	२१	६९	९०	८६	०	४	विभिन्न	३७
०६६।६७	५४	६८	१२२	६५	०	५७	,,	५७
०६७।६८	३७	५८	९५	७२	०	२३	,,	३५
०६८।६९	१३७	१०८	२४५	१५६	०	८९	,,	१८१
०६९।७०	६२	३५	९७	६९	०	२८	,,	९७
जम्मा								

स्रोत : जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग विकास कार्यालय, बझाङ

४.७.३ जिल्लामा दर्ता भएका उद्योगहरूको विवरण

क्र. सं.	उद्योगको किसिम (आ.व.०६५।६६ देखि ०६९।७० सम्म)	उद्योग दर्ता संख्या	महिलाका स्वामित्व रहेको संख्या	जातिगत स्वामित्वको अवस्था			कुल स्थिर पूजि (रु हजारमा)	वार्षिक उत्पादन क्षमता (रु हजारमा)	रोजगारी संख्या	चालू	वन्द
				दलित	जनजाति	अन्य					
१	मिल (कुटानी पिसानी पेलानी)	५	१	०	०	४	६५०	१६९५	१३	चालु	
२	कृषि, पशुपालन र दाना	७	१	०	०	६	२०५२.७७	२७२३.७५	१७	,,	
३	रोडा ढुङ्गा	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
४	खाद्यमा आधारित	१	०	०	०	१	१५०	१७५	३	,,	
५	पेय पदार्थ	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
६	कपडा उद्योग पश्मिना समेत	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
७	उनी धागो कटाई उद्योग	१	०	०	०	१	.६०	१.३५	२	चालु	
८	होजियारी उद्योग	१	१	०	०	०	.४०	१.२५	०		,,
९	तयारी पोशाक टेलरिङ्ग	५	१	४	०	०	४५७.९	१३.४०	११	,,	
१०	गलैचा उद्योग	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
११	छाला जुत्ता सिलाई	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
१२	काठ चिरानी	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
१३	काठमा आधारित फर्निचर उद्योग	८	१	१	०	६	२४.५५	३७.७७	२७	चालु	
१४	हाते कागज	१०	०	०	०	१०	१६.७८	४९.९८	३१		वन्द
१५	छपाई तथा प्रकाशन	२	०	०	०	२	१०.२२	१७.६२	१४	चालु	
१६	आयुर्वेदिक जडिवुटी औषधि	२	०	०	०	२	५.५	१४००	४	,,	
१७	प्लाष्टिक उद्योग	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
१८	इटा टायल उद्योग	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
१९	सेरामिक्स उद्योग	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
२०	होटल रेष्टुरेन्ट	५८	१४	१	४	३९	९३२.६८	२६३०.१३	१११		
२१	निर्माण व्यवसाय	६७	७	०	०	६०	६०४४.३	२५३७.४६	१९१		
२२	यातायात ढुवानी सेवा	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२३	रियलस्टेट(घर जग्गा)	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२४	प्रशिक्षण उद्योग	९	२	०	०	७	२३.५	२९.५	२४	,,	
२५	स्वास्थ स्निर्सिङ्ग होम	१	०	०	०	१					

क्र. सं.	उद्योगको किसिम (आ.व.०६५।६६ देखि ०६९।७० सम्म)	उद्योग दर्ता संख्या	महिलाका स्वामित्व रहेको संख्या	जातिगत स्वामित्वको अवस्था			कुल स्थिर पूजि (रु हजारमा)	वार्षिक उत्पादन क्षमता (रु हजारमा)	रोजगारी संख्या	चालू	बन्द
				दलित	जनजाति	अन्य					
२६	ड्राइभिङ्ग	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२७	चलचित्र, मन्दिर	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२८	हस्तकला, मूर्तिकला, काष्ठकला	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२९	अन्य उद्योग	२६	२	२	०	२२					
	जम्मा	२०३	३०	८	४	१६१			४४८		

स्रोत : जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग विकास कार्यालय, बझाङ्ग

४.७.४ घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिबाट संकलित राजश्वको विवरण

क्र.सं.	राजश्व शिर्षक	०६५।६६	०६६।६७	०६७।६८	०६८।६९	०६९।७०
१	दरखास्त दस्तुर	४१,५००।००	१३,८००।००	११,३००।००	१७,८००।००	२८,३००।००
२	रजिष्टेशन दस्तुर	५,०२,१२५।००	१,७३,१६०।००	१,७९,८६५।००	४,०३,६८०।००	१०,८३,१३०
३	नविकरण दस्तुर					
४	जरिवाना दस्तुर					
५	तालिमबाट उत्पादित सामाग्री विक्रीबाट आम्दानी	२८,१५८।८१	७६,७१३।००	१,४३,९०६।००	२,६९,६२७।००	१,१९,६८२।००
६	विविध आय	६,०००।००	०		४७,०००।००	
	जम्मा	५,७७,७८३।८१	२,६३,६७३।००	३,३५,०७१।००	७,३८,१०७।००	१२,३१,११२।००

साथै यस जिल्लामा आ.व. ०६९।७० सम्म एउटा पनि मझौला तथा ठूलो उद्योगहरु दर्ता भएका छैनन् ।

स्रोत : जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग विकास कार्यालय, बझाङ्ग

४.८ उद्योग तथा खानी क्षेत्रको स्थिति

जिल्लामा घरेलु तथा साना उद्योगहरु दर्ता भएर केही मात्रामा सञ्चालनमा रहेको भएता पनि मझौला तथा ठूला उद्योगको विकास हुन सकेको छैन । स्थानीयस्तरमा उपलब्ध कच्चा पदार्थहरुमा आधारित उद्योगहरुको स्थापना हुन सक्यो भने स्थानीय रोजगारी बढ्नुका साथै आर्थिक गतिविधिहरु पनि बढ्ने देखिन्छ । स्थानीय उत्पादनलाई बजारमा ल्याउने प्रचलन ज्यादै न्यून रहेको भएता पनि हालका दिनहरुमा सिमी, टिमुर, अमला, रिठा, जडिवुटी आदि स्थानीय बजारहरुमा विक्री वितरण गरी त्यहाँबाट धनगढी हुदै भारततर्फ निकासी हुने गरेको पाइन्छ । बझाङ्ग जिल्लामा उत्पादन भएका कतिपय उत्पादनहरुभन्दा सस्तोमा तराईबाट आयात भएका सामग्रीहरु स्थानीय बजारमा बिक्री वितरण भैरहेको हुनाले स्थानीय उत्पादनको वाह्य उत्पादनसँग प्रतिस्पर्धा गर्ने क्षमता तथा व्यवसायिकताको विकास भई नसकेको स्थिति छ । जिल्लामा उपलब्ध केही खानी तथा खनिजजन्य पदार्थको विवरण देहायमा उल्लेख गरिएको छ ।

४.८.१ प्रमुख खानी, खनिजहरू तथा स्थान

क्र.सं.	विवरण	प्रमुख स्थानहरु
१.	स्लेट	स्याडी, देउलेख, बुँगल, धवलकोडा, देउलीकोट, कोइरालकोट, पाराकाट्ने, माझिगाउँ, रिठापाटा, कोटभैरव, रिलु, भातेखोला, हेमन्तवाडा, कैलाश मष्टा, दहखण्ड, भामचौर, खिरातडी, गडराय
२.	अभ्रख	खप्तड, वित्थड क्षेत्र, कडेल, सुर्मा, काँडा, गडराय
३.	तामा	तामाखानी, व्यासी, मालुमेला, कैलाश
४.	फलाम	घांटखोला, माझीगाउँ, रायल, दहवगर, भामचौर, रिलु, वुँगल
५	बालुवा	धमेना, सुनिकोट। चैनपुर, रिठापाटा, सुवेडा, लुयाटा, मालुमेला, मटेला, चौधारी, रायल, भैरवनाथ, पौवागढी, लामातोला, माझिगाउँ, कालुखेती, कोइरालाकोट कोटभैरव,
६.	रोडा	धमेना, सुनिकोट, चैनपुर, रिठापाटा, सुवेडा, लुयाटा, मालुमेला, मटेला, चौधारी, रायल, भैरवनाथ, पौवागढी, लामातोला, माझिगाउँ, कालुखेती, कोइरालकोट, कोटभैरव, सुनिकोट, देउलेख, स्याडी, बाँझ, खिरातडी, कफलसेरी, पिपलकोट, सुनकुडा, भामचौर
७	पारदर्शी ढुंगा	सुर्मा, काँडा
८	खरीढुंगा	सुवेडा, काँडा, खिरातडी, सुनकुडा
९	कोइलाखानी	सुनीकोट (तपोवन सम्भावित)
१०	चुनढुंगा	चैनपुर, लुयाँटा, भैरवनाथ, रायल,
नोट : सेतीनदी, सुनिगाडको किनारमा सुनखानी समेत हुनसक्ने अनुमान गरिएको छ ।		
स्रोत : जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग विकास कार्यालय, बझाङ्ग २०७०		

४.८.२ उद्योग स्थापना तथा संचालन

जिल्लाको स्थानिय कच्चा पदार्थको आधारमा सम्भाव्य उद्योग स्थापना हुनेहरुमा भाँग्रो तथा अल्लो प्रशोधन एवं संकलन, ताराचुक जुस उद्योग, मसला उद्योग, काठ तथा फर्निचर उद्योग, आलु चिप्स उद्योग, जडीवुटी प्रशोधन तथा संकलन रामवास (केतुकी) प्रशोधन जस्ता उद्योगहरु पर्दछन । यस्ता उद्योगहरु संचालन तथा संकलन गर्न सकेमा जिल्लामा ठूलो धनरासी भित्रिने सम्भावना रहेको छ ।

जिल्लामा उपलब्ध कच्चा पदार्थ सम्बन्धी विवरण					
क्र.सं.	गाउँ विकास समिति	कच्चा पदार्थको विवरण	क्र.सं.	गाउँ विकास समिति	कच्चा पदार्थको विवरण
१.	बाँझ	सुन्तला, कागती, कमेरो, दाडिम, मकै, गहुँ, धान, अमिलो, अमला, जडिवुटी		कोटदेवल	सल्लो, जडिवुटी, भिमल, केरा, अमिलो, कागती, काफल, लोक्ता
२.	भैरवनाथ	दूध, वाँस, मह, भिमल, आँप, केरा, मेवा		लामातोला	अल्लो, केतुकी, काफल, कागती, अमिलो
३.	भामचौर	घिउ, मह, खसिवाख्रा, भेडाको ऊन, भिमल, अल्लो, केतुकी		लेकगाउँ	धुपजडी, अल्लो, निगालो, केतुकी, जडिवुटी
४.	भातेखोला	काफल, मकै, सल्लो, गहुँ, केरा, कागती, अमिलो		लुयाटा	धान, गहुँ, फलफूल, तरकारी
५.	व्यासी	अल्लो, आलु, चोतो, सतिवयर, सुन्तला, कागती, मौसमी, तामाखानी		माझीगाउँ	भिमल, वडु, लोक्ता, अल्लो
६.	चैनपुर	काठ, गहुँ, मसला, फलफूल, आलु, काँचो छाला, स्लेट र अमला		मालुमेला	अमला, सल्ला, छ्वाली, चिउरी, मकै, भिमल, ढटेलो, वावियो
७.	चौधारी	भिमल, केतुकी, धान, गहुँ		मष्टा	अल्लो, कमेरो, लोक्ता, निगालो, जडिवुटीहरु
८.	दहवगर	अल्लो, भागो, भिमल, स्लेट, लोक्ता, मकै, जौ, फलाम खानी		मटेला	ढटेलो, चिउरी, अमला, कमेरो, मालुपात, केतुकी, सतिवयर, मकै
९.	दंगाजी	अमला, केरा, मकै, अल्लो, अमिलो, भिमल		मौलाली	भिमल, निगालो, काक्रो, भटमास, गहुँ, केतुकी, चिउरी, जडिवुटी
१०.	दातोला	अल्लो, भिमल, भाग्रो, कागती, भेडाको ऊन, सल्लो, टिमुर		मेलविसौना	दाल, सिमी, भेडाको ऊन, सुन्तला, कागती
११.	दौलीचौर	अल्लो, लोक्ता, निगालो, आलु, भटमास, जडिवुटी		पाराकाट्ने	आँप, मकै, अमला, रिठा, भिमल
१२.	देउलेख	दूध, घिउ, निगालो, जडिवुटी, ओखर, कागती, सुन्तला, भाँगो, अल्लो		पाटादेवल	केतुकी, अल्लो, भिमल, कमेरो
१३.	देउलीकोट	अल्लो, भाँगो, लोक्ता, केतुकी, फलफूल		पौवागढी	भिमल, केतुकी, सल्लेपिर, अमला
१४.	धमेना	दारिम, कागती, सल्लेपिर, काठ, केरा, गहुँ, जडिवुटी		पिपलकोट	दूध, दही, घिउ, रिठा, ओखर, केरा, काँक्रो
१५.	गडराय	लोक्ता, अल्लो, जडिवुटी		रायल	चिउरी, रिठा, आँप, कमेरो, मकै, सुन्तला, केरा, भिमल, वनमारा
१६.	हेमन्तवाडा	धान, गहुँ, भिमल, सल्ला, टिमुर		रिलु	अल्लो, भाँगो, लोक्ता, भेडाको ऊन
१७.	कडेल	भाग्रो, अल्लो, सल्ला, कमेरो		रिठापाटा	काठ, गहु, वाँस, कमेरो, केतुकी, भिमल, सल्ला, अमला, रिठा, स्लेट
१८.	कैलाश	दूध, दही, मह, लोक्ता, मकै, चुथ्रो, ढटेलो, धुवजडी, जडिवुटी		सेनपसेला	अल्लो, आलु, चोतो, मकै, जौ, धान, फर्सी, काँक्रो
१९.	कालुखेती	सल्लेपिर, अल्लो, लोक्ता		सुवेडा	कमेरो, टिमुर, ढटेलो, खुर्सानी, अमिलो, ओखर, खरिढुंगा, अमला, रिठा, भिमल, केतुकी, सल्लेपिर, मालुपात, दाडिम, भटमास, वाँस, गहत
२०.	काँडा	भेडाको ऊन, अल्लो, भाग्रो, डालेचुक, यार्सागुम्वा, चुथ्रो, जडिवुटी		सुनिकोट	सल्लोपिर, ढटेलो, चुथ्रो, रामवास, काठ, स्लेट, कोइला, खानी
२१.	कफलसेरी	लोक्ता, अल्लो, भाँगो, निगालो, भिमल, वाँस		सुनकुडा	कमेरो, रिठा, कागती, सुन्तला, केरा, भिमल, अल्लो, चिउरी
२२.	खिरातडी	दूध, दही, अल्लो, भिमल, कमेरो, सल्लो, केरा		सुर्मा	अल्लो, आलु, चोतो, गहत, भटमास, लोक्ता, निगालो, जडिवुटी
२३.	कोईरालाकोट	केतुकी, निगालो, लोक्ता, अल्लो, आलु, जडिवुटी, ओखर, मौसम, सुन्तला, कागती, टिमुर		स्याँडी	दूध, दही, भाँगो, अल्लो, निगालो, कमेरो
२४.	कोटभैरव	वाँस, केरा, भिमल, कमेरो, आँप			

स्रोत : जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग विकास कार्यालय, बझाङ २०७०

४.९ व्यापार, पर्यटन तथा सेवा क्षेत्रको स्थिति

जनताका दैनिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि जिल्लाका विभिन्न भागहरुमा साना ठूला गरी करिव ५० भन्दा वढी व्यापारिक केन्द्रका रुपमा विकसित भैरहेका छन् । जसमध्ये चैनपुर, तमैल, देउरा, झोता आदि तीव्र विकास भैरहेका बजार केन्द्रहरु हुन । यहाँ हाल स्थानीय आवश्यकताका खाद्यान्न, तेल, लत्ताकपडा भाँडाकुडा, तरकारी, फलफूल, पेयपदार्थ तथा अन्य दैनिक उपभोग्य सामग्रीहरु, पशु तथा पंक्षिजन्य उत्पादनहरु आयात हुँदै आएको छ । यहाँबाट स्थानीय उत्पादनहरु जडिवुटी, गेडागुडी, विउ केही मात्रामा निकासी हुने गरेको पाइन्छ । यहाँ निकासीभन्दा पैठारीको मात्रा अत्यधिक रहेको छ ।

यस जिल्लामा यातायात व्यवसाय, निर्माण व्यवसाय, खच्चड तथा ट्याक्टरबाट ग्रामीण तथा दुर्गम भेगहरुमा ढुवानी व्यवसाय, शिक्षा क्षेत्र, स्वास्थ्य क्षेत्र, उत्पादन क्षेत्र लगायतमा निजी क्षेत्रले संलग्न रहेको पाइन्छ । यहाँको सदरमुकाममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, कृषि विकास बैंक जस्ता केही वाणिज्य बैकहरु रहेको भएता पनि अधिकांश बजार तथा ग्रामीण भेगमा यसको पहुँच पुग्न सकेको छैन । जिल्लाका विभिन्न भागहरुमा सहकारी सँस्थाहरु स्थापना भई स्थानीयस्तरमा सानातिना ऋण तथा बचतका कार्यक्रमहरु संचालन गर्दै आइरहेका छन् । यद्यपि यसमा विपन्न वर्गको पहुँच बढाउनु पर्ने आवश्यकता वोध भएको छ ।

सुन्दर हिमाली तथा पहाडी भू-भागयुक्त यस जिल्लामा पर्यटकीय गन्तव्यका हिसावले निकै महत्वपूर्ण सम्भावनाहरु रहेको छ । यहाँको सैपाल हिमाल क्षेत्र, सुर्मासरोवर क्षेत्र, खप्तड क्षेत्र, बित्थड क्षेत्र, तपोवनज्वाला, तातोपानी (सुनिकोट), खापरदह, ऋषिकुण्ड, कैलाशगुफा आदि जिल्लाका प्रमुख पर्यटकीय सम्भावना बोकेका सम्पदाका रुपमा रहेका छन् । हालको पर्यटक आगमनको स्थितिका विषयमा यकिन विवरण प्राप्त नभएता पनि आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरु खप्तड लगायतका जिल्लाका विभिन्न क्षेत्रहरुमा आउने गरेका पाइन्छ । यी पर्यटकीय गन्तव्यहरुमा पूर्वाधारको विकास तथा प्रवर्द्धनबाट पर्यटकहरुको सरदर जिल्ला वसाई बढ्न गई जिल्लामा थप आय आर्जन तथा रोजगारीको सिर्जना गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ ।

४.९.१ व्यापार तथा होटल व्यवसाय

यस जिल्लामा हाल थोक तथा खुद्रा व्यापारी संख्या १३५८ रहेको छ । जिल्लाको व्यापद्वरक नाका चैनपुरदेखि साइपाल ताक्लाकोटसम्मको यातायात संचालन गर्न सकिएमा आयात निर्यात व्यापारमा ठुलो सघाउ पुग्नुका साथै व्यापार तथा होटल व्यवसायका माध्यमबाट प्रशस्त मात्रामा रोजगारीको सृजना हुने देखिन्छ । हाल चैनपुर तथा विभिन्न नगरोन्मुख क्षेत्रहरुमा होटल, लज र रेष्टुरेण्टहरु सञ्चालनमा आएका तथा केही स्थानहरुमा होमस्टेहरु पनि स्थापनाको क्रममा रहेकाछन् । जिल्लामा दर्ता भएका होटल, लज र रेष्टुरेण्टहरुको विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

क्र. सं.	होटलको नाम	संचालन शुरु मिति	जातिगत स्वामित्वको अवस्था	कोठाको विवरण			शैया संख्या	कामदार संख्या		वार्षिक पर्यटन आगमन		
				डवल	सिंगल	जम्मा		महिला	पूरुष	स्वदेशी	विदेशी	जम्मा
१	सरस्वती रेष्टुरेण्ट	२०६५।४।१२	क्षेत्री				१५	१	१			
२	तालकोट जेठारा होटल	२०६५।४।१४	,,	४	२	६	१०	१	१	७०	०	७०
३	शंकर होटल	२०६५।४।१९	,,	३	२	५	५	१	१	२०	०	२०
४	सुर्मा दवी गेष्ट हाउस	२०६५।५।१०	,,	८	२	१०	१८	०	३	१८०	०	१८०
५	साइपाल होटल	२०६५।६।८	जनजाती	४	२	६	१०	०	२	६०	०	६०
६	सुनि सर्मा तामांग होटल	२०६५।६।१०	,,	३	१	४	७	०	२	६०	०	६०
७	नौविसे जनप्रिय होटल	२०६५।७।१	दलित	२	१	३	५	०	२	६०	०	६०
८	सन्तोष प्लाजा होटल	२०६५।११।१५	क्षेत्री	१२	४	१६	२०	०	४	३८०	१०	३९०
९	सुर्मादेवी स्टार होटल	२०६५।११।१६	,,	४	२	६	१०	०	२	७०	०	७०
१०	सुनिता होटल	२०६५।१२।६	,,	४	२	६	१०	०	२	७०	०	७०
११	प्रेमा होटल	२०६५।१२।६	जनजाती	४	२	६	१०	०	२	७०	०	७०
१२	सुपर स्टार छान्ना गिरी होटल	२०६५।१२।११	,,	०	०	०	०	१	१	०	०	०
१३	मुनलाइट लज एण्ड रेष्टुरेण्ट	२०६६।१।६	क्षेत्री	४	२	६	१०	०	२	७०	०	७०
१४	मेचीकाली होटल एण्ड लज	२०६६।५।८	,,	६	४	१०	१२	०	३	१६०	०	१६०
१५	जय घटाल वाजुरा रेष्टुरण्ट	२०६६।८।२४	,,	२	१	३	५	२	२	६०	०	६०
१६	होटल रिभर भ्यू	२०६६।१०।८	,,	४	२	६	६	४	०	५०	०	५०
१७	श्रेष्ठ होटल एण्ड होटल	२०६६।१२।१६	जनजाती	४	२	६	६	०	३	०	०	०
१८	फुलवारी होटल	२०७६।५।३०	क्षेत्री	०	०	०	०	१	३	०	०	०
१९	एभरेष्ट रेष्टुरेण्ट	२०६७।८।१	,,	५	०	४	७	०	१	७५	०	७५
२०	थलारा विष्ट होटल	२०६७।६।१०	,,	२	१०	१२	२०	१	१	२०५	०	२०५
२१	होटल हिलटप	२०६७।१२।१	,,	४	४	८	१२	२	१	२५०	०	२५०
२३	सेति साइपाल रेष्टुरेण्ट	२०६८।१।२१	,,	३	१	४	८	१	४	२५०	०	२५०
२४	पानारोमा रेष्टुरेण्ट	२०६८।१।२२	,,	०	०	०	०	०	४	०	०	०
२५	एन.आर होटल	२०६८।३।२१	,,	३	०	३	६	०	२	९०	०	९०
२६	गोकर्ण दिप लज	२०६८।४।५	,,	०	०	०	०	१	१	०	०	०
२७	एभरेष्ट लज एण्ड रेटुरेण्ट	२०६८।४।२९	,,	४	१	५	८	१	१	७५	०	७५
२८	लामा रेटुरेण्ट	२०६८।४।२९	जनजाती	४	०	४	४	१	२	७०	०	७०
२९	न्यू तट्टसदले होटल	२०६८।५।१८	,,	२	१	३	३	१	२	७०	०	७०
३०	अम्मर रट्ठधका रेटुरेण्ट	२०६८।५।१८	क्षेत्री	२	२	४	४	१	१	६०	०	६०
३१	कैलाश होटल एण्ड लज	२०६८।५।२८	,,	३	१	४	४	१	१	७०	०	७०

क्र. सं.	होटलको नाम	संचालन शुरु मिति	जातिगत स्वामित्वको अवस्था	कोठाको विवरण			शैया संख्या	कामदार संख्या		वार्षिक पर्यटन आगमन		
				डवल	सिंगल	जम्मा		महिला	पूरुष	स्वदेशी	विदेशी	जम्मा
३२	रमिला होटल	२०६८।५।२९	,,	३	१	४	४	१	३	८०	०	८०
३३	जय उग्रतारा नास्ता पसल	२०६८।६।३	,,	२	१	३	३	०	१	७०	०	७०
३४	सत्कार होटल	२०६८।६।३	,,	३	१	४	४	१	१	५०	०	५०
३५	सुर्मा सरोवर होटल	२०६८।६।४	,,	४	०	४	४	१	१	६०	०	६०
३६	आलोक रेष्टुरेण्ट एण्ड वार	२०६८।६।१२	,,	३	०	३	३	०	२	५०	०	५०
३७	ग्रिन भ्याली रेटुरेण्ट	२०६८।७।३	,,	२	१	३	३	०	२	५०	०	५०
३८	महालक्ष्मी होटल	२०६८।७।४	,,	०	०	०	०	१	१	०	०	०
३९	होटल माउटेण्ट भ्यू	२०६८।१२।२१	,,	१२	२	१४	१४	०	६	४००	०	४००
४०	संगिता होटल एण्ड रेष्टुरेण्ट	२०६९।१।१८	,,	४	१	४	५	०	१	५०	०	५०
४१	राजेश्वरी होटल एण्ड लज	२०६९।१।१८	,,	३	१	४	४	०	३	८०	०	८०
४२	लक्ष्मी होटल	२०६९।५।१०	,,	३	१	४	४	१	१	५०	०	५०
४३	आनान्दलोक आस्था होटल	२०६९।५।१७	,,	८	५	१३	१३	१	२	१००	०	१००
४४	मुकेश होटल एण्ड लज	२०६९।५।१९	ब्राम्हण	२	१	३	३	१	२	७५	०	७५
४५	दिव्यश्वरी होटल एण्ढ लज	२०६९।५।२०	क्षेत्री	२	०	२	२	०	४	७५	०	७५
४६	छान्ना सेकुवा सेन्टर	२०६९।५।२६	,,	३	०	३	३	०	४	८२	०	८२
४७	सुर्मा सरोवर होटल	२०६९।६।१	,,	४	०	४	४	०	२	७०	०	७०
४८	खिपम रेष्टुरेन्ट एण्ड फाष्टफूड	२०६९।६।१	,,	३	०	३	३	०	२	७५	०	७५
४९	काठमाण्डु क्याफे	२०६९।६।५	ब्राम्हण	४	०	४	४	०	२	९०	०	९०
५०	नवदुर्गा होटल एण्ड लज	२०६९।६।७	क्षेत्री	३	०	३	३	०	२	६०	०	६०
५१	अनिता होटल एण्ड लज	२०६९।८।५	,,	४	०	४	४	३	५	९०	०	९०
५२	श्रेष्ठ होटल एण्ड लज	२०६९।८।२४	जनजाती	२	१	३	३	०	२	६०	०	६०
५३	जुजी विष्ट होटल एण्ड लज	२०६९।८।२६	क्षेत्री	४	१	५	५	३	०	१२०	०	१२०
५४	तमैल रिसोर्ट	२०६९।८।२७	,,	३	०	३	३	३	०	९०	०	९०
५५	रमिता होटल एण्ड लज	२०६९।९।१	,,	३	०	३	३	३	०	९०	०	९०
५६	खड्का होटल एण्ड लज	२०६९।९।१७	,,	३	१	४	४	१	१	६०	०	६०
५७	हरिश्चन्द्र होटल	२०६९।११।१६	,,	३	०	३	३	०	२	६०	०	६०
५८	होटल प्रिन्स एण्ड लज फेमेली रेष्टुरेन्ट एण्ड हुक्का वार	२०७०।१।२०	,,	८	१	९	९	०	४	१५०	०	१५०
५९	कृष्ण पुष्पा प्लाजा	२०७०।३।७	,,	७	१	८	८	०	४	१९०	०	१९०

स्रोतः घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति बभाङ्ग ।

४.१० श्रमशक्ति तथा रोजगारी स्थिति

जिल्लाको जनसंख्याको एउटा महत्वपूर्ण हिस्सा मूलतः अधिकांश युवाशक्ति भारतका नैनिताल, देहरादुन, हरिद्धार, दिल्ली, सिमला, मसुरी, केरला, तमिलनाडुजस्ता स्थानमा अर्धदक्ष श्रमिक तथा चौकीदारको रुपमा काममा जाने गरेका छन् । यसका अलावा मलेसिया तथा खाडी मुलुकमा पनि केही जनशक्ति काममा जाने गरेको देखिन्छ । साथै केही मात्रामा अमेरिका, अष्टेलिया, जापान आदि मुलुकमा समेत गएका छन् । यसरी विदेशमा वस्ने जनसंख्या सम्बन्धी विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

घरमा अनुपस्थित जनसख्या र घरधुरी (विदेशमा बस्ने जनसंख्या)			
जनसंख्या घर छोड्ने घरधुरी	घरवाहिर भएको जनसंख्या		
	कुल	पुरुष	महिला
१०२४८	२२८४५	१६२९२	६५५३
स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८			

जिल्लाको जनसंख्याको अर्को ठूलो हिस्सा प्रायः पुरुषहरु नेपालका राजधानी लगायत देशका विभिन्न शहर हरुमा अध्ययन, रोजगारी तथा व्यवसायका सिलसिलामा जिल्ला बाहिर रहने गरेको पाइन्छ ।

४.११ अन्य आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू

४.११.१ सामाजिक पूँजी परिचालन

जिल्लामा छरिएर रहेको पूँजी तथा त्यसै खेर गईरहेको स्थानीय कच्चा पदार्थ एवं जडीवुटी संकलन, प्रशोधन तथा बजारीकरण गरी सामुदायिक परिचालन गर्न सकेको खण्डमा मानब विकास, भौतिक पूर्वाधार तथा आय आर्जनमा टेवा पुग्न सक्ने प्रचुर सम्भावना रहेको छ ।

४.११.२ प्राकृतिक स्रोत परिचालन

यहाँ रहेको अपार जलस्रोत, हिम श्रृंखला, जडिवुटी, वन जंगल, खप्तड जस्ता प्राकृतिक स्रोतहरुको दिगो तथा व्यवस्थित रुपमा प्रयोग तथा व्यवस्थापन गर्दा उत्पादन हुने जलविद्युत, प्रवर्द्धन हुने पर्यटन, औद्योगिक विकास, सिर्जना हुने रोजगारी एवं आय आर्जनका जिल्लावासीको जीवनस्तरमा व्यापक सुधार आउन सक्ने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।

४.११.३ कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण

यहाँका नदी निर्मित उर्वर फाँटहरुमा वाह्रै महिना कृषि तथा पहाडी भागहरुमा पशुपालन र फलफूल खेतीको व्यवसायीकरण गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । छिटफुट रुपमा यसतर्फको आकर्षण पनि प्रारम्भ भैसकेको हुनाले यसको अझ व्यापक विस्तार र बजारीकरणबाट प्रर्याप्त मात्रामा आर्थिक गतिविधि तथा रोजगारी सिर्जना हुन सक्ने देखिन्छ ।

४.११.४ चीनसँग जोड्ने रणनीतिक मार्गका रूपमा विकास

यहाँबाट केवल २०१ कि.मि. सेती नदीको किनारै किनार उरैभञ्ज्याङ्ग हुदै तिव्वतको ताक्लाकोट पुग्न सकिने भएको हुँदा सो मार्ग निर्माण गर्दा चीन र भारतसँगको व्यापारिक मार्गका रुपमा तथा मानसरोवर जाने पर्यटकका निम्ति अति छोटो तथा उपयुक्त मार्ग हुन सक्ने भएकाले पनि यहाँको आर्थिक विकासको सम्भावना रहेको छ ।

यी लगायत विभिन्न आर्थिक विकासका सम्भावनाहरु यस जिल्लामा रहेका छन् । यसलाई उपयुक्त रुपमा पहिचान र परिचालनको आवश्यकता छ । विकासमा जिल्लाका राजनीतिक दलहरुको साझा सहमति र एक्यबद्धताले अपेक्षित विकास गतिलाई मूर्तरुप दिन सकिने देखिन्छ । यी विकासका गतिविधि तथा सम्भावनालाई कुन गतिमा कार्यान्वयन गर्ने हो, सोही गतिमा प्रतिफल प्राप्त हुने भन्ने स्वयंसिद्ध छ ।

४.१२ सहकारी क्षेत्र विकास

यस जिल्लाका अधिकांश गाविसहरुमा विभिन्न किसिमका सहकारी सँस्थाहरु स्थापना भई सञ्चालन भएका छन् । हालसम्म सहकारी डिभिजन कार्यालय, डोटीमा दर्ता भएका संस्थामध्ये सवैभन्दा बढी बचत-ऋण सँस्था, वहुउद्देश्यीय सहकारी सँस्था, कृषि (खेती तथा पशुपालन) र उपभोक्ता सहकारी सँस्था प्रमुख छन् भने अन्यमा जडिवुटी, लघु जलविद्युत, दुग्ध एवं ऊर्जा सहकारी रहेका छन् । तलको तालिकाले यी सहकारीहरुको विवरण दिइएको छ ।

४.१२.१ बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रबाट भएको लगानी तथा असुलीको स्थिति

बैंक तथा सहकारी संस्था	जम्मा सदस्य संख्या	आर्थिक वर्ष					
		२०६७		२०६८		२०६९	
		लगानी	असुली	लगानी	असुली	लगानी	असूली
श्री जिल्ला बचत तथा ऋण सहकारी संघ लि. चैनपुर बझाङ्ग	२	-	-	९००००	०.००	२४००००	५०००
श्री नविन विकास बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	५७	६१११६०	२४४६४	७२२६८९	३६१३४५	१३१६७१९	५२६६८८
स्वर्णीम बझाङ्ग बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	१४९	-	-	-	-	२७६०००	१८९०००
महिला कल्याण बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ली. चैनपुर (सेवा पुऱ्याईका गा.वि.स.हरु :चैनपुर, हेमन्तवाडा, कोटदेवल, रिठापाठा, लुयाँटा, सुबेडा)	१३०७	५०३४४००	५०००० ४५	७८९९५८२	६१०२५००	११२९५६००	९०२९५००
ग्रामीण जनविकास वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मष्टा ७ वझाङ्ग	३७४					१०१५०००	८९५०००
रायल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, रायल १, वझाङ्ग	२२७					१७३०००	११२०००
चौधारी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, चौधारी ७, वझाङ्ग	३३६					२१२०००	१५५०००
जालपा कृषक महिला वचत तथा ऋण सहकारी, रिठापाटा ६, वझाङ्ग	२४६					४७०००००	३७५०००
कैलाश वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कैलाश, वझाङ्ग	२३८					१०८०००	९००००
कोटदेवल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कोटदेवल, वझाङ्ग	१३४					१२८०००	८५०००
मौलाली वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मौ लाली, वझाङ्ग	२७५					१५८०००	१२८०००
नमूना वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, सुवेडा, वझाङ्ग	२५६					२०००००	१४५०००
उरैभञ्ज्याङ वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि., मालुमेला, वझाङ्ग	१६७					१४३०००	९३०००
साहारा वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. कोइरालाकोट २, बझाङ्ग	२४६					१८२०००	११८०००
स्याडी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था	४७१			१५६०००	१५६०००	१८६०००	१७१०००
पञ्चदेव महिला वहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था	४००					७०००००	
खप्तड जडिवुटी उत्पादन तथा वितरण सहकारी संस्था	.....			१०००००	७००००	१३०००००	३०५०००
जम्मा							

स्रोतः जिल्लास्थित सहकारी संघ तथा विभिन्न सहकारी संस्थाबाट प्राप्त विवरणका आधारमा तयार

सहकारी संस्थामा सामाजिक समूहको पहुँच अवस्था					
सहकारी संस्थाको नाम	सामाजिक समूह अनुसार सहकारीका सदस्यहरुको संख्या आ.व.०६९।७०				कैफियत
	जनजाति	दलित	वाहुन क्षेत्री अन्य	जम्मा	
श्री जिल्ला बचत तथा ऋण सहकारी संघ लि चैनपुर, बझाङ	०	०	२	२	
श्री नविन विकास बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि चैनपुर, बझाङ	३	१९	३५	५७	
स्वर्णीम बझाङ बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	१	५	१४३	१४९	
महिला कल्याण बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ली. चैनपुर	२१	४०१	८८५	१३०७	
ग्रामीण जनविकास वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मष्टा ७ वझाङ		५१	३२३	३७४	
रायल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, रायल १, वझाङ		६६	१६१	२२७	
चौधारी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, चौधारी ७, वझाङ		४७	२८९	३३६	
जालपा कृषक महिला वचत तथा ऋण सहकारी, रिठापाटा ६, वझाङ		४३	२०३	२४६	
कैलाश वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कैलाश, वझाङ		२७	२११	२३८	
कोटदेवल वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, कोटदेवल, वझाङ		६१	७३	१३४	
मौलाली वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, मौलाली, वझाङ		४४	२३१	२७५	
नमूना वचत तथा ऋण सहकारी संस्था, सुवेडा, वझाङ		५७	१९९	२५६	
उरैभञ्ज्याङ वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि., मालुमेला, वझाङ		३८	१२९	१६७	
साहारा वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि., कोइरालाकोट २, बझाङ		३९	२०७	२४६	
स्याडी बचत तथा ऋण सहकारी संस्था		८१	३९०	४७१	
पञ्चदेव महिला वहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था	१०	१००	२९०	४५०	बाल बचत ५० जना समेत
खप्तड जडिवुटी उत्पादन तथा वितरण सहकारी संस्था					
स्रोतः जिल्ला सहकारी संघ तथा विभिन्न सहकारी संस्थाहरू, २०७०					

सहकारी क्षेत्र विकास गर्ने नेपाल सरकरको प्राथमिकतायुक्त कार्यक्रम रहेको तथा जिल्लाको पनि प्रमुख आवश्यकता क्षेत्रमा पर्ने भएता पनि यस क्षेत्रको समुचित विकास हुन सकेको छैन् । सहकारी क्षेत्रको विकासका लागि मूलतः सहकारी डिभिजन कार्यालय जिल्ला वाहिर तथा अपायक स्थानमा हुनु, सहकारी संस्थाहरु सक्रिय नहुनु, सहकारिता वारे जनचेतनाको कमी, जिल्ला सहकारी संघको संस्थागत विकासमा कमी तथा असुली अनुपातमा कमी हुनु रहेका छन् ।

खण्ड ५. भौतिक तथा सार्वजनिक पूर्वाधार

(Bajhang District Profile, 2014)

५.१ सडक, यातायात

नेपालमा राणाकालीन समयदेखि सडक निर्माण कार्य सुरुवात भएको पाइन्छ। नेपालको राजधानी काठमाण्डौंलाई तराईसँग जोड्नका लागि सन् १९५३ मा त्रिभुवन राजमार्गको कालोपत्रे भएपछि सडक निर्माणको थालनी भएको थियो। नेपालमा विगतका ६० वर्ष भित्रमा लगभग १७,००० कि.मी. राष्ट्रिय तथा ग्रामीण सडक गरी वाह्रै महिना सञ्चालन हुने तथा कच्ची समेत गरी करिव ५२,००० किमि सडक निर्माण भइसकेको छ। यसैगरी १६०० भन्दा बढी सडक पुल सञ्चालनमा रहेका छन्।

बझाङ्ग जिल्लामा सदरमुकाम जोड्ने खोड्पे-चैनपुर सडक निर्माण पछि नै सडक सञ्जालमा जोडिएको छ। हाल विभिन्न गाउँ विकास समितिहरु जोड्ने ग्रामीण कृषि सडक तथा दिपायल-चैनपुर-ताक्लाकोट सडकजस्तो रणनीतिक सडकहरु निर्माणाधीन रहेका छन्। निर्माण भईसकेका सडकहरुको गुणस्तर सुधारका क्षेत्रमा निरन्तरको पहल र लगानी आवश्यक रहेको छ। हाल जिल्लाको सडक गुरुयोजना, २०७० तयार भई स्वीकृत भैसकेको अवस्था रहेको छ। जसको प्रभावकारी कार्यान्वयन आवश्यक रहेको छ।

जिल्ला सडक सञ्जालको विद्यमान अवस्थाको विवरण

क्र. सं.	सडकको नाम	लम्बाई (कि.मि.)	कालो पत्रे	ग्राभेल	धुले सडक	बाह्रै महिना सञ्चालन हुने	हिउँदमा मात्र सञ्चालन हुने	बिग्रेको
१	वित्थड सडकः वित्थड-देउलीकोट-पिपलकोट	१३	०	०	१३	०	१३	१
२	बान्नी मष्टा सडकः रिठापाटा-सुवेडा-कंडेल-व्यासी-लेकगाउँ-सैनपसेला-, व्यासी-लेकगाउँ-सैनपसेला-भामचौर-खिरातडी-पिपलकोट-कफलसेरी-दार्चुला सीमाना	५.१	०	०	५.१	०	५.१	५.१
३	बुंगल सडकः बागथला-विजगडा-खिरातडी-पिपलकोट-कफलसेरी-दार्चुला सीमाना	१५.२५	०	०	१५.२५	०	१५.२५	०
४	चैनपुर दिपायल सडक-चैनपुर-लुयाटा-पौवागढी-कोइरालकोट-कोटभैरव-पाराकाट्ने-दंगाजी-डोटी सीमाना दिपायल	५९.६६	०	०	५९.६६	०	५९.६६	५९.६६
५	पाथिभेरे सडकः मौरीबगर-चौधारी-मालुमेला-सैनपसेला-लेकगाउँ-पाथिभेरे-सुर्मा	८.७२	०	०	८.७२	०	८.७२	३.७२
६	सेती सडकः जडार-कुच-दंगाजी	१	०	०	१		१	१
७	जयपृथ्बीनगर सडकः भाँडेबगर(मटेला)-झुटेडा -व्यासी)-जयपृथ्बीनगर	९	०	०	९	०	९	९
८	सुर्मा सडक : रिठापाटा (सेलाखेत)-दौलीचौर-सुर्मा-पाथिभेरे	०.३६६	०	०	०.३६६	०	०.३६६	०.३६६

९	ढंडार मष्टा सडकः लुयाँटा-हेमन्तवाडा-कैलास-कोटदेवल-मष्टा-रिलु-दाँतोला-मेलविसौना	०.४५८	०	०	०.४५८	०	०.४५८	०.४५८
१०	साइपाल सडकः चैनपुर-साइपाल-ताक्लाकोट	१८.९७	०	०	१८.९७	०	१८.९७	०
११	पैयुँतोला देखि टिमुराठी	२.१	०	०	२.१	०	२.१	२.१
१२	चैनपुर बजार रिङ्गरोड	१.१९२	०	१.१९२	०	१.१९२	०	
१३	खोडपे देखि चैनपुर	७९.९८	७९.९८	०	०	०	०	०
कूल जम्मा		२१४.७९६	७९.९८	१.१९२	१३३.६२४	१.१९२	१३३.६२४	८२.४०४
स्रोतः जिल्ला सडक गुरुयोजना, बझाङ्ग, २०७०								

यस जिल्लामा जिल्ला सडक गुरुयोजना, २०७० अनुसार जिल्ला सडक सञ्जाल (District Road Core Network-DRCN) को कुल लम्बाई २१४.८० कि.मि. अनुमान गरिएको छ। उक्त सडक सञ्जालबाट जिल्लाका ४७ वटै गाविसहरु सडक सञ्जालमा आवद्ध हुनेछन् । जसमा सडक विभागबाट व्यवस्थित रणनीतिक मार्ग (फिडर रोड-FO49)का रुपमा ७९.९८ कि.मि. (कालोपत्रे) लम्बाईको जयपृथ्बी मार्ग तथा जिविस र गाविसबाट व्यवस्थित जम्मा १३४.८२ कि.मि. जिल्ला सडक तथा ग्रामीण सडक (३.२७ कि.मी.मात्र) हरु समेत समेटिएको छ।

प्रस्तावित गुरुयोजना अनुसार जिल्ला सडक सञ्जालको नाम, दुरी, निर्माणको अवस्था तथा सडकको किसिम देहायको तालिकामा दिइएको छ।

सडक कोड	सडकको विवरण	कुल लम्बाई	नयाँ निर्माण	कालोपत्रे	ग्राभेल	धुले	बाह्र महिना चल्ने	हिउँदमा चल्ने
68DR001	वित्थड सडकः वित्थड-देउलीकोट-पिपलकोट	१३.००		–	–	१३.००	–	१३.००
68DR002	बान्नी मष्टा सडकः रिठापाटा-सुवेडा-कंडेल-व्यासी-लेकगाउँ-सैनपसेला-,व्यासी-लेकगाउँ-सैनपसेला-भामचौर-खिरातडी-पिपलकोट-कफलसेरी-दार्चुला सीमाना	५.१०		–	–	५.१०	–	५.१०
68DR003	धनसेरी सडकः विजगडा-दहबगर-कांडा		८०.००					
68DR004	बुंगल सडकः बागथला-विजगडा-खिरातडी-पिपलकोट-कफलसेरी-दार्चुला सीमाना	१५.२५		–	–	१५.२५	–	१५.२५

68DR005	चैनपुर दिपायल सडक-चैनपुर-लुयाटा-पौवागढी-कोइरालकोट-कोटभैरव-पाराकाट्ने-दंगाजी-डोटी सीमाना दिपायल	५९.६६		–	–	५९.६६	–	५९.६६
68DR006	पाथिभेरे सडकः मौरीबगर-चौधारी-मालुमेला-सैनपसेला-लेकगाउँ-पाथिभेरे-सुर्मा	८.७२		–	–	८.७२	–	८.७२
68DR007	सेती सडकः जडार-कुच-दंगाजी	१.००		–	–	१.००	–	१.००
68DR008	जयपृथ्बीनगर सडकः भाँडेबगर(मटेला)-झुटेडा-व्यासी)-जयपृथ्बीनगर	९.००		–	–	९.००	–	९.००
68DR009	खप्तड सडकः पौवागढी-नेटाधार-तोली-मतुवा-गडराय		२०.००					
68DR010	सुर्मा सडक : रिठापाटा (सेलाखेत)-दौलीचौर-सुर्मा-पाथिभेरे	०.३७		–	–	०.३७	–	०.३७
68DR011	छान्ना सडकः थामलेक, गडराय, पाटादेवल-कालुखेती-माझीगाउँ-लामातोला-पौवागढी-लुयाँटा-चैनपुर		२०.००					
68DR012	ढंडार मष्टा सडकः लुयाँटा-हेमन्तवाडा-कैलास-कोटदेवल-मष्टा-रिलु-दाँतोला-मेलविसौना	०.४९		–	–	०.४९	–	०.४९
68DR013	साइपाल सडकः चैनपुर-साइपाल-ताक्लाकोट	१८.९७				१८.९७	–	१८.९७
Total		१३१.५५	१२०	–	–	१३१.५५	–	१३१.५५

स्रोत : *www.lgcdp.gov.np*

BAJHANG DISTRICT
ROAD NETWORK
CHINA
HUMLA
Kanda
DARCHULA
BAITADI
BAJURA
DOTI
Kafalseri
Dahabagar
Surma
Dailichaur
Dhamena
Sunkot
RayaMelbisauna
Pipalkot
Chainpur
Deulikot
Khiratadi
Lakgaon
Dantola
Syandi
Deulekh
Amchaur
Sainpasela
Rithapata
Bhatekhola
Rilu
Kandeli
Sunkuda
Banjh
Byansi
Subeda
Masta
Maulali
Chaudhari
Matela
Koldewal
Bhairabnath
Rayal
Malumela
Luyanta
Hemantawada
Kailash
Parakatne
Kotbhairab
Gadaraya
Dangaji
Koiralkot
Pauwagadhi
Lamajhiti
Kailyakeli
Padadewal
Majhigaun
LEGEND:
International Boundary
District Boundary
VDC Boundary
Road Network
Main Foot Track
Foot Path
N
0
5
10
20 Kilometers
GIS UNIT, LGCDP/MLD, 2011

जिल्ला गुरुयोजना अनुसार निम्न सडकहरु देहाय बमोजिम प्राथमिकीकरण गरिएको छ ।		
Rank	**Rode Code**	**Road Name**
1	**68DR005**	**CHAINPUR -DIPAYAL SADAK [Chainpur-Luyata-Puwagadi-Korilakot- Kotbvhairab-Paraktne-Dangaji-Dipayal]**
2	**68DR012**	**DHADAR MASTA SADAK [Luyanata-Hemantabada-Kailash-Kotdewal-Masta-Bhatekhola-Rilu-Datola-Melbisuna - Kanda(Dhuli)]**
3	**68DR001**	**BHITTAD SADAK [Bitthad - Deulokot - Pipalkot]**
4	**68DR002**	**BANNI MASTA SADAK [Rithapata-Subeda- Kadel (Jayprithivinagar)- Byasi - Lekhgaun - Sainpasela - Bhamchour - Khirtadi - Pipalkot-Kafalseri-(Ganai)Darchula]**
5	**68DR010**	**SURMA SADAK [Rithapatta(Shelakhet) -Daulichour- Surma-Pathivera]**
6	**68DR004**	**BUNGAL SADAK [Bagthala - Bijgada-Khiratadi - Pipalkot-Kafalseri-Darchula(Ganai)]**
7	**68DR006**	**PATHIVERA SADAK [Maurebagar-Chaudhari-Maulali-Sainpasela-Lekhgaun(Pathivera)]**
8	**68DR007**	**SETI SADAK[Jadar-Kuch-Dangaji]**
9	**68DR008**	**JAYPRITHIVINAGAR SADAK [Bhadebagar(Matela) -Jhuteda(Byashi) - Jay Prithivinagar]**
10	**68DR009**	**KHAPTAD SADAK[Puwagadi - Netadhar - Toli - Motuwa - Gadaraya]**
11	**68DR011**	**CHANNA SADAK[Gadarya - Patadewal - Kalukheti - Majhigaun - Lamatola - Puwagadi - Luyata-Chainpur]**
12	**68DR013**	**SAIPAL SADAK [Chainpur - Saipal -Urai-Taklakot]**
13	**68DR003**	**DHANSERI SADAK[Bijgada - Dahabagar - Kanda]**

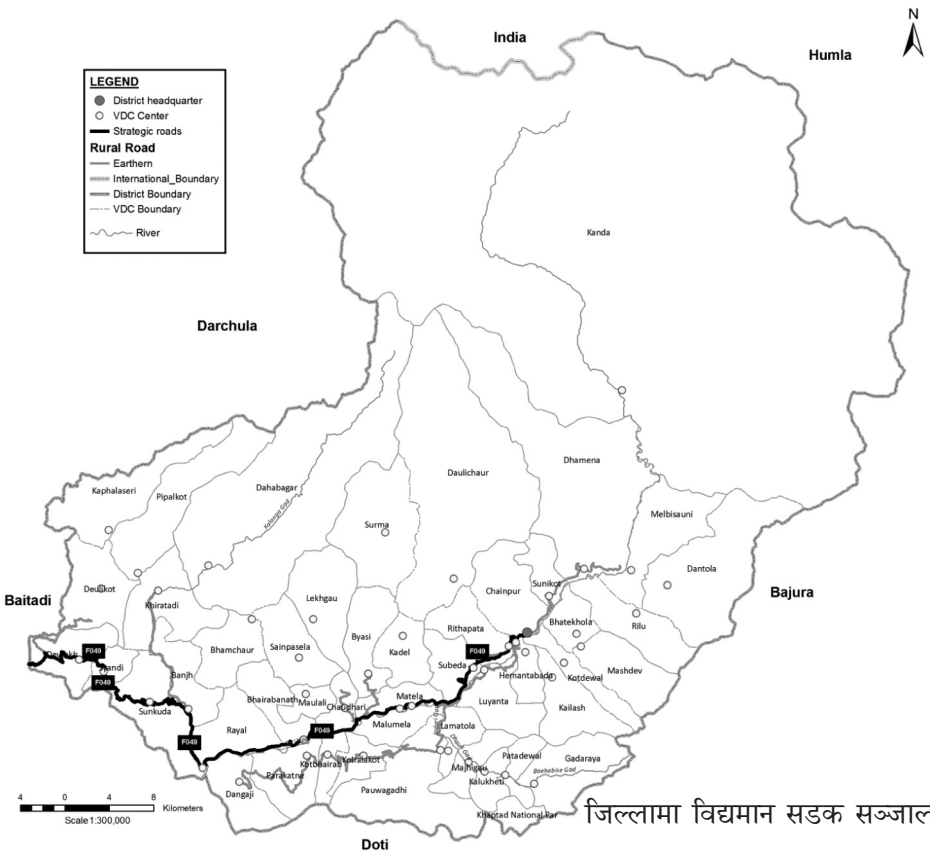

जिल्लामा विद्यमान सडक सञ्जालको नक्साङ्कन

५.२ जिल्लामा रहेका पुल पुलेसाहरू

५.२.१ पक्कीपुलहरू

क्र.सं.	पुलको नाम	पुलको किसिम (पक्कि, कच्ची, झोलुङ्गे, ...)	पुलले सेवा दिने गाविसहरु	निर्माणकर्ता निकाय	पुलको अवस्था
१	बागथला	पक्की	सूनकूडा, बाझ	सडक बिभाग	राम्रो
२	जूइलीगाड	पक्की	भैरबनाथ		
३	मोरीबगर	पक्की	चौधारी		निर्माणाधिन
४	भ्यागूत्तेगाड	पक्की	मटेला		
५	कचालीगाड	पक्की	सूबेडा		
६	सुनीगाड पक्कीपुल	पक्की			निर्माणाधिन
७	पानकोट पक्कीपुल	पक्की			निर्माणाधिन

५.२.२ झोलुङ्गे पुलहरू

क्र.सं.	पुलको नाम	लम्बाई (मि.)	कार्य सम्पन्न मिति	बायाँ किनाराको गा.बि.स.	दायाँ किनाराको गा.बि.स.	नदी वा खोलाको नाम
१	डुग्री बलौडी	79/D	२००३/२००४	काँडा	कांडा	सेती
२	घाटगंगा	/D	२००३/२००४	कांडा	कांडा	घाटगंगा
३	काकरकोट	58.6/D	२००९/२०१०	कांडा	कांडा	घाटगंगा
४	गनैगाड	89.5/D	२००२/२००३	कांडा	कांडा	गनैगाड
५	तलकोटीगाड	37/D	२०५५	मेलबिसौना	मेलबिसौना	तलकोटीगाड
६	भट्टाडीगाड	76/D	२००२/२००३	दँतोला	दँतोला	भट्टाडीगाड
७	सम्झना	39D	२००३/२००४	दँतोला	दँतोला	पनेरीखोला
८	दानाकोट	80.5/D	२००३/२००४	दँतोला	दँतोला	दानाकोटीगाड
९	रातापानी	94.8/D	२००४/२००५	मेलबिसौना	धमेना	सेती
१०	रातादुङ्गा	53/D	२०००/२००१	धमेना	धमेना	सुग्गाड
११	भिमदुङ्गा	66.5/D	२०६२	रिलु	धमेना	सेती
१२	सांग्रा	65/D	२००३/२००४	सुनिकोट	सुनिकोट	सुनिगाड
१३	सुनिगाड ट्रस ब्रिज	26/ST	२०५३	सुनिकोट	सुनिकोट	सुनिगाड
१४	तिमिलिखोचा तपोवन	115/D	२०५८	भातेखोला	सुनिकोट	सेती
१५	सुनीगाड रैसल्ली	92/D	२०६५	सुनिकोट	दौलीचौर	सुनिगाड
१६	द्धारीगाड	51.5/D	२०६६	भातेखोला	रिलु	द्धारीगाड
१७	लाछीगाड	82.4/D	२००१/२००२	कोटदेवल	भातेखोला	लाछीगाड
१८	डुग्रीगाड	53/D	२०६२	हेमन्तवाडा	कोटदेवल	डुग्रीगाड
१९	छरीगौडा	72/D	१९९९/२०००	सुर्मा	सुर्मा	जेउडेगाड
२०	मयागाड	57.5/D		सुर्मा	सुर्मा	मयागाड
२१	बडासागु	113.5/D	२००४/२००५	दौलीचौर	दौलीचौर	जेउडेगाड

क्र.सं.	पुलको नाम	लम्बाई (मि.)	कार्य सम्पन्न मिति	बायाँ किनाराको गा.बि.स.	दायाँ किनाराको गा.बि.स.	नदी वा खोलाको नाम
२२	दौलीगाड	66/D	१९९९/२०००	दौलीचौर	सुर्मा	दौलीगाड
२३	डोगरी	40/D	२००१/२००२	दौलीचौर	दौलीचौर	जेउडेगाड
२४	मन्डोगरी बाउलीगाड	120/D	२०६६	चैनपुर	दौलीचौर	बाउलीगाड
२५	थपाली	123/D	२०६२	चैनपुर	रिठापाटा	बाउलीगाड
२६	चैनपुर बाउलीगाड	98.2/D	१९८६/१९८७	चैनपुर	रिठापाटा	बाउलीगाड
२७	चैनपुर मसानीमाणु	120/D	२००२/२००३	हेमन्तवाडा	चैनपुर	सेती
२८	सुतिया तमैल	119/D	२००२/२००३	सुबेडा	लुयाटा	सेती
२९	पानकोट	83/D	२०००/२००१	हेमन्तवाडा	चैनपुर	सेती
३०	रातादुङ्गा	155.8/N	२०५९	लुयाटा	सुबेडा	सेती
३१	डिलगाड	52.7/D	२००७/२००८	लुयाटा	लुयाटा	डिलगाड
३२	लिस्ताराबगर	127/N	२००३/२००४	मालुमेला	मटेला	सेती
३३	मालुमेला	79/N	१९६९/१९७०	मालुमेला	मटेला	सेती
३४	भ्यागुत्तेगाड	70.6/D	२०००/२००१	मटेला	मटेला	भ्यागुत्तेगाड
३५	खोचा	78/D	२०००/२००१	ब्यासी	ब्यासी	भ्यागुत्तेगाड
३६	लर्याना	80/D	२०००/२००१	ब्यासी	ब्यासी	पाल्तीगाड
३७	पाल्तीगाड	58/D	१९८६/१९८७	ब्यासी	ब्यासी	पाल्तीगाड
३८	धौलीगाड	57/D	२००३/२००४	लेकगाउ	लेकगाउ	खोरीगाड
३९	जडारीगाड	27/D	१९८५/१९८६	मालुमेला	लुयाटा	जडारीगाड
४०	घट्टेगाड	68.8/D	२००३/२००४	पौवागढी	पौवागढी	घट्टेगाड
४१	मौभेरा खातीगाउ	82/D	२००७/२००८	पौवागढी	पौवागढी	जडारीगाड
४२	ऐराडी	55.8/D	२००१/२००२	पौवागढी	पौवागढी	जडारीगाड
४३	सिमलपानी	124/D	२००१/२००२	लामातोला	लामातोला	जडारीगाड
४४	घट्टेबगर	105/N	१९९०/१९९१	लामातोला	लामातोला	जडारीगाड
४५	पसलबगर	91.9/D	२०५७	माझीगाउ	माझीगाउ	जडारीगाड
४६	घाटखोला	60/D	१९९७/१९९८	माझीगाउ	माझीगाउ	जडारीगाड
४७	भलायाघाट	57.5/D	२०००/२००१	माझीगाउ	माझीगाउ	जडारीगाड
४८	कालुखेती	26/ST	२००१/२००२	कालुखेती	कालुखेती	जडारीगाड
४९	मैलागाउ	35.5/D	२०००/२००१	कालुखेती	कालुखेती	जडारीगाड
५०	उनानी	45/D	१९९९/२०००	पाटादेवल	पाटादेवल	जडारीगाड
५१	गडखेत	44.9/D	२०००/२००१	पाटादेवल	पाटादेवल	सिमरीगाड
५२	गडराय बिडीगाड	50.3/D	२०६३	गडराय	गडराय	बिडीगाड
५३	पाउटा	98/D	२००४/२००५	बांझ	सुनकुडा	कालंगा
५४	चिरकोतार सैन्सु	67.2/N	१९७४/१९७५	बांझ	सुनकुडा	कालंगा
५५	बागथला	46.5/D	२०४०	बांझ	सुनकुडा	कालंगा
५६	जुपालीखेत	120/N	२००९/२०१०	रायल	सुनकुडा	कालंगा
५७	देउरा कालंगा	55/D	१९७५/१९७६	रायल	सुनकुडा	कालंगा

क्र.सं.	पुलको नाम	लम्बाई (मि.)	कार्य सम्पन्न मिति	बायाँ किनाराको गा.बि.स.	दायाँ किनाराको गा.बि.स.	नदी वा खोलाको नाम
५८	सिमारबगर	82/D	२००१/२००२	पाराकाटने	रायल	सेती
५९	जुइलीगाड	61.7/D	१९८७/१९८८	भैरबनाथ	भैरबनाथ	जुइलीगाड
६०	देउरा रेगम	105.4/N	१९९०/१९९१	दगार्जी	रायल	सेती
६१	रेगमगाड	112.6/N	१९९४/१९९५	दगार्जी	दगार्जी	रेगागाड
६२	कोलबगर	123/N	२००३/२००४	पाराकाटने	भैरबनाथ	सेती
६३	चुनापानी	65.5/D/D	१९९३/१९९४	पाराकाटने	कोटभैरब	थलारीगाड
६४	थलाराकोट सडिल	55/N	१९९२/१९९३	कोटभैरब	कोटभैरब	थलारीगाड
६५	पौडी	86/D	१९७६/१९७७	पाराकाटने	भैरबनाथ	सेती
६६	घाटबगर सट्टाय	94.5/D	२००२/२००३	खिरातडी	खिरातडी	कालंगा
६७	बाइसधारा	69/D	२००९/२०१०	खिरातडी	खिरातडी	सानीगाड
६८	बिजगडा	166/D	१९९१/१९९२	खिरातडी	खिरातडी	कालंगा
६९	बटुलसेरा	55/N	१९९३/१९९४	पिपलकोट	पिपलकोट	सानीगाड
७०	हाडेबगर	80.7/D	२००८/२००९	पिपलकोट	पिपलकोट	सानीगाड
७१	सानीगाड सुवाखेत	41/D	१९९७/१९९८	पिपलकोट	पिपलकोट	सानीगाड
७२	कफलसेरी	40.6/N	१९९७/१९९८	पिपलकोट	कफलसेरी	सानीगाड
७३	पौडी	98/D	२००७/२००८	दहबगर	दहबगर	कालंगा
७४	दारीमगाड	29/D	२००२/२००३	दहबगर	दहबगर	दारीमगाड
७५	गिरौं	73/D	२००४/२००५	दहबगर	दहबगर	कालंगा
७६	रैसल्ली	98/D	२०६६	दहबगर	दहबगर	कालंगा
७७	हर्तोली	59/D	१९९८/१९९९	देउलीकोट	देउलीकोठ	निम्लीगाड
७८	सउटुडीखोला	60/D	२००१/२००२	स्याडी	स्याडी	सउटुडीखोला
७९	लेताखाली	45.5/D	२००१/२००२	देउलेख	देउलेख	देउलेखगाड
८०	कालेघाट		२०११/२०१२	ब्यासी	ब्यासी	भ्यागुत्तेगाड
८१	गुयलखोचा		२०१२/२०१३	कोटदेवल	कोटदेवल	पातलगाड
८२	तिखेढुंगा		२०१२/२०१३	माझीगाउ	कालुखेती	धौलीगाड
८३	मसानसेरा		२०१२/२०१३	कफलसेरी	कफलसेरी	करालीगाड
८४	जगन्नाथ		२०१२/२०१३	सुनकुडा	सुनकुडा	
८५	डौड बिरेखोला		२०१२/२०१३	देउलीकोट	देउलीकोट	
८६	कपडे		२०१२/२०१३	कोटदेवल	चैनपुर	सेती

५.३ अन्य यातायातका माध्यमहरू

५.३.१ हवाई यातायात

यस जिल्लाको सदरमुकाम चैनपुरमा एक कच्ची हवाई मैदान रहेको छ, तर हालका दिनहरुमा यहाँको हवाई यातायात सेवा सञ्चालन भएको छैन । यसको कारण निजी क्षेत्रका हवाई सेवा प्रदायकहरु यहाँ आकर्षिक हुन सकेका छैनन भने राष्ट्रिय ध्वजावाहक नेपाल वायु सेवा निगमको जहाजहरुको कमीका कारण सेवा दिन सकेको छैन । भविष्यमा यहाँको पर्यटनको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्नका लागि यस हवाइ मैदानले महत्वपूर्ण पूर्वाधारको रुपमा भूमिका निर्वाह गर्ने देखिन्छ ।

५.३.२ जल यातायात

यहाँको सेती नदीमा जलाशययुक्त पश्चिम सेती जलविद्युत आयोजना सञ्चालन हुने भएको हुनाले देउरादेखि रायलसम्मको करिव १८ किमि जलाशयमा जल यातायात एवं क्रिडास्थलको रुपमा विकास हुन सक्ने देखिन्छ । यसबाट स्थानीय रोजगारी, पर्यटन प्रवर्द्धन एवं स्थानीय निकायको आन्तरिक स्रोतमा योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

५.४ सञ्चार सुविधा

यस जिल्लामा सूचना तथा सञ्चारको अवस्थामा क्रमिक रुपमा विकास एवं सुधार हुँदै गइरहेको छ । तापनि अझै भरपर्दो सेवा भने पुग्न सकेको छैन । जिल्लामा उपलब्ध सूचना तथा संचार सुविधा सम्बन्धी विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

५.४.१ दुर सञ्चार सेवा

जिल्लामा टेलिफोनको वितरण स्थिति (आ.व. २०६९-७० सम्म)					
क्र.सं.	टेलिफोन			सुविधा पुगेका गाविस	
	प्रणाली	लाइन क्षमता	वितरण संख्या	संख्या	नाम
१	NT-SAT			१२	सुर्मा, काडा, रिलु, दातोला, मटेला
२	PSTN	५१२		३५८	चैनपुर, रिठापाटा
३	नमस्ते सिम			१६३७३	
४	CDMA-C-Phone			६०२	४७ वटै गाबिस
५	SKY Mobile			१११०८	४७ वटै गाबिस
६	ADSL	९६		९६	चैनपुर, रिठापाटा
					स्रोतः नेपाल टेलिकम कार्यालय, बझाङ्ग

५.४.२ हुलाक सेवा

जिल्ला हुलाक कार्यालय	: १	वचत सेवा उपलव्ध	: १
इलाका हुलाक	: ९	इन्टरनेट सेवाप्रदायक	: १
अतिरिक्त हुलाक	: ३७	टेली सेन्टर	: ४
			स्रोतः जिल्ला हुलाक कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

हुलाक मार्फत पुऱ्याएका सेवाहरुको तुलनात्मक विवरण				
क्र.सं.	सेवा विवरण	२०६८	२०६९	२०७०
१	टिकट बिक्रि	२५७००	३४२००	३६४००
२	हुलाक बस्तु आयात निर्यात	३४५५	४१३३	४७५१
३	धनादेश सेवा	२१२५३३।४३	२१२५३३।४३	२१२५३३।४३ बैंक
४	राजश्व संकलन	५५१६३०।५८	५५७२१०।२०	३६६९०।
५	हुलाक बचत बैंक	३२५८७४९९।९३	४७५४८१०।४६	३४७५८८१०।४६
				स्रोतः जिल्ला हुलाक कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

५.४.३ रेडियो, टेलिभिजन, केवल सेवा

क्र.सं.	संचार सेवाको किसिम	संख्या तथा नाम	प्रतिशत	सेवा पुगेका क्षेत्र (गाविस संख्या/घरधुरी संख्या
१	रेडियो		५७.७९	१९५२६ घरधूरी
२	एफ.एम. रेडियो	३ गोटा (साईपाल, सेती र बझाङ्ग)	१००	४७ वटै गाविस
३	टेलिभिजन		४.०८	१३८१ घरधूरी
४	केवल टिभि सेवा	सुर्मादेवी केबुल, चैनपुर	१.८५	६२६ घरधूरी
				स्रोत : केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना २०६८ तथा स्थानीय एफएम रेडियोहरु

५.५ ऊर्जा विकास र प्रयोगको स्थिति

ऊर्जा मानिसका लागि अनिवार्य आवश्यकता हो । खाना पकाउन, घरलाई न्यानो राख्न, उज्यालोका लागि तथा अन्य आवश्यकता परिपूर्तिका लागि यसको प्रयोग हरेक मानिसले गर्दछन् । विकासको गतिसँगै विभिन्न प्रकारका ऊर्जाहरुको विकास त्यसको प्रयोग हुँदै आइरहेका छन् ।

खाना पाकाउने इन्धन प्रयोगको अवस्था		
क्र.सं.	**खाना पकाउन प्रयोग हुने इन्धन**	**घरधुरी संख्या**
१	दाउरा	३३२०९
२	विजुली	१
३	मट्टितेल	५७
४	एलपि ग्यास	१२१
५	वायो ग्यास	५०
६	गोबर, गुइठा	५
७	अन्य	१०
८	उल्लेख नभएको	३२०
	स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८	

उज्यालोको स्रोतको अवस्था		
क्र.सं.	खाना पकाउन प्रयोग हुने इन्धन	घरधुरी संख्या
१	बिजुली	११४४८ (१०७८.५ कि.वा)
२	मट्टितेल	४२८१
३	वायो ग्यास	१७९
४	सोलार	१३३४५
५	अन्य	९६४७
६	उल्लेख नभएको	३१४
	स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८	

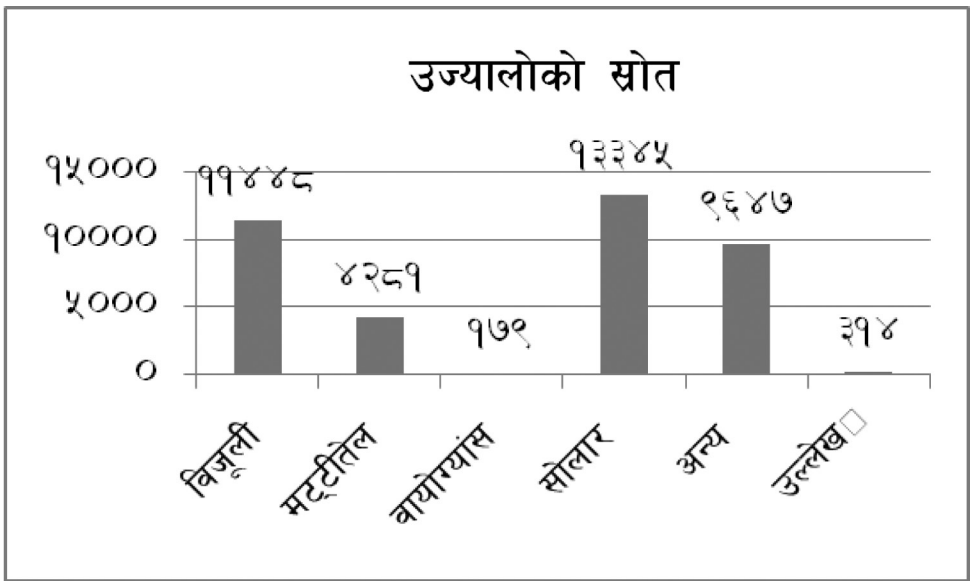

५.४.३ विद्युत उर्जाको उत्पादन र प्रयोग (गाविसगत)

यस जिल्लामा १०७८.५ कि.वा. विद्युत उत्पादन भई कुल ११४४८ घरधुरीका जनसंख्या लाभान्वित भएका छन् ।

जलविद्युत सम्बन्धी विवरण				आयोजनाको किसिम
क्र.सं.	गाविस	ग्राहक संख्या	लाभान्वित जनसंख्या	(राष्ट्रिय ग्रिड, माइक्रो हाइड्रो, पेल्ट्रिक सेट आदि)
१	सैनपसेला	२५७	१२५५	MHs
२	माझिगाउँ	२१२	११६६	MHs
३	कोटभैरव	६१८	३१८५	MHs
४	लामातोला	४१४	२३०९	MHs
५	लेकगाउँ	४६६	२२५२	MHs
६	धमेना	१९०	१०४०	MHs
७	भैरवनाथ	३४३	२४०१	MHs
८	चौधारी	३६८	२५७६	MHs
९	मटेला	१८१	१२४५	MHs
१०	कफलसेरी	९९२	४८९७	MHs
११	कोइरालाकोट	३८६	२१८७	MHs
१२	रिलु-१	२६२	१४७२	MHs
१३	कैलाश ८,९	१०२	४४७	MHs
१४	माझिगाउँ ८	२७५	१६८०	MHs
१५	पौवागडी ८	२४५	१४७०	MHs
१६	कालुखेती	०	१३८३	MHs
१७	सुर्मा	२७६	१३९०	MHs
१८	पाटादेवल	२२२	१२७४	MHs
१९	पाटादेवल	३६६	१८९५	MHs

जलविद्युत सम्बन्धी विवरण				आयोजनाको किसिम
क्र.सं.	गाविस	ग्राहक संख्या	लाभान्वित जनसंख्या	(राष्ट्रिय ग्रिड, माइक्रो हाइड्रो, पेल्ट्रिक सेट आदि)
२०	ब्याँसी ४	१९९	१२९४	MHs
२१	दाँतोला ७	७३०	४१२४	MHs
२२	मेलबिसौना	५४६	४८५०	MHs
२३	रिलु	२५०	६००	MHs
	जम्मा	७९००	४६३९२	

स्रोतः जिल्ला ऊर्जा, वातारण तथा जलवायु परिवर्तन शाखा, जिल्ला विकास समिति, बझाङ, २०७०

५.४.४ विद्युत उर्जाको उत्पादन र प्रयोग (आयोजनागत)

क्र.सं.	आयोजनाको नाम (लघु जलविद्युत)	आयोजना स्थल	उत्पादन क्षमता	आयोजनाको स्वामित्व (विद्युत प्राधिकरण, समुदाय, निजी आदि)
१	सैनगाड	सैनपसेला	२२	समुदाय
२	भँगाडी गाड	माझिगाउँ	२१	समुदाय
३	थलारी गाड	कोटभैरव	६५	समुदाय
४	जडारी गाड	लामातोला	४२	समुदाय
५	खोरी गाड	लेकगाउँ	४२	समुदाय
६	सुक गाड	धमेना	१३	समुदाय
७	जुली गाड	भैरवनाथ	३६	समुदाय
८	सानी गाड	चौधारी	२८	समुदाय
९	भ्यागुते गाड	मटेला	१७	समुदाय
१०	सान्नी गाड	कफलसेरी	१००	समुदाय
११	मौभेरी खोला	कोइरालाकोट	३०	समुदाय
१२	माथिल्लो रिलु	रिलु-१	३०	समुदाय
१३	तेलपारी गाड	कैलाश ८,९	८.५	समुदाय
१४	नादी खोली	माझिगाउँ ८	२०.५	समुदाय
१५	जडारी गाड	पौवागडी ८	२१	समुदाय
१६	गडौनी गाड	कालुखेती	२०	समुदाय
१७	जेउडे गाड	सुर्मा	२५	समुदाय
१८	सुनाखानी	पाटादेवल	१७	समुदाय
१९	सिम्दी गाड	पाटादेवल	३८	समुदाय
२०	खोरी गाड	ब्याँसी ४	१८	समुदाय
२१	दाँतोला	दाँतोला ७	६०	समुदाय
२२	तल्कुटी खोला	मेलबिसौना	६२	समुदाय
२३	रिलु गाड	रिलु	२२	समुदाय
जम्मा			७५८	

स्रोतः जिल्ला ऊर्जा, वातारण तथा जलवायु परिवर्तन शाखा, जिल्ला विकास समिति, बझाङ, २०७०

वैकल्पिक ऊर्जा

जिल्लामा रहेका वैकल्पिक तथा नवीकरणीय ऊर्जाहरुमा सौर्य ऊर्जा, वायोग्यास, सुधारिएको चुल्हो आदि प्रमुख हुन् । जसमा जिल्लाका सवै गाविसहरुमा सौर्य ऊर्जाको प्रयोगबाट वत्ती वाल्ने कार्य भएको छ । वायोग्यासतर्फ हाल जिल्लामा १६ गाविसमा प्लान्ट जडान भएका छन् । यसैगरी सुधारिएको चुल्हो २८ वटा गाविसहरुमा प्रयोग भएका छन् । गाविस अनुसारको वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोगको विवरण तालिकामा देखाइएको छ :

क्र.सं.	वैकल्पिक ऊर्जाको किसिम	संख्या	लाभान्वित घरधुरी संख्या	सेवा उपलब्ध भएका/ उपभोग गाविसको नाम	कैफियत
१	सौर्य ऊर्जा	१४६३	१४६३	४७ वटै	
२	वायोग्याँस	१७९	१७९	१६ वटा गा.वि.स.	शौचालय जडित
३	सुधारिएको चुलो	११९६		२८ गा.वि.स.	
४	सुधारिएको पानीघट्ट	४ वटा			
५	पेन्ट्रीक सेट	१ वटा			

स्रोतः जिल्ला ऊर्जा, वातारण तथा जलवायु परिवर्तन शाखा, जिल्ला विकास समिति, बझाङ्ग, २०७०

वायोग्याँस प्रयोगको अवस्था					
गाविसको नाम	जडित वायोग्याँस संख्या	गाविसको नाम	जडित वायोग्याँस संख्या	गाविसको नाम	जडित वायोग्याँस संख्या
बाँझ	१९	लुँयटा	३७	हेमन्तबाडा	२
भैरवनाथ	९	माझिगाउँ	२	खिरातडी	१२
ब्याँसी	४	मालुमेला	३	कोटभैरव	१८
चैनपुर	१८	पाराकात्ने	१५	रिठापाटा	९
चौधारी	७	रायल	८	सुनकुँडा	१५
		सुवेडा	१	**जम्मा**	१७९

स्रोतः जिल्ला ऊर्जा, वातारण तथा जलवायु परिवर्तन शाखा, जिविस, बझाङ्ग, तथा वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र २०७०

५.५ खानेपानी तथा सरसरफाई

मानव जीवनको लागि नभई नहुने आधारभूत आवश्यकता खानेपानी हो भने सरसफाइ मानिसको प्रतिष्ठासँग गाँसिएको सामाजिक तथा आर्थिक विकासको प्रमुख आधार हो । दुषित खानेपानी तथा कमजोर सरसफाइको कारण नेपालमा वर्षेनी ५ वर्षभन्दा कम उमेरका करिव १३००० बालबालिकाहरु मृत्युको मुखमा पर्ने गरेका छन् । ८० प्रतिशत रोगहरु पनि प्रदुषित खानेपानी तथा कमजोर सरसफाइको कारण हुने तथ्य जगजाहेर नै छ । खानेपानी पहुँचको कुरा गर्दा वर्तमान पहुँच ८० प्रतिशत भएता पनि खानेपानी तथा ढल निकास विभागको तथ्यांक अनुसार नेपालमा करिव २१ प्रतिशत आयोजनाहरु पूर्णरुपमा संचालनमा रहेका छैनन् । यी आयोजनाहरुलाई पूर्णरुपमा संचालनमा ल्याउनको लागि पुनःनिर्माण तथा पुनःस्थापना गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तै विभागको तथ्याङ्क अनुसार करिव ५६ प्रतिशत आयोजनाहरु सानो किसिमको मर्मत सम्भार कार्य आवश्यक पर्ने किसिमका छन् । यस हिसावमा नेपालमा सन् २०१२ को अन्त्यसम्म खानेपानी सेवाको पहूँच ८० प्रतिशत भए तापनि पूर्ण तथा आंशिक रुपमा संचालनमा नरहेका आयोजनाहरुको स्थितिलाई हेर्ने हो भने खानेपानीको पहुँच ८० प्रतिशतभन्दा निकै कम भएको मान्न सकिने अवस्था रहेको छ ।

बझाङ्ग जिल्लाको सन्दर्भमा कुरा गर्ने हो भने खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालयको तथ्याङ्क अनुसार जिल्लामा २०७० असार मसान्तसम्म खानेपानीको पहुँच ७४ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । साथै २०७० माघ मसान्तसम्म र

सरसफाइ (शौचालय) को पहुँच ८२ प्रतिशत रहेको छ । वि.सं. २०६७ माघ २५ मा जिल्लामा पहिलो गाउँको रुपमा धमेनाबाट खुलादिसामुक्त क्षेत्र घोषणा गर्न शुरुवात भएको अभियानले २०७० माघ अन्त्यसम्म जिल्लामा रहेका ४७ वटा गाविसहरु मध्ये १६ वटा गाविसहरु खुलादिसामुक्त गाविसको रुपमा घोषणा भइसकेका छन् । बाँकी रहेका गाविसहरु पनि खुलादिसामुक्त घोषणा गरी खुलादिशामुक्त जिल्ला घोषणा गर्नेतर्फ अगाडि बढिरहेका छन् । तलका तालिकाहरुले जिल्लामा गाविस अनुसार खानेपानी तथा सरसफाइको अवस्था एवं पहुँचलाई स्पष्ट पार्दछ ।

५.५.१ खानेपानीको श्रोतका आधारमा घरधुरीहरूको विवरण

धारा, पाइप	ट्यूवेल	ढाकेको कुवा	खुला कुवा	वगेको पानी, मूल	नदी, खोला	अन्य	नखुलेको	कुल
२२६५८	१	६२८	२१४७	५८४२	१९९५	१८९	३१३	

स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८

५.५.२ विद्यालयमा खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	सेवाको विवरण	प्रा.वि.	निमावि	मावि	उच्चमावि	जम्मा संख्या
१	सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध विद्यालय संख्या	१४५	५१	२२	२४	२४२
२	सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध हुन बाँकी विद्यालय संख्या	१७०	३१	२०	११	२३२
३	शौचालय सुविधा पुगेको विद्यालय संख्या	१८	१५	७	३०	७०
४	छात्र तथा छात्रालाई अलग अलग शौ चालयको व्यवस्था भएको विद्यालय संख्या	१२	६६	३८	७	१२३
	जम्मा	३४५	१६३	८७	७२	६६७

५.५.३ लाभान्वित जनसंख्या

क्र.सं.	गाविस	लाभान्वित जनसंख्या	क्र.सं.	गाविस	लाभान्वित जनसंख्या
१	धमेना	३३५	२५	लुयाँटा	४९६
२	मष्टा	३५८	२६	कोटभैरव	४८१
३	दातोला	४९३	२७	पाराकाट्ने	६२८
४	मेलविसौना	३७५	२८	दहवगर	८२२
५	लेकगाउँ	८८९	२९	चौधारी	४५०
६	सैनपसेला	७८५	३०	मौलाली	४८९
७	बाँझ	६९०	३१	सुनिकोट	३१७
८	भामचौर	३०४	३२	दौलिचौर	६५८
९	दंगाजी	४२७	३३	खिरातडी	७६७
१०	मटेला	४०६	३४	काँडा	२१२
११	रिलु	९७७	३५	रायल	५३९
१२	पौवागढी	३३७	३६	सुवेडा	६७६
१३	कोइरालाकोट	४४५	३७	कडेल	७७६
१४	कफलसेरी	७६६	३८	माझिगाउँ	५८८

क्र.सं.	गाविस	लाभान्वित जनसंख्या	क्र.सं.	गाविस	लाभान्वित जनसंख्या
१५	मालुमेला	३७९	३९	भातेखोला	५५७
१६	चैनपुर	९२०	४०	कालुखेती	४००
१७	हेमन्तवाडा	४६०	४१	पाटादेवल	४४३
१८	सुनकुडा	७९८	४२	कैलाश	२७७
१९	कोटदेवल	५११	४३	गडराय	३६७
२०	लामातोला	२९२	४४	ब्यासी	४४७
२१	देउलेख	७६०	४५	स्याडी	५४२
२२	देउलिकोट	९०२	४६	भैरवनाथ	३२१
२३	रिठापाटा	४०६	४७	पिपलकोट	४३७
२४	सुर्मा	३४३		जम्मा	२५०४८

स्रोतः खानेपानी तथा सरसफाई डिजिभन कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

५.५.४ चर्पी प्रयोग गर्ने घरपरिवार संख्या (२०७० माघ मसान्तसम्म)

क्र.सं.	विवरण	संख्या	प्रतिशत
१.	पक्की, सुरक्षित चर्पी प्रयोग गर्ने घरपरिवार	२०३४३	७६
२.	कच्ची, अस्थायी चर्पी प्रयोग गर्ने घरपरिवार		२
३	जम्मा चर्पी प्रयोग गर्ने घर परिवार	२०३४३	७८
४	खुला दिशामुक्त गाविस घोषणा संख्या	१६	३४

स्रोतः खानेपानी तथा सरसफाई डिजिभन कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

५.५.५ जिल्लामा खानेपानी उपलब्धताको स्थिति

क्र.सं	गाविस	निकाय अनुसार लाभान्वित घरधुरी						जम्मा घरधुरी	कैफियत
		खानेपानी कार्यालय	गाविस	जिविस	गैसस	अन्य	जम्मा		
१	धमेना	१३६		६९	६७		२७२	४९४	
२	मष्टा	१९७			३४०		५३७	५५३	
३	दातोला	१३६			१३०	५२	३१८	५४३	
४	मेलविसौना	१४५		१४२	६७	४८	४०२	६२३	
५	लेकगाउँ	७२८		१२०	४५	२५	९१८	९५५	
६	सैनपसेला	२५७	२८	७६	१८६	४०	५८७	११४२	
७	बाँझ	३७८		२८१	३३		६९२	८२२	
८	भामचौर	५९३					५९३	७८९	
९	दंगाजी	२९८		२३७	२६		५६१	७३०	
१०	मटेला	३४८		८२			४३०	४५१	
११	रिलु	३७५		१३५	३८७	२१	९१८	११५६	
१२	पौवागढी	२९२			२९		३२१	३९३	
१३	कोइरालाकोट	५११			७		५१८	६०२	
१४	कफलसेरी	८५	५२	५३८	१९९	१७	८९१	११६७	
१५	मालुमेला	२०६			८५	२९	३२०	४६९	

क्र.सं	गाविस	निकाय अनुसार लाभान्वित घरधुरी						जम्मा घरधुरी	कैफियत
		खानेपानी कार्यालय	गाविस	जिविस	गैसस	अन्य	जम्मा		
१६	चैनपुर	६४७	८१	५३	९६		८७७	१३०४	
१७	हेमन्तवाडा	६९६			११९		८१५	५१०	
१८	सुनकुडा	४२२					४२२	११४३	
१९	कोटदेवल	३४७					३४७	५४६	
२०	लामातोला	१८९		१८०			३६९	४१४	
२१	देउलेख	१०६		१५१	१४४		४०१	६८८	
२२	देउलिकोट	४३८			२९५		७३३	११८७	
२३	रिठापाटा	३१७		३१			३४८	४८६	
२४	सुर्मा	१०९	५१		१९८		३५८	५७४	
२५	लुयाँटा	४३६		५२			४८८	५००	
२६	कोटभैरव	११६			४७२		५८८	६०१	
२७	पाराकाट्ने	३८२		९२	१३	४७	५३४	८०६	
२८	दहवगर	१६९	११	६२	६५२		८९४	१०२५	
२९	चौधारी	२११	१३	७६	१२६		४२६	५८९	
३०	मौलाली	५१	३७	१२७	१४०		३५५	७५७	
३१	सुनिकोट	३२१		८			३२९	४९४	
३२	दौलिचौर	२६७	१००		१३२		४९९	७५७	
३३	खिरातडी	७४६			९६		८४२	११५०	
३४	काँडा			९४	९३		१८७	३१३	
३५	रायल	६३९		१५१			७९०	११०९	
३६	सुवेडा	५२९		८८	५८		६७५	७९९	
३७	कडेल	३५९		२१३	१०२		६७४	७४०	
३८	माझिगाउँ	७३६					७३६	८१२	
३९	भातेखोला	२८९	४७		१८८		५२४	६२९	
४०	कालुखेती	४०८		४८			४५६	४८४	
४१	पाटादेवल	२८३	१२७				४१०	५५४	
४२	कैलाश	२५७			२०		२७७	३८५	
४३	गडराय	३३७		९६			४३३	५०८	
४४	ब्यासी	१७६		१९४	७५		४४५	७५५	
४५	स्याडी	२८१		२२	१८६		४८९	७९८	
४६	भैरवनाथ	२८९		६१	१६८		५१८	९४६	
४७	पिपलकोट	२९६	९४		९४		४८४	७४२	
	जम्मा						२५००१	३३९९४	७४ प्रतिशत

स्रोतः खानेपानी तथा सरसफाई डिजिभन कार्यालय, बझाङ २०७०

५.५.६ सरसफाईको अवस्था

५.५.६.१ सरसफाई (चर्पी प्रयोग) को विवरण			
क्र.सं.	गाविस	घरसंख्या	चर्पी संख्या
१	धमेना	४९४	४९४
२	मष्टा	५५३	५५३
३	दातोला	५०७	५४३
४	मेलविसौना	३८०	३८०
५	लेकगाउँ	६३८	६३८
६	सैनपसेला	६२१	६२१
७	बाँझ	५५५	५५५
८	भामचौर	७४१	७४१
९	दंगाजी	७३०	७३०
१०	मटेला	३०४	३०४
११	रिलु	११५६	११५६
१२	पौवागढी	३९३	३९३
१३	कोइरालाकोट	६०२	६०२
१४	कफलसेरी	९१६	९१६
१५	मालुमेला	४६९	४६९
१६	चैनपुर	६९८	६९८
१७	हेमन्तवाडा	४२७	४२७
१८	सुनकुडा	११२७	११२७
१९	कोटदेवल	३७७	३७७
२०	लामातोला	४१४	४१४
२१	देउलेख	१६३	१६३
२२	देउलिकोट	२०७	२०७
२३	रिठापाटा	२८७	२८७
२४	सुर्मा	२६७	२६७
२५	लुयाँटा	३७०	३७०
२६	कोटभैरव	३८८	३८८
२७	पाराकाट्ने	८०१	८०१
२८	दहवगर	६००	६००
२९	चौधारी	६५	६५
३०	मौलाली	१३८	१३८
३१	सुनिकोट	३३०	३३०
३२	दौलिचौर	३१९	३१९
३३	खिरातडी	१४४	१४४
३४	काँडा	१०५	१०५
३५	रायल	१२५	१२५
३६	सुवेडा	७५६	७५६

५.५.६.१ सरसफाई (चर्पी प्रयोग) को विवरण			
क्र.सं.	गाविस	घरसंख्या	चर्पी संख्या
३७	कडेल	५१८	५१८
३८	माझिगाउँ	१४५	१४५
३९	भातेखोला	४३९	४३९
४०	कालुखेती	३०९	३०९
४१	पाटादेवल	१३२	१३२
४२	कैलाश	२१०	२१०
४३	गडराय	६०	६०
४४	ब्यासी	४२३	४२३
४५	स्याडी	२४६	२४६
४६	भैरवनाथ	३९५	३९५
४७	पिपलकोट	२६३	२६३
	जम्मा	२०३०७	२०३४३
	स्रोतः खानेपानी तथा सरसफाई डिजिभन कार्यालय, बझाङ २०७०		

५.५.६.२ शौचालयको प्रकार अनुसार घरधुरीको वर्गीकरण	
विवरण	घरधुरी
कुल घरधुरी	३३७८६
शौचालय नभएको घरधुरी	२३६०४
फ्लस गर्ने र सार्वजनिक ढल निकासमा मिसिएको	१३
फ्लस गर्ने र निजी सेप्टि ट्याँकमा निकास	६१०७
साधारण	३७३२
कुनै उल्लेख नभएको	३१७
स्रोतः केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, राष्ट्रिय जनगणना, २०६८	

५.५.६.३ खुल्ला दिशामुक्त घोषणा भएका गाविसहरु (२०७१ बैशाख मसान्तसम्म)				
क्र.सं.	गाविसको नाम	घोषणा मिति	घरधुरी संख्या	चर्पी संख्या
१	धमेना	२०७०/१०/२५	४२९	४२९
२	मष्टा	२०६८/१०/१०	५५०	५५०
३	लामातोला	२०७०/१/२४	४१४	४१४
४	कोइरालाकोट	२०७०/२/१	६०२	६०२
५	रीलु	२०७०/२/५	९०८	११५६
६	पौवागढी	२०७०/३/५	३९३	३९३
७	दाँतोला	२०७०/३/१५	५४३	५४३
८	दंगाजी	२०७०/३/२२	७३०	७३०
९	कफलसेरी	२०७०/३/३०	६०२	६०२
१०	मालुमेला	२०७०/३/३१	४६९	४६९

५.५.६.३ खुल्ला दिशामुक्त घोषणा भएका गाविसहरु (२०७१ बैशाख मसान्तसम्म)				
क्र.सं.	गाविसको नाम	घोषणा मिति	घरधुरी संख्या	चर्पी संख्या
११	सुनकुँडा	२०७०/६/१४	११४३	११४३
१२	सुबेडा	२०७०/६/१४	७९९	७९९
१३	पाराकाट्ने	२०७०/६/१४	८०६	८०६
१४	भामचौर	२०७०/६/१४	७८९	७८९
१५.	हेमन्तवाडा	२०७०/९/१४	६९६	६९६
१६.	मटेला	२०७०/१०/२७	४५१	४५१
१७	भैरवनाथ	२०७०/०१/१७	८८९	८८९
१८	मेलबिसौना	२०७०/०१/१७	६५१	६५१
१९	सुनिकोट	२०७०/०१/१७	४२०	४२०
२०	कोटदेवल	२०७०/०१/१७	६४६	६४६
२१	पिपलकोट	२०७०/०१/१७	७४२	७४२
२२	दहबगर	२०७०/०१/१७	९७९	९७९
२३	कोटभैरव	२०७०/०१/१७	६३२	६३२
चर्पी प्रयोग गर्ने कुल घरधुरी			१५,२८३	१५,५३१
स्रोतः जिल्ला खानेपानी तथा सरसफाई डिजिभन कार्यालय, बझाङ्ग २०७०				

५.६ ढल निकास र फोहोरमैला संकलन तथा व्यवस्थापन

बझाङ्ग जिल्लामा बजार तथा घनावस्तीको विकाससँगै फोहरमैला तथा प्रदुषणमा वृद्धि भैरहेको छ । यसलाई व्यवस्थापन गर्नेतर्फ हालसम्मका प्रयासहरु खासै व्यवस्थित र योजनाबद्ध हुन सकेको छैन । प्लास्टिकजन्य फोहरको मात्रा व्यापक रुपमा बढेको छ । उक्त फोहरलाई नदी किनारका भागहरुमा अव्यस्थित रुपमा फाल्ने गर्नाले नदी प्रदुषित हुनुका साथै नदी आसपासका क्षेत्रमा समेत त्यसको असर पर्न थालेको पाइन्छ । यसैगरी चैनपुर लगायतका मुख्य बजार केन्द्रहरुमा ढल निकासको उपयुक्त व्यवस्था नहुँदा स्थानीय वासिन्दा तथा आगन्तुकहरुलाई कठिनाई सिर्जना भएको छ । त्यसैले समयमै ढल निकासको व्यवस्थापन, फोहरमैला वर्गीकरण, संकलन तथा व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त केन्द्र तथा जनसहभागितामा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

५.७ नदी नियन्त्रण

बझाङ्ग जिल्ला हिमाल तथा महाभारत लेकबाट बहने विभिन्न साना ठूला नदीहरुले भरिएको जिल्ला हो । यहाँका यी नदीहरुले निर्माण गरेको अनेकौ उर्वर फाँटहरु (ज्यूलाहरु) रहेका छन् । तर यी नदिहरुमा विभिन्न समयमा आएका बाढीले व्यापक रुपमा कटान समेत गरेर ठूलो क्षति पुर्‍याउने गरेका पनि छन् । यहाँ मुख्य रुपमा सेती नदी रहेको छ भने अन्य नदीहरु कालंगा नदी, तारुगाढ, वाहुलीगाढ, जडार, कुचेखोला, थलारीगाढ, सुनिगाड, गोलाई गाड, डिलागाड, ढाक्रेखोला तथा तलकोटीगाड आदि रहेका छन् । यी नदीहरुले व्यापक रुपमा कटान गर्ने गरेको भएता पनि नदी नियन्त्रणका क्षेत्रमा सानातिना वाहेक ठोस प्रयास हुन सकेको छैन । जसबाट वर्षेनी उर्वर यहाँको जमिन कटान भई वालुवामा परिणत हुने गरेको छ ।

५.८ सिंचित क्षेत्र तथा सिंचाइ प्रणाली

सिंचाई सवडिभिजन कार्यालय तथा कृषि विकास कार्यालय बझाङ्गको विवरण अनुसार हालसम्म जिल्लाको ४३५८ हेक्टर जमिनमा पूर्ण तथा ३९५५ हेक्टरमा आंशिक गरी कुल ८३१३ हेक्टर जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको

देखिन्छ । साथै वाकी ४२३६ हेक्टर जमिनमा सिंचाईको सम्भावना रहेको पाइन्छ । सिंचाई सुविधा पुऱ्याउने मुख्य निकायहरुमा सिंचाई डिभिजन र साना सिंचाईतर्फ जिविस, गाविस र कृषि विकास कार्यालय संलग्न रहेका छन् ।

५.८.१ सञ्चालित मुख्य कार्यहरू

- सरकारद्धारा निर्मित तथा सञ्चालित सिंचाइ प्रणालीहरुको दिगो व्यवस्थापन
- किसानहरुद्धारा सञ्चालित परम्परागत सिंचाइ प्रणालीहरुको नविकरण तथा सुधार
- सरकारद्धारा निर्मित सिंचाइ प्रणालीहरु नविकरण सुधार गरी सम्वन्धित उपभोक्ताहरुलाई व्यवस्थापन हस्तान्तरण
- नयाँ सिंचाइ आयोजनाहरुको विकास
- सरकारद्धारा निर्मित सिंचाइ प्रणालीहरुमा सिंचाइ क्षेत्र (Command Area) विकास
- नयां प्रविधिमा आधारित (Non Conventional) सिंचाइ योजनाहरुको विकास ।

५.८.२ सञ्चालनमा रहेका आयोजना तथा कार्यक्रमहरू

- मझौला सिचाइ आयोजना ।
- सेती महाकाली सिंचाइ विकास कार्यक्रम ।
- सिंचाइ तथा जलश्रोत व्यवस्थापन आयोजना
- नयां प्रविधिमा आधारित सिचाइ आयेजना ।
- सिंचाइ आयोजनाको दिगो विकास तथा मर्मत ।
- एकिकृत वाली तथा जल व्यवस्थापन योजान

५.८.३ सिंचाई क्षेत्रका विद्यमान सवाल तथा समस्या

- सरकारी स्रोतबाट प्रारम्भिक कार्य शुरु भइरहेको तर आर्थिक स्रोत जुटाउन नसकिएबाट आयोजनाहरुको निर्माण कार्य हाल शुरु गर्न नसकिएको ।
- बाढी पहिरोबाट क्षतिग्रस्त सिंचाइ प्रणालीहरुको मर्मत संभार गर्न आर्थिक स्रोतको कमी ।
- वर्षैभरी सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन जलाशययुक्त आयोजनाको निर्माण हुन नसक्नु ।
- कार्य बोझ अनुसार प्राविधिक कर्मचारीहरुको कमी
- सरकारद्वारा निर्माण गरिएका योजनाहरुको चाहे अनुसारको मर्मत कार्य हुन नसक्दा अपेक्षित फाइदा हुन नसकेको ।
- विभिन्न निकायले गरेको सिचाइको निर्माण कार्य सिचाइ सव डिभिजनसंग समन्वय नगरी गर्दा मापदण्ड विपरित संरचना निर्माण हुने गरेको ।

जिल्लामा सिँचाइको स्थिति (आ.व. २०६८/०६९ सम्म)

जमिनको किसिम	सिंचित जग्गा (हे.)		कुल सिंचित जग्गा (हे.)	सम्भावित सिँचाई हुन सक्ने जग्गा मध्ये वाँकी जग्गा (हे.)
	वाह्रै महिना सिंचित	अर्ध सिंचित		
खेत	६०४२	३९१३	६०४२	१८२५९
पाखो/बारी	२२१७२			
जम्मा	२८२१४			

स्रोत : सिंचाई सवडिभिजन कार्यालय, बझाङ २०७०

जिल्लामा सिँचाइको स्थिति (आ.व. २०६८-०६९ सम्म)

जिल्लामा सिंचाइको स्थिति (२०६८/६९ सम्म)				
जमिनको किसिम	सिंचित जग्गा (हे.)		कुल सिंचित जग्गा (हे.)	संभावित सिचाइ हुन सक्ने जग्गामध्ये सिचाइ हुन बाँकी जग्गा (हे.)
	बाह्रै महिना सिंचित	अर्ध सिंचित		
खेत	३९३०	७४७	४६७७	७३६
पाखोबारी	४२८	३२०८	३६३६	३५००
जम्मा	४३५८	३९५५	८३१३	४२३६

स्रोतः सु.प.सिंचाइ विकास सवडिभिजन बझाङ्गको अभिलेख तथा कृषि विकास कार्यालय बझाङ्गको कृषि डायरी, २०६९

सिंचाई आयोजना, सिंचित क्षेत्रफल र क्षेत्र (गाविसगत)				
क्र.सं.	सिंचाई आयोजनाको नाम	सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	आयोजनाले समेटेको गाविस	कैफियत
१	बामिली सिचाई आयोजना	१५०	माझिगाउँ	
२	माझिगाउँ सि.यो.	१६८	माझिगाउँ	
३	गडौनगाड सि.यो.	१५०	कालुखेती	
४	गोमती सि.यो.	४०	कोटभैरव	
५	पुरचौरी सि.यो.	२५	कोटभैरव	
६	पिखेत सि.यो.	११५	कोटभैरव	
७	गोलाई जिउला सि.यो.	६५	चैनपुर, लुयाटा	
८	रिठापाटा सि.यो.	१९०	रिठापाटा	
९	सेलाखेत सि.यो.	३५	रिठापाटा	
१०	भैरवनाथ सि.यो.	५०	भैरवनाथ	
११	जुईल पश्चिम सि.यो.	६२	भैरवनाथ	
१२	सुवेडा तल्लो जिउला सि.यो	३५	सुबेडा	
१३	सुबेडा मल्लो जिउला सि.यो.	६५	सुवेडा	
१४	चैनपुर सि.यो.	३०	चैनपुर	
१५	खेइरा सि.यो.	६८	चैनपुर	
१६	रुईनाबगर सि.यो.	२८	चैनपुर	
१७	डुम्रि सि.यो.	२५	हेमन्तवाडा	
१८	बिस्खेत सि.यो.	६५	कोइरालाकोट	
१९	कुच सि.यो.	६७	पाराकाट्ने	
२०	देउरा सि.यो.	४४	रायल	
२१	रेगम सि.यो.	४०	दंगाजी	
२२	गैरासेला सि.यो.	२५	सैनपसेला	
२३	दिलिप सि.यो.	४५	पाराकाट्ने	
२४	पुजारीकोट सि.यो.	१३५	पाराकाट्ने	
२५	रिलु सि.यो.	२००	रिलु	
२६	बैतडी मष्टा सि.यो.	२५	मष्टा	
२७	खुडिउन माझेसैन सि.यो.	२५	लुयाटा	
२८	खुडिउन पडेस सि.यो.	१६०	हेमन्तवाडा	

सिंचाई आयोजना, सिंचित क्षेत्रफल र क्षेत्र (गाविसगत)				
क्र.सं.	सिंचाई आयोजनाको नाम	सिंचित क्षेत्रफल (हे.)	आयोजनाले समेटेको गाविस	कैफियत
२९	डिल सि.यो	५०	लुयाटा	
३०	कोटेली सि.यो.	५०	लुयाटा	
३१	थापाजिउला सि.यो.	११३	चौधारी	
३२	मशानेसेरा रुइनाबगर सि.यो.	५०	पिपलकोट	
३३	अना सि.यो.	२५	दौलीचौर	
३४	डेगडी सि.यो.	२५	दौलीचौर	
३५	सेरा सि.यो.	३५	चौधारी	
३६	मल्लो धारी बगर सि.यो.	२७	चौधारी	
३७	भुलैआटीदेखि घोडादाउना सियो.	४०	चौधारी	
३८	सिप्टीकोट सि.यो.	३०	माझिगाउँ	
३९	सिडिधार ठूलीचौर सि.यो.	३०	कोईरालाकोट, भैरवनाथ	
४०	निमिलसेरा सि.यो.	२५	देउलीकोट	
४१	मालुमेला सि.यो.	२५	मालुमेला	
४२	मटेला सि.यो.	७०	मटेला	
४३	झापा कफलसेरी सि.यो.	१५०	कफलसेरी	
४४	दातोला सि.यो.	६४	दातोला	
४५	तल्कोट सि.यो.	७५	मेलबिसौना	
४६	बारबेल्का सि.यो.	७०	सुनकुडा	
४७	सैन्सु सि.यो.	४५	बाझ	
४८	भाटगाउ सि.यो.	२५	सुनिकोट	
४९	डाफ्रु सि.यो.	४०	रायल	
५०	फुर्मोखोला सि.यो.	३२	मालुमेला	
५१	पनाल्देव सि.यो.	२५	कोटदेवल	
५२	भण्डार सि.यो.	२५	कैलाश	
५३	साईलवगर सि.यो.	२५	कोटदेवल	
५४	खतेडा सि.यो.	३०	ब्यासी	
५५	सुदाड सि.यो.	२६	बाझ	
५६	गडराय सि.यो.	३०	गडराय	
५७	पाटादेवल सि.यो.	३०	पाटादेवल	
५८	भातेखोला सि.यो.	२५	भातेखोला	
५९	जिमकोट सि.यो.	४०	लामातोला	
६०	रावलडाडा सि.यो.	४५	लामातोला	
६१	पौवागढी सि.यो.	३५	पौवागढी	
६२	खिरातडी सि.यो.	६०	खिरातडी	
६३	सट्टा सि.यो	२५	खिरातडी	
६४	समदेउ सि.यो.	२५	कोटदेवल	
६५	अन्य साना सि.यो.	१००३	बिभिन्न	

स्रोत : सिंचाई सवडिभिजन कार्यालय, वझाङ २०७०

६. सामाजिक पूर्वाधार तथा सेवा

(Bajhang District Profile, 2014)

६.१ शिक्षा

शिक्षा कुनै पनि गाउँ, समाज, देश वा क्षेत्रको विकासको प्रमुख आधारशिला हो । शिक्षाको माध्यमबाट व्यक्तिमा अन्तरनिहित प्रतिभा तथा क्षमताको प्रस्फुटन हुन गई समग्र समाज र राष्ट्रमा नै सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सकिन्छ । सचेत, अनुशासित एवं उत्पादनशील जनशक्तिले नै कुनै पनि विकास प्रयासले अपेक्षित गति प्रदान गर्दछ । समाज उपयोगी जनशक्ति निर्माणमा शिक्षा क्षेत्रको सर्वोपरी भूमिका रहन्छ । यसै कुरालाई मध्यनजर गरी नेपालमा गुरुकुल शिक्षापद्धति हुँदै शिक्षाको विकास र विस्तार गर्ने प्रयासहरु भएको पाईन्छ । योजनावद्ध ढंगले विकास प्रयास थालिए यता शैक्षिक कार्यक्रमहरुलाई पनि समयानुकूल परिवर्तन र योजनावद्ध तवरले विस्तार गर्ने प्रयास हुँदै आएको छ । चालु तेह्रौं योजनामा पनि विगत योजनाहरुमा जस्तै शिक्षा क्षेत्रलाई मानव संसाधन विकासको एक सशक्त माध्यमको रुपमा अंगिकार गरी गरिबी निवारण तथा चौतर्फी विकासका क्षेत्रमा यसको सकारात्मक प्रभाव पर्ने विश्वास समेत गरिएको छ ।

शिक्षाको विकासको निम्ती बझाङ जिल्ला महत्वपूर्ण शैक्षिक केन्द्रको रुपमा रहेको पाईन्छ । जयपृथ्वी बहादुरसिं जस्ता शिक्षाप्रेमी अग्रजहरुको कारण जिल्लामा विद्यालय तथा कलेजहरु स्थापना गर्ने कार्य धेरै पहिले देखिनै भएको देखिन्छ भने वि.सं. २०२८ सालमा नयाँ शिक्षा लागू भएयता यस क्षेत्रमा ब्यापक विस्तार भएको पाईन्छ । वि.सं. २०४२ सालमा प्राथमिक शिक्षा परियोजना लागू भएपछि विद्यालयहरुको भौतिक सुधार, शिक्षक तालिम, स्रोतकेन्द्रहरु स्थापना, निरिक्षण अनुगमन जस्ता महत्वपूर्ण कार्यहरु शुरु हुन गएको देखिन्छ । त्यसैगरि २०४९ सालदेखि आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना मार्फत प्राथमिक शिक्षाको सेवा तथा सुविधालाई वढाउन मद्दत पुगेको देखिन्छ । त्यसै गरी जिल्लामा स्थापना भएका विभिन्न विद्यालय तथा क्याम्पस एवं गैरसरकारी संघसंस्थाहरुले पनि जिल्लाको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण र सेवा विस्तारमा सहयोग पुऱ्याएको पाईन्छ ।

शिक्षाको उज्यालोबाट आलोकित हुन पाउनु सम्पूर्ण नागरिकको नैसर्गिक अधिकार हो । यस जिल्लामा अझै पनि समाजका सबै बालबालिका एवं नागरिकहरुले सर्वसुलभ एवं गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर प्राप्त गर्न सकिरहेको पाईदैन । यसको पछाडि भौगोलिक, सामाजिक, लैंगिक, आर्थिक, जातीय आदि सवालहरु जिम्मेवार रहेका छन् । पिछडिएका वर्ग, जातजाति, महिला, बालबालिका, विपन्न एवं सामाजिक मूलप्रवाहबाट अलग रहेका वर्गलाई समेत शिक्षाका अवसरहरु पुऱ्याउनु नसक्नु चुनौतिका थप विषयहरु रहेका छन् ।

जिल्लामा विद्यालयहरुको विवरण

तह	सरकारी विद्यालय	संस्थागत विद्यालय	जम्मा	कक्षाकोठा संख्या
वाल विकास केन्द्र	२८०	०	२९३	
प्रा.वि.	३०१	१४	३१९	
नि.मा.वि.	८१	१	८२	
मा.वि.	४२	०	४२	
टेक्निकल ई.	२	०	२	
उच्च मा.वि.	२६	१४	४०	
जम्मा			**४७६**	
क्याम्पस		**८**	**८**	

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

६.१.१ जिल्लाको साक्षरताको अवस्था

जिल्लामा ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिल्लो उमेरका साक्षर जनसंख्याको अवस्था यस जिल्लामा धेरै उत्साहजनक छैन । जिल्लाको साक्षर तथा निरक्षर जनसंख्याको विवरण निम्न तालिका अनुसार रहेको छ ।

जनसंख्या	पाँच वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या	लेखपढ गर्न सक्ने	पढ्न मात्र सक्ने	लेखपढ गर्न नसक्ने	पहिचान नभएको
पुरुष	७८८७५	५७५७०	२४९५	१८७७४	३६
महिला	८९१२३	३५७५३	२८९८	५०४०८	६४
जम्मा	१६७९९८	९३३२३	५३९३	६९१८२	१००

स्रोतः जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

जसमध्ये पनि महिला साक्षरताको अवस्था निकै दयनीय रहेको सन्दर्भमा सामाजिक, आर्थिक विकास लगायत समग्र विकासमा निरक्षरतालाई एक प्रमुख वाधकको रुपमा हेरिन्छ । देशकै साक्षरता दर अन्य देशको तुलनामा अत्यन्त न्यून रहेको परिप्रेक्षमा निरक्षरतालाई छिटो भन्दा छिटो अन्त्य गर्नका लागि राष्ट्रिय साक्षरता कार्यक्रमजस्ता अभियानमूलक कार्यक्रम सञ्चालन भैरहेका छन् । तर यसको प्रभावकारितामा प्रश्नचिन्ह लाग्नु अत्यन्त दुःखद कुरा हो । यसले एकातिर गाविस एवं जिल्लामा रहेको निरक्षरताले गाविस तथा जिल्लाका जनताकै जीवनस्तरमा प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको पाईन्छ भने अर्कोतिर त्यसले राष्ट्रियस्तरमा पनि असर गरेको हुन्छ । त्यस्तै साक्षरताले समग्रतामै सकारात्मक असर पारेको पाईन्छ । यस जिल्लाको साक्षरता स्थिति निम्नानुसार रहेको पाईन्छ ।

- जम्मा ५५.५५ प्रतिशत
- पुरुष ७२.९९ प्रतिशत
- महिला ४०.१२ प्रतिशत

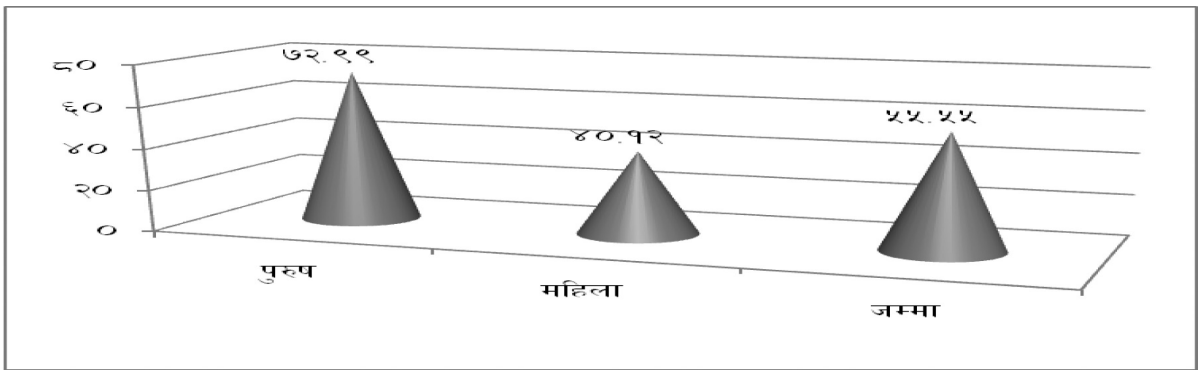

स्रोतः जनगणना २०६८, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग

शिक्षा स्रोत केन्द्रहरुको विवरण			
क्र.सं.	स्रोत केन्द्रको नाम	सेवा दिने विद्यालय संख्या	सम्बन्धित गाविसहरूको नाम
१	तलकोट	३६	मेलविसौना, धमेना, रिलु, काडा, दांतोला
२	भोपुर	३६	चैनपुर, सुर्मा, दौलीचौर, सुनिकोट
३	भातेखोला	४३	भातेखोला, मष्टा, कैलाश, कोटदेवल
४	जालपा	३४	सुवेडा, लुयाटा, हेमनतवाडा, रिठापाटा
५	खप्तड	३२	गडराय, कालुखेती, पाटादेवल, माझिगाउ, लामातोला

शिक्षा स्रोत केन्द्रहरुको विवरण			
६	बगडगाउ	२१	मालुमेला, मटेला, पौवागढी
७	झोता	४६	चौधारी, मौलाली, भैरवनाथ, रायल
८	थलरा	३४	कोटभैरव, कोईरालाकोट, दंगाजी, पाराकाट्ने
९	चौघानपाटा	२८	ब्यासी, कडेल, लेकगाउ
१०	भाटसैन	३५	सैनपसेला, भामचौर, बांझ
११	सुनकुडा	३४	स्याडी, देउलेख, सुनकुडा
१२	अठपाली	५१	कफलसेरी, पिपलकोट, दृउलीकोट
१३	बिजगडा	३९	दहबगर, खिरातडी
जम्मा			४७१

स्रोत जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग, २०७०

उमेर समूह अनुसारको जनसंख्या र विद्यालय गइरहेको जनसंख्या विवरण								
विवरण	**उमेर समूह**	**कुल जनसंख्या**			**विद्यालय गइरहेको जनसंख्या**			
		महिला	**पुरुष**	**जम्मा**	**महिला**	**पुरुष**	**जम्मा**	**सरदर दर**
पूर्व प्रा.वि. (नर्सरी, किन्डरगार्डन) जाने उमेर समूह	३-५ वर्ष	९,५७१	८,६३२	१८,२०३				
आधारभूत तहमा जाने उमेर समूह (कक्षा १-९)	६-१४ वर्ष	३१,२६४	२८,१९५	५९,४५९	३४८२१	३४०२२	६८८४३	
मा.वि. जाने उमेर समूह (कक्षा ९-१०)	१५-१७ वर्ष				२५४४	४२१२	६७५८	
उच्च मा.वि.(Tertiary school) जाने उमेर समूह (१०+२)	१८-२० वर्ष				२०९६	३८५२	५९४८	

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग, २०७०

पूर्व प्रा.वि. शिशु कक्षाको अवस्था	
विवरण	**संख्या**
पूर्व प्रा.वि. मात्र संचालित निजी विद्यालय	१४
पूर्व प्रा.वि. सहितको निजी प्रा.वि.	०
पूर्व प्रा.वि. सहितको निजी नि.मा.वि.	१
पूर्व प्रा.वि. सहितको निजी मा.वि.	२
अनुदान प्राप्त बाल विकास केन्द्र	२९३
निजी स्रोतमा बाल विकास केन्द्र संचालित विद्यालय	०
जम्मा	**३१०**
लाभान्वित विद्यार्थी संख्या	**७०६७**

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

विभिन्न तहमा विद्यार्थीहरुको स्थिति												
क्र. सं.	सूचकहरू	आधारभूत तह								आधारभूत (कक्षा १-८ जम्मा)	मावि. (कक्षा ९-१० जम्मा)	उ.मावि. (कक्षा ११-१२ जम्मा)
		कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३	कक्षा ४	कक्षा ५	कक्षा ६	कक्षा ७	कक्षा ८			
१	जम्मा विद्यार्थी	१९४०१	९९३५	८९७६	७६७७	६९१४	६०७०	५३१६	४५५४	६८८४३	६७५८	५९४८
२	छात्र	५९१८	४५९५	४१७९	३५८६	३४३९	३१११	२९०९	२६८५	३४०२२	४२१२	३८५२
३	छात्रा	९८८३	५३४०	४७९७	४०९१	३४७५	२९५९	२४०७	१८६९	३४८२१	२५४४	२०९६
४	आधारभूत तहका विद्यार्थी मध्ये कक्षागत %	२८	१४	१३	११	१०	९	८	७	१००		
५	कूल विद्यार्थीमध्ये छात्र %	२८	१४	१२	११	१०	९	९	७			
६	कूल विद्यार्थीमध्ये छात्रा %	२८	१५	१४	१२	१०	८	७	६			
७	कूल विद्यार्थीमध्ये दलित %	२३	२२	२०	२०	१८	१६	१५	१४			
स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ २०७०												

सि.न.	श्रोतकेन्द्रको नाम	दलित बिद्यार्थी विवरण								
		प्राथमिक तह			निम्न माध्यमिक तह			१ - ८ जम्मा		
		छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र	जम्मा
१	भाटसैन	४५०	३७५	८२५	६४	८६	१५०	५१४	४६१	९७५
२	झोता	७१४	६३५	१३४९	८७	१५१	२३८	८०१	७८६	१५८७
३	भातेखोला	३७६	३१२	६८८	६०	९७	१५७	४३६	४०९	८४५
४	चौघानपाटा	६१८	५८६	१२०४	१४२	१८१	३२३	७६०	७६७	१५२७
५	भोपुर	५३३	६९१	१२२४	७२	१६८	२४०	६०५	८५९	१४६४
६	बिजगडा	३८९	३०९	६९८	३४	६७	१०१	४२३	३७६	७९९
७	थलारा	६७६	६१०	१२८६	१०७	१३२	२३९	७८३	७४२	१५२५
८	तलकोट	३६२	३८८	७५०	४५	८२	१२७	४०७	४७०	८७७
९	सुनकुडा	४०२	३७३	७७५	६२	१०२	१६४	४६४	४७५	९३९
१०	अठपाली	५४४	५३२	१०७६	३७	७४	१११	५८१	६०६	११८७
११	खप्तड	४०२	३७२	७७४	८४	१२१	२०५	४८६	४९३	९७९
१२	जालपा	४८०	४२४	९०४	७९	९२	१७१	५५९	५१६	१०७५
१३	बगडगाउ	३६२	३१८	६८०	३७	६७	१०४	३९९	३८५	७८४
जम्मा		६३०८	५९२५	१२२३३	९१०	१४२०	२३३०	७२१८	७३४५	१४५६३

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

अनौपचारिक शिक्षा सम्बन्धी तुलनात्मक विवरण

क्र. सं.	किसिम	आ.व. २०६८/६९				आ.व. २०६९/७०			
		कोटा संख्या	पुरुष	महिला	जम्मा	कोटा संख्या	पुरुष	महिला	जम्मा
१	प्रौढ शिक्षा	५०				१००	८३२	११६८	२०००
२	बाल शिक्षा	१५		१५	१५	०	०	०	०
३	साक्षरोत्तर शिक्षा	१३७	१३५७२	३०५२०	४४१६३	१२५००	१०१६३	२३३७	१२५००
	जम्मा								

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

शिक्षक संख्या सम्बन्धी विवरण (सामुदायिक विद्यालय)

स्तर	शिक्षक संख्या				कैफियत
	महिला	पुरुष	जम्मा	दलित	
आधारभूत	३०४	१२३३	१५३७	१७	
मा.वि.	३	२३४	२३७	१	
जम्मा	३०७	१४६७	१७७४	१८	

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

तालिम लिएका आधारभूत शिक्षकहरुको विवरण				
तालिमको किसिम	शिक्षक संख्या		प्रतिशत	कैफियत
	महिला	पुरुष		
१. पुरा तालिम	२९९	१२११	९८.२	
२. ७.५ महिने	०	०	०	
३. ५ महिने	०	०	०	
४. २.५ महिने	२	१२	०.९१	
५. १५० घण्टे	२	५	०.४६	
६. १८० घण्टे	१	५	०.३९	
७. ३३० घण्टे	०	०	०	
८. दोस्रो प्याकेज	०	०	०	
९. तेस्रो प्याकेज	०	०	०	
जम्मा तालिम प्राप्त	३०४	१२३३		
जम्मा तालिम अप्राप्त	३	२३४		
कुल जम्मा	**३०७**	**१४६७**		

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ २०७०

मावि तहका तालिम प्राप्त शिक्षकहरुको विवरण			
विवरण	महिला	पुरुष	जम्मा
१. मा.वि. शिक्षक	२२६	३	२३९
जम्मा			

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ २०७०

शिक्षकहरुको शैक्षिक योग्यता							
क्र.सं.	शैक्षिक योग्यता	प्रा.वि.स्तर		नि.मा.वि.स्तर		मा.वि.स्तर	
		संख्या	%	संख्या	%	संख्या	%
१	प्रवेशिकाभन्दा कम	११		००		००	
२	प्रवेशिका	५२१		५७		००	
३	प्रमाणपत्र तह	५२७		११२		००	
४	स्नातक वा माथि	१९५		१२५		२३६	

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ २०७०

निजी तथा आवासीय विद्यालय सम्बन्धी विवरण							
क्र.	विवरण	पूर्व प्रा.वि.	प्रा.वि.	नि.मा.वि.	मा.वि.	उच्च मा.वि.	जम्मा
१	विद्यालय संख्या	०	१२	२	०	०	१४
२	विद्यार्थी संख्या	७१६	२११०	८७			२९१३
	छात्र	३५०	१२६६	५२			१६६८
	छात्रा	३६६	८४४	३५			१२४५
	कुल जम्मा	१४३२	४२२०	१७४			५८२६

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ २०७०

सरकारी विद्यालयहरुमा प्रवेशिका उत्तीर्ण दर सम्बन्धी तुलनात्मक विवरण				
क्र.सं.	विवरण	२०६७	२०६८	२०६९
१	सरकारी विद्यालयहरु			
	- परीक्षार्थी संख्या	२९७८	३३०१	३३०८
	- उत्तीर्ण संख्या	११४८	१८७८	१३९६
	- उत्तीर्ण प्रतिशत	३८.५४	५६.८९	४२.०२
				स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

प्राथमिक स्तरमा उत्तीर्ण दर				
कक्षा	जिल्लास्तर		राष्ट्रियस्तर २०६८	कैफियत
	२०६८ (%)	२०६९ (%)		
कक्षा उत्तीर्ण दर (१-३)	८६	७२	..	
कक्षा उत्तीर्ण दर (४-५)	८९	८२	..	
औषत (कक्षा १-५)	८८	७७	..	
				स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

प्राथमिक शिक्षामा उपलब्धि र अवस्था सम्बन्धी तुलनात्मक विवरण (२०६९/०७०)			
क्र.सं.	शिक्षाको अवसर सम्बन्धी शिर्षकहरू	राष्ट्रियस्तर	जिल्लास्तर
१	सहजै देखिने विद्यार्थी भर्ना दर जम्मा (GER)		११४
२	सहजै देखिने विद्यार्थी भर्ना दर छात्र (GER)		११६
३	सहजै देखिने विद्यार्थी भर्नादर छात्रा (GER)		११२
४	खुद भर्ना दर जम्मा (NER)		८६
५	खुद भर्ना दर छात्र (प्रतिशत)		८१
६	कुल भर्नामा छात्राको प्रतिशत		७८
७	खुद भर्ना दर छात्रा (प्रतिशत)		८६
८	पाँच वर्षमा प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर		१५
९	प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर जम्मा		६.५
१०	प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर छात्र		६
११	प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर छात्रा		७
१२	औषत प्राप्ताङ्क (कक्षा १-३)		४५.०९
१३	औषत प्राप्ताङ्क (कक्षा १-५)		४३.८६
१४	कक्षा छाडने दर		५
१५	कक्षा दोहोऱ्याउने दर		५
१६	शिक्षक औषत हाजिरी दर		७८
१७	विद्यार्थी औसत हाजिरी दर		८०
१८	कुल भर्नादर र खुद भर्ना दरबीच अन्तर		३०
१९	वार्षिक सरदर विद्यालय संचालन दिन	२२०	१८०
२०	वार्षिक सरदर शिक्षक उपस्थित दिन	२२०	१९२
२१	वार्षिक सरदर कक्षा संचालन भएको दिन	१९२	१८०
			स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

विद्यार्थी, शिक्षक र विद्यालय सम्बन्धी तुलनात्मक विवरण (२०५८-२०६८)									
क्र. सं.	औसत	प्रा.वि.(स्तर)		नि.मा.वि.(स्तर)		मा.वि.(स्तर)		जम्मा (स्तर)	
		जिल्ला	राष्ट्रिय	जिल्ला	राष्ट्रिय	जिल्ला	राष्ट्रिय	जिल्ला	राष्ट्रिय
१	विद्यार्थी : विद्यालय	१५०		१८२		१६०			
२	शिक्षक : विद्यालय	२.७२		३.६		५.६२			
३	विद्यार्थी : शिक्षक	५२		५१		२८.६०			
४	विद्यार्थी : तालिमप्राप्त शिक्षक (पूरा)	६१		५८.८०		२९			
५	महिला शिक्षक : विद्यालय	०.७१		०.२५		०.०७			
६	शिक्षक : कक्षा	२							
७	विद्यार्थी : कक्षाकोठा	२७		१६		१६			
स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०									

उच्च शिक्षा सम्बन्धी शिक्षण संस्थाहरुको विवरण (उच्च मा.वि)										
क्र. सं.	उच्च मा.वि.को नाम	सरकारी/ निजी	अध्ययनको तह/विषय	शिक्षक संख्या			विद्यार्थी संख्या			कैफियत
				महिला	पुरुष	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	
१	दूर्गा भवानी उ.मा.बि.तालकोट	सरकारी	शिक्षा		४	४	३३	६५	९८	
२	कूलमष्टाजन उ.मा.बि. भातेखोला	सरकारी	शिक्षा		४	४	२२	५८	८०	
३	महेश्वरी उ.मा.बि गडराए	सरकारी	शिक्षा		४	४	२१	८५	१०६	
४	खप्तड उ.मा.बि. कालूखेती	सरकारी	शिक्षा		४	४	४८	९२	१४०	
५	लमातोला उ.मा.बि. लामातोला	सरकारी	शिक्षा		४	४	५५	६१	११६	
६	थलरा उ.मा.बि. खोली	सरकारी	शिक्षा		४	४	५८	६०	११८	
७	शारदा उ.मा.बि. दंगाजी	सरकारी	शिक्षा		४	४	३०	२०	५०	
८	सूनकूडा उ.मा.बि. सूनकूडा	सरकारी	शिक्षा		४	४	८५	१४९	२३४	
९	महादेब उ.मा.बि. स्याडी	सरकारी	शिक्षा		४	४	३६	५९	९५	
१०	सत्वादी उ.मा.वि. भोपूर	सरकारी	शिक्षा, विज्ञान		४	४	९९	१६४	२६३	
११	केदार उ.मा.बि. देउलीकोट	सरकारी	शिक्षा		४	४	२२	६२	८४	
१२	महादेब उ.मा.बि. अठपाली	सरकारी	शिक्षा		४	४	२६	४२	६८	
१३	सत्य उ.मा.बि. तोलीचौर	सरकारी	शिक्षा		४	४	६	२९	३५	
१४	महेन्द्र उ.मा.बि.गिरौ	सरकारी	शिक्षा		४	४	८	२५	३३	
१५	सरस्वती उ.मा.बि. बिजगडा	सरकारी	शिक्षा		४	४	६१	१६३	२२४	
१६	चन्द्रोद उच्च मा.बि भाटसैन	सरकारी	शिक्षा		४	४	११	५७	६८	

उच्च शिक्षा सम्बन्धी शिक्षण संस्थाहरुको विवरण (उच्च मा.वि)										
क्र. सं.	उच्च मा.वि.को नाम	सरकारी/निजी	अध्ययनको तह/विषय	शिक्षक संख्या			विद्यार्थी संख्या			कैफियत
				महिला	पुरुष	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	
१७	भैरब उ.मा.बि. झोता	सरकारी	शिक्षा		४	४	६२	१०७	१६९	
१८	गर्जेपानी उ.मा.बि. रायल	सरकारी	शिक्षा		४	४	२३	२२	४५	
१९	बेताल उ.मा.बि. देउरा	सरकारी	शिक्षा		४	४	३०	७५	१०५	
२०	दूर्गा उ.मा.बि. सैनपसेला	सरकारी	शिक्षा		४	४	५३	१३५	१८८	
२१	चौधारी उ.मा.बि. जूजी	सरकारी	शिक्षा		४	४	६४	५८	१२२	
२२	जनप्रिय उ.मा.बि.बगडगाउ	सरकारी	शिक्षा		४	४	५५	६८	१२३	
२३	शान्ती उ.मा.बि. चौ धानपाटा	सरकारी	शिक्षा, वाणिज्य		४	४	५३	९७	१५०	
२४	सूर्मा उ.मा.बि. सूर्मा	सरकारी	शिक्षा		४	४	६	१३	१९	
२५	बान्नीचौर उ.मा.वि. बान्नीचौर	सरकारी	शिक्षा	१	३	३	३४	४७	८१	
२६	जालपा उ.मा.बि.देवल	सरकारी	शिक्षा		४	४	५५	५८	११३	

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

विद्यालय, शिक्षण संस्था संख्या र शैक्षिक स्थितिको तुलनात्मक विवरण (२०५८-२०६८)			
विवरण	वर्ष		कैफियत
	२०५८	२०६८	
सरदर साक्षरता दर (५) महिला साक्षरता दर (५) पुरुष साक्षरता दर (५)		५५.५० ४०.१२ ७२.९९	
प्रवेशिका उत्तीर्ण दर (५) सरकारी विद्यालय निजी विद्यालय		५६.८९	
प्राथमिक विद्यालय संख्या सरकारी निजी		३१५ ३०२ १३	
निम्न माध्यमिक विद्यालय संख्या सरकारी निजी		८२ ८० २	
माध्यमिक विद्यालय संख्या सरकारी निजी		४४ ४२ २	
उच्च मा.वि. संख्या (निजी)		९	
टेक्निकल इन्स्टिच्यूट		२	
क्याम्पस		७	

स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

जिल्लाभरिका विद्यालयहरुमा भएका भौतिक सुविधा (आ.व.२०६९/७०)		
विवरण	संख्या	कैफियत
विद्यालय भवन संख्या	३०२	
कुल कक्षाकोठा संख्या	२५२३	
फर्निचर	५९६०	
खेलमैदान	३५७	
खानेपानी	३९०	
शौचालय	३९०	
		स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बझाङ २०७०

विद्यालय छाड्ने दर (प्रतिशतमा)					
क्र.सं.	गाविसको नाम	छात्रा	छात्र	जम्मा	कैफियत
१	बाँझ	२७.२२	२५.९५	२६.५८	
२	भैरवनाथ	२१.८३	१६.६७	१९.२५	
३	भामचौर	२५.४८	२५.१६	२५.३२	
४	भातेखोला	१९.११	१९.३५	१९.२३	
५	ब्याँसी	१४.६८	१६.०६	१५.३७	
६	चैनपुर	९.११	७.५५	८.३३	
७	चौधारी	८.८२	१०.५१	९.६७	
८	दहबगर	१२.२०	१२.३७	१२.२८	
९	दंगाजी	२२.९४	२१.४५	२२.२०	
१०	दांतोला	१६.०२	२२.६०	१९.३१	
११	दौलिचौर	२१.९४	२१.८८	२१.९१	
१२	देउलेख	२३.४८	२३.५७	२३.५३	
१३	देउलीकोट	१९.७४	२१.१३	२०.४४	
१४	धमेना	२५.६०	१७.११	२१.३६	
१५	गडराय	२७.६८	३३.८०	३०.७४	
१६	हेमन्तवाडा	११.७६	९.४९	१०.६३	
१७	कडेल	१७.७३	१९.३९	१८.५६	
१८	कैलास	२३.८३	२१.०७	२२.४५	
१९	कालुखेती	१४.१८	१०.९१	१२.५५	
२०	काँडा	२०.५०	१७.५१	१९.०१	
२१	कफलसेरी	३६.३८	३६.४४	३६.४१	
२२	खिरातडी	१९.६२	२०.५८	२०.१०	
२३	कोईरालाकोट	१२.४७	१०.५१	११.४९	
२४	कोटभैरव	२४.५५	२६.४१	२५.४८	
२५	कोटदेवल	२१.८२	२१.४६	२१.६४	
२६	लामातोला	११.५६	१२.९८	१२.२७	

विद्यालय छाड्ने दर (प्रतिशतमा)					
क्र.सं.	गाविसको नाम	छात्रा	छात्र	जम्मा	कैफियत
२७	लेकगाँउ	२.३०	१.६३	१.९६	
२८	लुयांटा	१६.८७	१८.७२	१७.७९	
२९	माझिगाँउ	१४.९९	१२.४७	१३.७३	
३०	मालुमेला	१३.९८	१२.९४	१३.४६	
३१	मष्टा	२१.०८	१८.६५	१९.८६	
३२	मटेला	१६.७५	१९.३६	१८.०६	
३३	मौलाली	१४.५१	१७.२८	१५.८९	
३४	मेलविसौना	२५.२३	२२.५६	२३.८९	
३५	पाराकाट्ने	२३.६५	२२.२२	२२.९४	
३६	पाटादेवल	१४.२५	२५.२८	१९.७७	
३७	पौवागडी	१८.२१	१०.८९	१४.५५	
३८	पिपलकोट	१४.२९	१७.३६	१५.८२	
३९	रायल	१४.३९	१२.५५	१३.४७	
४०	रिलु	२०.४१	१९.२९	१९.८५	
४१	रिठापाटा	८.७१	११.०६	९.८८	
४२	सैनपसेला	१७.७६	१७.११	१७.४३	
४३	सुवेडा	१८.८१	१९.९३	१९.३७	
४४	सुनिकोट	२९.४१	३०.२२	२९.८२	
४५	सुनकुडा	२४.६१	१८.९९	२१.८०	
४६	सुर्मा	१८.२९	१६.२२	१७.२५	
४७	स्याडी	७.७५	११.५५	९.६५	
					स्रोत : जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बभाङ्ग, २०७०

६.१.२ बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी सूचकहरूको संक्षेप

सूचकहरु	परिमाण/ अवस्था
१. ४ वर्ष सम्मका बालबालिकाहरु प्रारम्भिक बालविकास कक्षामा भर्ना भएका	८५ %
२. कक्षा १ मा विद्यालय जाने उमेर समूहका बालबालिकाहरु विद्यालय भर्ना भएको	७८ %
३. ५ देखि १३ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा (१ कक्षा देखि ८ सम्म) पाएका	७९ %
४. औपचारिक शिक्षाबाट वंचित बालबालिकाको लागि अनौपचारिक शिक्षा प्राप्त भएको	अनुपलब्ध
	स्रोतः जिल्ला शिक्षा कार्यालय, बभाङ्ग २०७०

६.१.३ विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा बाल प्रतिनिधित्व

वालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०६८ को बाल अधिकारमा आधारित वालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी न्यूनतम सूचकको बाल सहभागिता अन्तर्गत विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा सँस्थागत तवरबाट बालवालिकाको आवाज सुनिने व्यवस्था सुनिश्चित भएको हुनेछ भन्ने रहेको छ । बभाङ्ग जिल्लाका विद्यालयहरुमा हालसम्म बालबालिकासँग सम्बन्धित विषयमा निर्णय गर्दा उनीहरुको प्रतिनिधित्व गराई अर्थपूर्ण सहभागी गराएर मात्र निर्णय गर्ने परिपाटीको अभ्यास नभैसकेको भएता पनि यस सम्बन्धमा सवैको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ ।

६.२ स्वास्थ्य

स्वास्थ्य मानव जीवनको सर्वोपरि महत्व राख्दछ । कुनै पनि देशको विकास स्थितिको एक महत्वपूर्ण सूचकको रुपमा जनस्वास्थ्यको स्थिति रहने गरेको पाईन्छ । रोगी एवं दुर्बल जनताबाट विकासको अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिदैन । लोककल्याणकारी राज्यको अवधारणा अनुरुप जनताले स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्न पाउनु र राज्यले सोको ब्यवस्था मिलाउने मानवअधिकार कै एक पक्ष भएको पाईन्छ । नेपालमा स्वास्थ्य सेवालाई मौलिक हकका रुपमा स्वीकार गरिसकिएको अवस्था छ । यस जिल्लाको वर्तमान स्वास्थ्य स्थितिका प्रमुख सूचकहरुलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

जिल्लाका प्रमुख १० रोगहरुको विवरण

वर्ष	प्रमुख रोग	रोगीको संख्या	प्रतिशत	ओपिडीमा आउने कुल विरामी संख्या
०६८/०६९	Headache	१११०७	७%	
	URTI	१०४६०	७%	
	Gastritis (APD)	९६९९	६%	
	Intestinal Worm	८६६३	६%	
	ARI/LRTI	८५९४	५%	
	Amoebiasis	७६९७	५%	
	Typhoid	६७९२	४%	
	PUO	६५७६	४%	
	Falls Injuries	६१८२	४%	
	Presumed Non Infectious CDD	५८३६	४%	
०६७/०६८	Headache	१२६३८	८%	
	APD	११०५८	७%	
	Intestinal Worms	९४७८	६%	
	URTI	८८४७	५.६%	
	ARI	७८९९	५%	
	CDD/Amoebiasis	७७४१	४.९%	
	PUO	७१०९	४.५%	
	Typhoid	५८४५	३.७%	
	Falls Injuries	५६८७	३.६%	
	Abdominal Pain	४७३९	३%	
०६६/०६७	Headache	१०८५०	७%	
	APD (Gastritis)	९९५०	६.६%	
	Instestinal Worms	९५२१	६%	
	Amoebiasis	८८०७	५.८%	
	PUO	८४०७	५.६%	
	ARI	६९३८	४.६%	
	URTI	६९१३	४.६%	
	Falls /Injuries/ Fracture	५५३५	३.७%	
	Typhoid	५१४७	३.४%	
	Abdominal Pain	४७२३	३%	

स्रोत : जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, बझाङ २०७०

अस्पतालमा भर्ना भएका विरामीहरु मध्येको रुगणता र मृत्यु कारक मुख्य पाँच रोगहरु (आ.व.२०६८ / ०६९)							
क्र.सं.	रुगणता (Morbidity)	विरामी संख्या	प्रतिशत	क्र.सं.	मृत्यु (Mortality)	विरामी संख्या	प्रतिशत
१	UTI	१४५	८%	१	COPD	४	
२	Falls Injuries	१०३	५%	२	Neonatal Sepsis	२	
३	APD	८२	४%	३	AGE	२	
४	Enteric Fever	७७	४%	४	Enteric Fever	१	
५	AGE	६८	३%	५	Pneumonia	१	
							स्रोत *HMIS*

परिवार नियोजन सम्बन्धी विवरण									
परिवार नियोजनका स्थायी साधन प्रयोग सम्बन्धी विवरण					परिवार नियोजनका अस्थायी साधन प्रयोग सम्बन्धी विवरण				
क्र.सं	आर्थिक वर्ष	मिनील्याप	ल्याप्रोस्कोपी	भ्यासेक्टोमी	कण्डम	खानेचक्की	डिपोप्रभेरा	आइयुडी	नरप्लान्ट
१	०६६ / ०६७	३१	-	३९२०	९४१	२५५	१५९६	८९	१५६
२	०६७ / ०६८	१६७	-	४२९९	१५५२	४३१	१९०८	१३६	४३६
३	०६८ / ०६९	१६७	-	४५५५	१५२५	४२५	१९४५	१६३	६१२
									स्रोतः *HMIS*

परिवार नियोजनको साधन प्रयोग दर सम्बन्धी विवण		
क्र.सं.	आ.व.	परिवार नियोजन साधनको प्रयोग दर
१	०६६/०६७	२१
२	०६७/०६८	२४
३	०६८/०६९	२७
४	०६९/०७०	२७
		स्रोतः *HMIS*

खोपहरु सम्बन्धी जिल्लाको तथ्याक्तकीय झलक (प्रतिशतमा)						
क्र.सं.	खोपको विवरण	०६५ / ०६६	०६६ / ०६७	०६७ / ०६८	२०६८ / ०६९	२०६९ / ०७०
१	पेन्टा (डी.पी.टी.हेप बी.) तेस्रो	९२	८९	१२८	११४	१०४
२	वि.सि.जि.	९७	११५	१२५	११८	११०
३	पोलियो तेस्रो	९५	१०१	१२८	१११	१०४
४	दादुरा	८४	८९	१०५	१०३	१०२
६	टी.टी २ प्लस	११	१७	२१	२३	७१
						स्रोतः *HMIS*

भिटामिन ए र जुकाको औषधि पाउने बालबालिकाहरूको स्थिति				
क्र.सं.	विवरण	इकाइ	आ.व.	
			०६७/०६८	२०६८/०६९
१	भिटामिन "ए" खाएका बालबालिकाहरु	संख्या	२८०१५	२९३९३
		प्रतिशत	९९	९९
२	जुकाको औषधि खुवाइएका बालबालिकाहरु	संख्या	२५७३५	२६५१४
		प्रतिशत	१००	१००

स्रोतः राष्ट्रिय भिटामिन ए कार्यक्रम प्रगति प्रतिवेदन, २०७०

स्वास्थ्य सेवा विवरण								
क्र.सं.	संस्थाको किसिम	संख्या	बेड संख्या	चिकित्सक		स्वास्थ्य सहायक तथा नर्सहरूको संख्या		
				दरबन्दी	कार्यरत	स्वा.सहायक	सिअहेव/अहेव	नर्स/अनमी
१	जिल्ला अस्पताल	१	१५	२	१	०	३	४
२	प्रा.स्वा.के.	२	३+३	१+१	०+०	१+१	२+२	३+३
३	स्वास्थ्य चौकी	२०	०	०	०	२०	२०	२०
४	उप स्वास्थ्य चौकी	२५	०	०	०	३४	३५	३५

स्रोतः संगठनतालिका, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, बझाङ्ग, २०७०

स्वास्थ्य सेवा तथा जनशक्ति सम्बन्धी विवरण			
क्र.सं.	स्वास्थ्य सेवा तथा जनशक्तिको स्थिति	सरकारी	नीजि
१	अस्पताल (निजी तथा गैसस समेत)	१	२
२	अस्पतालको शैय्या	१५	१५
३	डाक्टर (दरबन्दीका आधारमा)	२	२
४	हेल्थ असिस्टेन्ट	०	०
५	सि.अ.हे.व./अ.हे.व.	३	०
६	ग्रामीण स्वास्थ्य कार्यकर्ता	०	०
७	मातृशिशु कार्यकर्ता	०	०
८	स्टाफ नर्स (प.नि. संस्थागत क्लिनिक र प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रमा)	३	१
९	अ.न.मि.	३	२

स्रोतः संगठनतालिका, जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, बझाङ्ग, २०७०

स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित दातृसंस्था एवम् अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय गैससहरु					
क्र.सं	नाम	कार्यक्रम संचालनका लागि कुल खर्च रकम (०००)	संचालित प्रमुख कार्यक्रमहरू	कार्यक्रम संचालन भएका गाविसहरू	लाभान्वित जनसंख्या
१	UNFPA	६०९,१३५/-	प.नि. शुक्ष्म योजना तर्जुमा गोष्ठी, प.नि.लामो अवधिका लागि सेटलाइट क्लिनिक	योजना तर्जुमा गोष्ठी मेलविसौना, रिलू, धमेना, पाटादेवल, पिपलकोट लेकगाँउ, भैरवस्थान, कोटभैरव, लेकगाँउ	योजना तर्जुमा १५०, सेटलाइट क्लिनिक ६६

स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित दातृसंस्था एवम् अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रिय गैससहरु					
क्र.सं	नाम	कार्यक्रम संचालनका लागि कुल खर्च रकम (०००)	संचालित प्रमुख कार्यक्रमहरू	कार्यक्रम संचालन भएका गाविसहरू	लाभान्वित जनसंख्या
२	UNICEF	२६३५३९०/-	निगरानी समूह परिचालन, CBNCP Follow up कार्यक्रम	निगरानी समूह दहवगर, भामचौर, बाँझ, मेलविसौना, सैनपसेला, दंगाजी, लेकगाँउ, दाँतोला, धमेना Follow Up After ४७ वटै गा.वि.स.	
३	Care Nepal				
४	UMN				
५	भरोसा				
स्रोतः जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, बर्दघाङ्ग २०७०					

बालमैत्री स्थानीय शासन सम्बन्धी सूचकहरुको अवस्था संक्षेप			
क्र.सं.	सूचकहरु (आ.व. ०६९/०७०)	इकाई	परिमाण स्थिति
१.	६ महिनासम्मको शिशुलाई आमाले अनिवार्यरुपमा पूर्ण स्तनपान (आमाको दूध मात्रै खुवाउने) गराउने	प्रतिशत	अनुपलब्ध
२.	एक वर्षभित्रका बालबालिकालाई पूर्ण रुपमा खोप (डिपिटी, हेपटाइटिस बि, हिब ३ मात्रा) प्राप्त गरेको	प्रतिशत	१०१४
३.	६ महिनादेखि पाँच वर्षमुनिका सबै बालबालिकालाई वर्षको २ पटक भिटामिन ए क्याप्सुल र २ देखि ५ वर्ष सम्मका बालबालिकालाई जुकाको औषधी खुवाएको ।	प्रतिशत	९९
४.	गर्भवती आमाको दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराएको ।	प्रतिशत	५७
५.	कम्तिमा प्रसूति पूर्व चारपटक स्वास्थ्य जाँच गराउने गर्भवती महिलाहरु	प्रतिशत	४७
६.	प्रसूति पश्चात आमा र नवजात शिशुको कम्तिमा ३ पटक स्वास्थ्य जाँच गराउने महिलाहरु ।	प्रतिशत	५७
७.	टिटानस विरुद्धको २ वटा खोप लगाउने गर्भवती महिला ।	प्रतिशत	७१
८.	गर्भवती तथा सुत्केरी आमाहरुले आईरन चक्की (जम्मा २२५ वटा) खाने	प्रतिशत	६५
९.	एच्.आई.भी. संक्रमित आमाबाट जन्मिएका सबै बालबालिकाहरुलाई ARV Prophylaxis दिने ।	संख्या	नखुलेको
स्रोत : जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, बर्दघाङ्गको वार्षिक प्रतिवेदन २०७० ।			

आकस्मिक तथा सामजिक सेवा सम्बन्धी				
एम्बुलेन्स सुविधा सम्बन्धी विवरण				
क्र.सं.	एम्बुलेन्स रहेको स्थान	संख्या	संचालन गर्ने संस्थाको नाम	सेवा पुऱ्याउने क्षेत्र/गाविस
१	जिल्ला अस्पताल	१	जिल्ला अस्पताल सहयोग समिति	जिल्लाका सबै गाविसहरु
२	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	१	ने.रे.सो. बझाङ्ग	जिल्लाका सबै गाविसहरु
३	देउलेख प्रा.स्वा.के.	१	देउलेख प्रा.स्वा.के.सहयोग तथा संचालन समिति	देउलेख क्षेत्रका गाविसहरु
जम्मा		३		

स्रोतः जिल्ला विकास समिति, बझाङ्ग २०७०

एच. आई. भी. एड्सको स्थिति आ.व. ०६९/०७०					
क्र.सं.	गा.वि.स.	प्रभावित जनसंख्या (१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूह)			कैफियत
		महिला	पुरुष	जम्मा	
१	सूवेडा	१	१	२	
२	खिरातडी	१	०	१	
३	मष्टा	०	१	१	
४	सुनकुडा	२	०	२	
जम्मा		४	२	६	

स्रोतः जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय

एच. आई. भी. एड्सको स्थिति आ.व. ०६९/०७०					
क्र.सं.	गा.वि.स.	कुल प्रभावित जनसंख्या			कैफियत
		महिला	पुरुष	जम्मा	
१	भैरवनाथ	१	१	२	१ जना मृत्यु
२	सूवेडा	२	१	३	
३	रिठापाटा	१	०	१	
४	मौलाली	१	१	२	
५	कडेल	१	१	२	
६	रायल	५	४	९	१ जना मृत्यु
७	धमेना	२	०	२	२ जना मृत्यु
८	कोटदेवल	०	३	३	
९	खिरातडी	२	०	२	
१०	सुनकूडा	६	३	९	२ जना मृत्यु
११	कोटभैरव	२	२	४	
१२	मटेला	१	२	३	१ जना मृत्यु
१३	पौवागढी	२	०	२	
१४	व्याँसी	०	१	१	
१५	पाराकाट्ने	२	४	६	
१६	पाटादेवल	१	०	१	

१७	कैलाश	०	१	१	
१८	लेकगाँउ	०	२	२	१ जना मृत्यु
१९	मष्टा	०	१	१	
२०	पिपलकोट	१	१	२	
२१	बाँझ	०	१	१	
२२	मेलविसौना	१	१	२	
२३	कालुखेती	१	१	२	
२४	लुयाँटा	१	०	१	
२५	भातेखोला	०	१	१	
२६	दंगाजी	१	२	२	१ जना मृत्यु
२७	सुर्मा	०	१	१	
२८	लामातोला	०	१	१	१ जना मृत्यु
	जम्मा	३३	३६	६९	**१० जना मृत्यु**

स्रोतः DACC Profile 2013

बझाङ जिल्लाको स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी विवरण			
Indicators	**2067/ 068**	**2068/ 069**	**2069/070**
PHC/ORC	77	77	63
BCG Coverage	125	118	110
DPT –HepB-Hib-3 Coverage	128	114	104
Polio 3 Coverage	128	114	104
Measles Coverage	105	103	102
TT2 & TT-2 +(Pregnant women) coverage	81	77	71
GM Coverage as a % < 5 Children New Visit	49	48	55
% of Malnourished Children Among New Cases	5	3	3
% of Severe Pneumonia Among New cases	2	1.1	1
% of Severe Dehydration Among New Cases	0.5	0.24	0.24
Contraceptive Prevalence Rate	24	27	28
1st ANC Visit As % of Expected Pregnancy	109	109	93
4 ANC Visit As % of Expected Pregnancy	40	52	47
% of Delivery Conducted by SBA	23	37	57
Blood Slide Examination Rate	0	0.1	0.1
OPD Visits As % of Total Pop.	80.9	80	88
New case detectedtion	83.8	95	121

बझाङ जिल्लाको स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी विवरण			
Indicators	**2067/ 068**	**2068/ 069**	**2069/070**
Sputum conversion rate	81	91	100
Treatment success rate	80.2	95	99
New case detection rate	0.5	0.6	0.54
Prevalence Rate/10,000	0.4	0.1	0.54
स्रोतः जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, वार्षिक प्रतिवेदन, २०७०			

६.३ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

मानव एक सामाजिक प्राणी हो । मानव जीवनका लागि गास, वास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य आधारभूत आवश्यकताहरु हुन् । यसका साथै मानिसलाई स्वस्थ एवं तन्दुरुस्त रहन खेलकुद तथा मनोरञ्जनको महत्वपूर्ण भूमिका हुने गर्दछ । बालबालिका तथा युवाहरुका लागि त खेलकुद तथा मनोरञ्जन शारीरिक तथा मानसिक विकासका लागि अपरिहार्य तत्व हो । यसले सामाजिक विकास, मित्रता, सौहार्दता तथा स्थानीय ठाउँलाई वाह्य क्षेत्रसँग चिनाउने कार्यमा पनि महत्वपूर्ण योगदान गर्दछ । त्यसैले नेपाल सरकारले राष्ट्रिय खेलकुद नीति २०६७ कार्यान्वयनमा ल्याई "स्वास्थ्यका लागि खेलकुद; राष्ट्रका लागि खेलकुद" भन्ने मूल मर्मबमोजिम खेलकुदको विकास गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ ।

यहाँका प्राकृतिक सौन्दर्य, विभिन्न चाड पर्व, जात्रा, देउडा जस्ता स्थानीयस्तरमा प्रख्यात प्रचलनहरुले मनोरञ्जनमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आइरहेका छन् । जिल्लामा अधिकांश विद्यालयहरुमा अतिरिक्त क्रियाकलापहरुका साथै विभिन्न खेलकूदका गतिविधिहरु सञ्चालन गर्ने गरिन्छ ।

बझाङ्ग जिल्लामा यी विभिन्न खेलकुल तथा मनोरञ्जनका गतिविधिहरु गर्ने गरिएको भएता पनि विद्यालय बाहिर खेलकुद तथा मनोरञ्जनका लागि उपयुक्त खेल मैदान तथा मनोरञ्जन स्थलहरुको विकास हुन सकेको छैन । यहाँ कभर्डहल, रङ्गशाला जस्ता भौतिक संरचनाहरु छैनन् । नियमित रुपमा खेदकुलका गतिविधिहरु सञ्चालन हुने गरेको पाइदैन । त्यस्तै मनोरञ्जनका लागि नाट्यशाला, चलचित्र घर, पार्क, उद्यान जस्ता कुराहरु यस जिल्लामा उपलब्ध छैनन् ।

६.४ समाज कल्याण तथा सामाजिक सुरक्षा

६.४.१ बाल गृह, बृद्धबृद्धा, आश्रम र स्थिति

ज्येष्ठ नागरिकहरुको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई विकास प्रक्रियामा उपयोग गर्नुका साथै उनीहरुको हक अधिकार स्थापित गराउनु पर्ने छ । यसका लागि नेपाल सरकारले ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ र नियमावली, २०६५ मार्फत ज्येष्ठ नागरिकहरुको आधारभूत हक अधिकारको संरक्षण गरी उनीहरुलाई सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्न उनीहरुको उन्नति र संरक्षणका साथै सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउने पहल गरेको छ । साथै सरोकारवाला निकायबीच समन्वयका लागि उच्चस्तरीय केन्द्रीय ज्येष्ठ नागरिक कल्याण समितिको स्थापना र सबै जिल्लामा हेरचाहका लागि जिल्ला ज्येष्ठ नागरिक कल्याण समिति गठन भईसकेको भएता पनि बझाङ्ग जिल्लामा उक्त समिति त्यति प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन भएको देखिदैन । जिल्लामा वृद्धाश्रमको स्थापना हुन सकेको छैन भने उनीहरुका लागि सेवा प्राप्त गर्न जाँदा सहुलियतको व्यवस्था नभएको गुनासो सुनिने गरिएको छ ।

सामाजिक सुरक्षाको विवरण (आ.व.०६९/०७०)

सि.नं.	गाविसको नाम	जेष्ठ नागरिक				६० वर्ष माथि एकल महिला	६० वर्ष मूनि एकल महिला		पूर्ण अशक्त				आशिक अपाङ्ग				जम्मा
		दलित		अन्य			दलित	अन्य	दलित		अन्य		दलित		अन्य		
		महिला	पूरुष	महिला	पूरुष				महिला	पूरुष	महिला	पूरुष	महिला	पूरुष	महिला	पूरुष	
१	रिठापाटा	१६	११	५७	२३	७३	५		०	०	१	०	०			५	१९१
२	दंगाजी	२१	४७	७३	३२	६४	१६	५२	१	०	०	०	०	०	०	३	३०९
३	बांझ	१६	१७	११४	४०	३३	१२	५२	०	०	०	०	०	०	०	०	२८४
४	भैरवनाथ	४५	३२	५६	३४	७५	१८	६६	०	०	०	०	०	०	०	१	३२७
५	कैलाश	१३	७	४७	२०	१९	२	११					१			१	१२१
६	मौलाली	२९	२२	८६	२८	५४	११	३७	०	०	०	०	०	०	०	०	२६७
७	लुयांटा	३९	१८	७९	२७	५३	७	३८							१	४	२६६
८	ब्यासी	५२	२४	६७	५०	४५	८	४३				१					२९०
९	चौधारी	६६	४६	१२७	६१	९१	८	४९								२	४५०
१०	पौवागढी	१६	१२	५०	२६	२८	३	२५								१	१६१
११	लेकगाउं	२४	१९	४२	२९	५९	३	५६			१				१		२३४
१२	मटेला	१४	४	५४	३१	४०	४	३६								१	१८४
१३	खिरातडी	५२	२९	१६२	७४	१०२	२२	८४							१	३	५२९
१४	रायल	९०	४९	१११	५३	८८	१४	६०				१				१	४६७
१५	सैनपसेला	४६	३०	१३४	३४	१०	१३	७०				१					३३८
१६	कोटभैरव	४८	३३	८५	२७	५१	१६	४३					१				३०४
१७	धमेना	१६	१३	४१	३२	१८	१६	४३				१				१	१८१
१८	रिलु	४७	२५	९६	६१	३४	८	२९								१	३०१
१९	पाटादेवल	४५	१८	६४	३२	४२	५	२०						१		१	२२८
२०	भातेखोला	५३	४१	५३	४४	२८	११	३०								१	२६१
२१	चैनपुर	४९	३९	८६	५६	४३	२६	५६					१		२	२	३६०
२२	सुनीकोट	४३	८	४८	३२	२५	२	२०	०	०	१	१	०	०	१	०	१८१
२३	कालुखेती	४३	२१	७९	२६	२६	५	२१	०	०	०	०	१	०	०	१	२२३
२४	सुवेडा	५४	२७	१२०	५५	५२	१२	३९						१	३		३६३
२५	लामातोला	२३	१०	४९	२१	३७	२	२५	०	०	०	०	०	०	०	२	१६९

सामाजिक सुरक्षाको विवरण (आ.व.०६९/०७०)

सि.नं.	गाविसको नाम	जेष्ठ नागरिक				६० वर्ष माथि एकल महिला	६० वर्ष मूनि एकल महिला		पुर्ण अशक्त				आशिक अपाङ्ग				जम्मा
		दलित		अन्य			दलित	अन्य	दलित		अन्य		दलित		अन्य		
		महिला	पूरुष	महिला	पूरुष				महिला	पूरुष	महिला	पूरुष	महिला	पूरुष	महिला	पूरुष	
२६	मष्टा	२०	१६	५३	४०	३५	३	१६		१						१	१८५
२७	माझिगांउ	७१	२२	९८	४५	५४	११	४०	२	१					१		३४५
२८	पिपलकोट	२६	१४	६८	४८	३४	११	५४								२	२५७
२९	सुनकुडा	७७	३५	१४२	७६	९१	१६	७५			१				१		५१४
३०	मेलविसौना	४३	३८	३७	३१	२९	१०	३२									२२०
३१	कोइरालाकोट	५८	३६	८०	३८	५५	१३	४६								२	३२८
३२	कोटदेवल	५३	३९	८१	३२	५५	७	६४	०	०	०	०	०	०	०	१	३३२
३३	भामचौर	१०	५	१०७	४४	४७	१	३४	०	०	०	०	०	०	१	०	२४९
३४	मालुमेला	१६	१६	२२	२४	२६		३८							१	१	१४४
३५	दौलीचौर	५०	२८	८६	४६	२७	९	२२								२	२७०
३६	दातोला	१४	८	६३	४२	३१	२	१९							१	१	१८१
३७	कफलसेरी	२८	२२	१५९	८२	३९	५	३९	०	०	०	०	०	०	०	१	३७५
३८	दहवगर	९	७	९५	५४	४६	४	४७							१	१	२६४
३९	स्याडी	३३	२८	७२	४२	४९	२२	७२	०	०	०	०	०	०	१	०	३१९
४०	देउलीकोट	५२	२५	१०७	६६	९३	१७	६६				१				१	४२८
४१	काडा	५	६	३१	४०	२१		२३							१		१२७
४२	सुर्मा	३	१	६५	५३	३२	१	२२	०	०	०	०	०	०	०	१	१७८
४३	हेमन्तवाडा	४२	२७	५५	३३	६९	११	२८		१				१	१		२६८
४४	कडेल	९८	५६	११०	३५	१८	११	४३	०	०	०	०	०	०	०	१	३७२
४५	देउलेख	४१	२३	७०	३४	४७	२२	५५	०	०	०	०	०	०	१	०	२९३
४६	पाराकाट्ने	६६	३१	१००	३३	४७	२५	५९	०	०	०	०	०	०	०	१	३६२
४७	गडराय	२७	१७	५७	२६	४५	५	२९	०	०	०	०	०	०	०	०	२०६
	कुल जम्मा	१८०२	११०२	३७३८	१९१२	२१८०	४५५	१९२८	३	३	४	६	४	३	१९	४७	१३२०६

स्रोत : जिल्ला विकास समिति, बझाङ २०७०

६.५ सामाजिक न्याय तथा विकास

जेष्ठ नागरिक, असहाय विधवा र अशक्त सम्बन्धी विवरण					
क्र.सं.	विवरण	जेष्ठ नागरिक	एकल महिला	अशक्त	कुल जम्मा
१	पुरुष	३००७	-	५९	३०६६
२	महिला	५५२७	४५५५	२८	१००१०
३	जम्मा	८५३४	४५५५	८७	१३१७६
					स्रोतः जिल्ला विकास समिति बझाङ ०७९/७०

६.६ नागरिक सुरक्षा सेवा

जिल्लामा शान्ति सुरक्षा सेवा पनि एक महत्वपूर्ण सेवा हो । नागरिकको जनधनको सुरक्षाको प्रत्याभूतिका आधारमा पनि विकासको मापन गर्ने गरिन्छ । बझाङ जिल्लामा अवस्थित शान्ति सुरक्षा सम्बन्धी निकायहरु यस प्रकार रहेका छन् :

क्र.सं.	कार्यालय	संख्या	कैफियत
१	जिल्ला प्रहरी कार्यालय १, चैनपुर	१	
२	इलाका प्रहरी कार्यालय-पसलवगर १,	१	
३	प्रहरी चौकी - दौलिचौर १,	६	
	प्रहरी चौकी - स्याडी १,		
	प्रहरी चौकी - विसौनाचौर १,		
	प्रहरी चौकी - मटेला १,		
	प्रहरी चौकी - मेलविसौना १,		
	प्रहरी चौकी - रायल १,		
४	सिमा प्रहरी कार्यालय, धुली १,	१	
५	प्रहरी विट १,	१	
६	वि.सुरक्षा गार्ड १,	१	
७	कारागार सुरक्षा गार्ड १,	१	
८	प्रमुख जिल्ला अधिकारी निवास सुरक्षा गार्ड १,	१	
९	शत्रुमर्दन गुल्म - पानकोट १	१	
			स्रोत : जिल्ला प्रहरी कार्यालय, बझाङ

६.७ महिला तथा बालबालिकाको विकास स्थिति

नेपालको योजनाबद्ध विकासपद्धतिको विश्लेषण गर्ने हो भने प्रथम पञ्चवर्षीय योजनादेखि क्रमिक रुपमा सुधारात्मक प्रयासहरु हुदै आएका छन । नेपालको ग्रामिण परिवेशमा लैंगिक विभेद एवं रुढीबादी परम्परा एवं सँस्कृतिबाट भौगोलिक, आर्थिक, सामाजिक अवस्था अनुसार फरक फरक मात्रामा पिरोलिएको पाईन्छ । गाविसस्तरमा लैंङ्गिक विभेदको स्थिति थाहा पाउन विभिन्न चलनचल्तिका सूचकहरु घरमा गरिने व्यवहार, महिलाहरुको विभिन्न स्थानमा आवत जावतमा अवरोध तथा आवागमन गर्दा महिलाहरु प्रति समाजको दृष्टिकोण, घरायसी निर्णयहरुमा महिलाहरुको सहभागिता,

घरेलु हिंसा, मद्यपानको स्थिति, जुवातास खेल्ने स्थिति, पत्निलाई सम्पत्ति ठान्ने प्रवृति, महिलाहरुको सम्पत्तिमा पहुँच र नियन्त्रणको स्थिति, छोरा र छोरी बीच भेदभावको स्थिति, पुरुषहरुले घरायसी काम नगर्ने आदि रहेका छन् । टोल, बस्ती, गाउँ तथा जिल्लामा महिला तथा बालबालिकाहरुको अवस्थालाई मध्यनजर गर्ने हो भने सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक तथा समान सहभागिताबाट बन्चित हुनुपरेको अवस्था सर्वविदितै छ । महिला हिंसा दुव्यहार, बालश्रम शोषण, बाल यौन शोषण, दुर्व्यवहार, हेला, सामाजिक वहिस्कारका घटनाहरु निरन्तर घटिरहेका छन । आजको आवश्यकता समविकासको सिद्धान्तलाई ध्यानमा राख्दै समतामुलक समाजको आवश्यकता छ । यहाँ तर्जुमा हुने योजनाहरुले यी विविध खालका समस्या तथा सवालहरुलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता रहेको छ । यसको कार्यान्वयनका लागि सम्पुर्ण सरोकारवाला निकाय, राजनैतिक दल, पत्रकार, अभिभावक तथा अन्य विभिन्न व्यक्ति विशेषहरुको सहयोगको अपेक्षा लिइएको छ । वि.सं. २०६८ को जनसंख्या १९५१५९ मध्ये महिला १०२३६५ र पुरुष ९२७९४ रहेका छन् ।

६.७.१ समाजमा महिला तथा बालबालिकाको अवस्था

क्र.सं.	सूचक	घरपरिवार (%)	गाउँ, समुदाय, समाज (%)	शहर, बजार (%)
१	भेदभाव	८०	८०	७०
२	छुवाछुत	९०	९०	८०
३	महिलाविरुद्धका हिंसा	५७	५७	४२
४	कुरीति तथा कुप्रथाहरु	८०	८०	६२
५	वालश्रमको अवस्था	५२	५२.४४	६२
६	वालशोषण तथा वालहिंसा	४५	४५	५२
७	वालविवाहको अवस्था	५२.९४	५२.९४	३३
८	छाउपडी प्रथा (छाउ गोठमा बस्ने)	६१.३०	६१.३०	
९	गाविसमा महिलाहरुको अर्थपूर्ण सहभागिता		३३.४४	

स्रोत : महिला तथा बालबालिका कार्यालय, बझाङ २०७०

६.७.२ महिलाहरूको संस्थागत सक्रियताको स्थिति

संरचनात्मक तथा सस्थागत विकास						
क्र.सं.	संरचनाको किसिम	गठन संख्या	क्षेत्र	सहभागी संख्या	गरिरहेको कार्य	उपलब्धि
१	समूह	१८२८	४२ गा.वि.स महिला विकास र ५ लैसमस कार्यक्रम अन्तर्गत	१०२३८	वचत गर्ने, सरसफाई कार्यक्रम, सहभागितामुलक कार्यक्रम गर्ने	बचत गर्ने बानीको विकास सरसफाईमा सुधार गाउमा हुने झै झगडा मिलाउने
२	समिति	२१५	४२ गा.वि.स महिला विकास र ५ लैसमस कार्यक्रम अन्तर्गत	१ समितिमा ९ देखि १३ जना रहने गरेका	वचत गर्ने, सरसफाई कार्यक्रम, सहभागितामुलक कार्यक्रम गर्ने	वचत गर्ने बानीको विकास सरसफाईमा सुधार गाउमा हुने झै झगडा मिलाउने

३	निगरानी समूह	२०	पारागमन कार्यक्रम संचालन भएका गा.वि.स.हरु	५४०	महिला हिंसा सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरु	महिला माथि हुने हिंसाहरु निवारणको पहल गाउ स्थरमा नै हुने गरेका, घर भित्रका हिंसाका घटनाहरु वाहिर आउने गरेका, विभिन्न न्यायिक निकायहरुसंग समन्वय तथा सहकार्य वढेको
४	सहकारी	१३	लैसमस कार्यक्रम क्षेत्र र सुनकुडा, लामातोला, पौ वागडी,हेमन्तवाडा, लुयटा, कोटदेवल, चैनपुर, रिठापाटा,	४३४३	ऋण परिचाल गरि एको क्षेत्र (खुद्रा पसल, तरकारी खेती, बाख्रा पालन, घर खर्च र अन्य)	वचत गर्ने बानीको विकास, आफनै सस्थांमा बचत भएको हुदा ऋण लिन सजिलो, सस्थाहरु मार्फत आय आर्जनका कामहरु गर्न सक्षम छन, अन्य ठाउहरुमा गएर अर्थपुर्ण सहभागीता गर्न सफल

स्रोत : महिला तथा बालबालिका कार्यालय, बझाङ्ग २०७०

६.७.३ क्षमता अभिवृद्धि तथा लैगिंक हिंसा न्यूनिकरण सम्बन्धी भए गरेका कार्यहरू

- व्यक्तित्व विकासका प्रारम्भिक प्रशिक्षण कार्यक्रम
- आधारभूत तालिम कार्यक्रम
- महिला तथा पुरुष समविकास सम्बन्धी गाउँस्तर महिला संस्था र समितिलाई तालिम कार्यक्रम
- सासु बुहारी अन्तरक्रिया ३ दिने गाँउस्तर संस्था अभिलेख समितिलाई कार्यक्रम
- प्रजनन स्वास्थ्य सचेतना तालिम कार्यक्रम
- लैङ्गिक हिंसा सम्बन्धी सचेतना तालिम कार्यक्रम
- नेतृत्व तथा सस्थागत विकास तालिम कार्यक्रम
- लेखापाललाई तालिम कार्यक्रम
- रेखाङ्कन भ्रमण अन्तर जिल्ला कार्यक्रम
- महिला संस्था समितिका अध्यक्ष माझ चौमासिक अन्तरक्रिया कार्यक्रम
- जिल्लास्तरीय सीप विकास तालिम कार्यक्रम
- वस्तुगत् टेवा कार्यक्रम
- सीप तथा व्यवसाय विकास तालिम कार्यक्रम
- स्थलगत प्राविधिक निरिक्षण र परामर्श
- लैङ्गिक हिंसा निवारण सम्बन्धी कार्यक्रम
- साप्ताहिक एफ.एम.कार्यक्रम तथा विभिन्न किसिमका प्रकाशनहरु आदि जस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गरिरहेको छ ।

६.७.४ महिला सहकारी विकास सम्बन्धी कार्य

क्र.सं.	सहकारीको अवस्था	विवरण	कैफियत
१	**महिला वहुउद्देशीय सहकारी संस्था संख्या**	१२	संचालक सबै महिला भएको
२	शेयर सदस्यहरु	२६१५ जना	
३	शेयर पूँजी	१४४५७६८	
४	बचत	६०७६५२०	
५	लगानी	६०,०००००	
६	आम्दानी	०	
७	कर्मचारी	नभएको	
	स्रोत : महिला तथा बालबालिका कार्यालय, बझाङ २०७०		

६.७.५ उमेर समूह अनुसार बालबालिकाको संख्या

समूह	उमेर वर्ष	कुल जनसंख्या	पुरुषको जनसंख्या	महिलाको जनसंख्या	कुल जनसंख्यामा महिलाको प्रतिशत
बाल बालिकाहरु	० —— १ वर्ष	४७०३			
	०—— ५ वर्ष	२७०९२	१२८४७	१४२४५	५२.५८
	३ —— ५ वर्ष	१८२०३	८६३२	९५७१	५२.५८
	६ —— १० वर्ष	३०६५४	१४५३६	१६११८	५२.५८
	६ —— १५ वर्ष	५९४५९	२८१९५	३१२६४	५२.५८
	१० भन्दा माथि	१३६८८३	७१९७४	६४९०९	४७.४२
वयस्क	१६ —— २४ वर्ष	३४५६६	१६३९१	१८१७५	५२.५८
	२४ भन्दा माथि	७३५१२	३४८५९	३८६५३	५२.५८
	६० भन्दा माथि	१४९६७	७०९७	७८७०	५२.५८
	स्रोत : महिला तथा बालबालिका कार्यालय, बझाङ २०७०				

६.७.६ जिल्लामा संचालनमा रहेका बालक्लवहरूको विवरण

समुदायमा आधारित				विद्यालयमा आधारित				संस्था वा निकायमा आधारित (बालगृह, अनाथालय आदि)			
वाल क्लवको संख्या	सदस्य संख्या			वाल क्लवको संख्या	सदस्य संख्या			वाल क्लवको संख्या	कुल सदस्य संख्या		
	वालिका	वालक	जम्मा		वालिका	वालक	जम्मा		वालिका	वालक	जम्मा
५	३९	८५	१२४	२४	२५७	२१३	४७०	०	०	०	०
स्रोत : महिला तथा बालबालिका कार्यालय											

६.७.७ गा.वि.स. अनुसार बालबालिकाहरूको तथ्याङ्क

गा.वि.स.को नाम	१ वर्ष मुनि	५ वर्ष मुनि			३ देखि ५ वर्ष सम्म			६ देखि १० वर्ष सम्म			११ देखि १५ वर्ष सम्म		
		बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा
बाँझ	११९	३६५	३२४	६८८	२४५	२१७	४६२	४१३	३६६	७७९	३८७	३४४	७३१
भैरवनाथ	१२२	३७१	३३०	७०१	२५०	२२२	४७१	४२०	३७३	७९३	३९५	३५१	७४६
भामचौर	११९	३५१	३३६	६८६	२३६	२२६	४६१	३९७	३८०	७७७	३७३	३५७	७२९
भातेखोला	८६	२६७	२३१	४९८	१८०	१५५	३३५	३०२	२६१	५६३	२८५	२४५	५३०
ब्याँसी	१०२	३१०	२८०	५९०	२०८	१८८	३९६	३५०	३१७	६६७	३३०	२९७	६२७
चैनपुर	१६०	४५६	४६९	९२५	३०६	३१५	६२१	५१५	५३१	१०४६	४८५	४९८	९८३
चौधारी	८२	२६२	२१२	४७४	१७६	१४३	३१९	२९६	२४०	५३६	२७९	२२६	५०५
दहवगर	१४८	४३१	४२०	८५१	२९०	२८२	५७२	४८८	४७५	९६३	४५९	४४७	९०६
दंगाजी	१०२	३१३	२७५	५८७	२१०	१८५	३९५	३५४	३११	६६४	३३२	२९२	६२५
दाँतोला	७६	२२६	२१३	४३९	१५२	१४३	२९५	२५६	२४१	४९७	२४०	२२७	४६७
दौलीचौर	१२८	३६५	३७५	७४०	२४५	२५२	४९७	४१३	४२४	८३७	३८८	३९९	७८७
देउलेक	१०६	३१३	२९७	६११	२११	२००	४१०	३५५	३३६	६९१	३३३	३१७	६४७
देउलीकोट	१८१	५३०	५१४	१०४४	३५६	३४५	७०१	५९९	५८२	११८१	५६३	५४७	१११०
धमेना	६९	२००	१९४	३९५	१३४	१३१	२६५	२२६	२२०	४४७	२१३	२०७	४१९
गडराय	७३	२२६	१९५	४२१	१५२	१३१	२८३	२५५	२२१	४७६	२४०	२०७	४४७
हेमन्तबाडा	८१	२५२	२१३	४६५	१६९	१४३	३१२	२८५	२४१	५२६	२६७	२२७	४९४
कडेल	११५	३४९	३१४	६६३	२३५	२११	४४५	३९५	३५५	७५०	३७१	३३४	७०५
कैलाश	४६	१३८	१२८	२६६	९३	८६	१७९	१५७	१४४	३०१	१४७	१३६	२८३
कालुखेती	६२	१९२	१६४	३५६	१२९	११०	२३९	२१८	१८५	४०३	२०४	१७४	३७८
काँडा	५३	१५०	१५४	३०४	१०१	१०३	२०४	१६९	१७४	३४४	१६०	१६४	३२३
कफल्सेरी	१६२	४६९	४६२	९३२	३१५	३११	६२६	५३१	५२३	१०५४	४९९	४९१	९९०
खिरातडी	१९५	५९८	५२४	११२२	४०२	३५२	७५४	६७७	५९२	१२६९	६३५	५५७	११९२
कोइरालकोट	८८	२७६	२३०	५०५	१८५	१५४	३४०	३१२	२६०	५७२	२९३	२४४	५३७
कोटभैरव	८४	२६८	२१९	४८७	१८०	१४७	३२७	३०३	२४७	५५०	२८५	२३३	५१८
कोटदेवल	८०	२४८	२१०	४५८	१६६	१४१	३०८	२८०	२३८	५१८	२६३	२२४	४८७

गा.वि.स.को नाम	१ वर्ष मुनि	५ वर्ष मुनि			३ देखि ५ वर्ष सम्म			६ देखि १० वर्ष सम्म			११ देखि १५ वर्ष सम्म		
		बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा	बालिका	बालक	जम्मा
लामातोला	४५	१४५	११३	२५८	९८	७६	१७३	१६५	१२७	२९२	१५४	१२०	२७४
लेकगाउ	११६	३४९	३१७	६६६	२३४	२१३	४४७	३९४	३५९	७५३	३७१	३३७	७०८
लुँयाटा	७१	२२६	१८५	४११	१५२	१२५	२७६	२५५	२१०	४६५	२४१	१९७	४३७
माँझिगाउ	९७	३१३	२४९	५६१	२१०	१६७	३७७	३५४	२८१	६३५	३३२	२६५	५९७
मालुमेला	५५	१७०	१४८	३१७	११४	९९	२१३	१९२	१६७	३५९	१८०	१५७	३३७
मष्टा	६६	१९७	१८५	३८२	१३२	१२४	२५७	२२३	२०९	४३२	२१०	१९६	४०६
मटेला	६१	१९२	१५८	३५०	१२९	१०६	२३५	२१७	१७९	३९६	२०५	१६८	३७२
मौलाली	८२	२५७	२१८	४७५	१७३	१४७	३१९	२९१	२४७	५३८	२७३	२३२	५०५
मेलविसौना	८४	२५३	२३३	४८६	१७०	१५६	३२७	२८७	२६३	५५०	२६९	२४८	५१७
पाराकाट्ने	१०३	३२३	२६९	५९३	२१७	१८१	३९८	३६६	३०५	६७०	३४३	२८६	६३१
पाटादेवल	६०	१९०	१५३	३४३	१२८	१०३	२३१	२१५	१७३	३८८	२०२	१६३	३६५
पौवागडी	४७	१५१	१२२	२७३	१०१	८२	१८३	१७१	१३८	३०९	१६०	१३०	२९०
पिपलकोट	११७	३३९	३३७	६७६	२२८	२२७	४५४	३८४	३८२	७६५	३६०	३५८	७१९
रायल	१५५	४८१	४०९	८९०	३२३	२७५	५९८	५४४	४६३	१००७	५११	४३५	९४७
रिलु	१२९	३७७	३६७	७४३	२५३	२४६	४९९	४२६	४१५	८४१	४०१	३८९	७९०
रिठापाटा	७१	२०७	२०५	४१२	१३९	१३८	२७७	२३४	२३२	४६६	२२१	२१७	४३८
सैनपसेला	१४९	४६३	३९३	८५६	३११	२६४	५७५	५२४	४४५	९६९	४९३	४१८	९११
सुवेडा	१०६	३२७	२८३	६११	२२०	१९०	४१०	३७०	३२०	६९१	३४९	३०१	६४९
सुनीकोट	५०	१५८	१३१	२८९	१०६	८८	१९४	१७९	१४८	३२७	१६७	१३९	३०७
सुनकुडा	१७४	५४६	४५६	१००१	३६७	३०६	६७३	६१७	५१६	११३३	५८०	४८५	१०६५
सुर्मा	९०	२५८	२५८	५१६	१७३	१७३	३४७	२९२	२९२	५८४	२७४	२७४	५४८
स्याडी	१३५	३९९	३७७	७७६	२६८	२५३	५२१	४५१	४२६	८७८	४२५	४०१	८२५
जम्मा जनसंख्या	४७०३	१४२४५	१२८४७	२७०९२	९५७१	८६३२	१८२०३	१६११८	१४५३६	३०६५४	१५१४६	१३६५९	२८८०५

स्रोत : जिल्ला गरिबी अनुगमन तथा विश्लेषण प्रणाली (DPMAS) २०१४ को तथ्यांक

बझाङ जिल्लामा अन्य क्षेत्रमा जस्तै महिला तथा बालबालिकाको क्षेत्रमा पनि विभिन्न कार्यहरु हुदै आएको छ । हालको अवस्थालाई विश्लेषण गर्ने हो भने यस जिल्लामा निम्न वमोजिमका विषयहरुमा यस प्रकारको अवस्था विद्यमान छ ।

६.७.८ बालसंरक्षण अनुदान (भत्ता) प्राप्त गर्नेको विवरण (आ.व.२०७०/७१)

सि.नं.	गाविसको नाम	आ.व.०६९/०७०	आ.व. ०७०/७१ बालबालिकाको विवरण			कैफियत
			बालक	बालिका	जम्मा	
१	धमेना		४८	४५	९३	
२	रायल	३११	११७	१०६	२२३	
३	भैरवनाथ		९९	८३	१८२	
४	लूयांटा				११७	
५	हेमन्तवाडा				१४८	
६	काडा		३०	१९	४९	
७	सूवेडा		१२३	१३५	२५२	
८	भातेखोला				३३३	
९	चैनपूर				४०६	
१०	कोइरालाकोट	०			२८५	
११	गडराय	८५			६३	
१२	मालूमेला	०			१३३	
१३	देउलेक	०			१८५	
१४	माझिगाउं	२५१			२५५	
१५	मष्टा	२५०			११८	
१६	कडेल	४०१	२२८	१६५	३९३	
१७	कोटदेवल	३८२			३९५	
१८	मेलविसौना	१९०			१५०	
१९	सूनकूडा	३५२			३३१	
२०	दंगाजी	१८३			१७३	
२१	वाझ	१८१			२२३	
२२	भामचौर	६०			४७	
२३	व्यासी	३१२			३२०	
२४	चौधारी	३२२			३३२	
२५	दहवगर	७०			६५	
२६	देउलीकोट	३५६			३५२	
२७	दौलीचौर	२९१			२७०	
२८	कैलाश	११४			१०६	
२९	कालूखेती	१६७	५८	५०	१०८	
३०	खिरातडी	२८०			२८०	
३१	कोटभैरव	२२२			२५९	
३२	लामातोला	७५			५४	
३३	पाटादेवल	११९			१३४	
३४	पौवागढी	१३७			१५३	
३५	पिपलकोट	१८४			१४७	
३६	रिलू	१६०			१५६	
३७	रिठापाटा	६१			६९	
३८	स्याडी	१६९			२२१	
३९	सैनपसेला	२९०			३०८	
४०	सूनीकोट	२९७			३१२	

सि.नं.	गाविसको नाम	आ.व.०६९/०७०	आ.व. ०७०/७१ बालबालिकाको विवरण			कैफियत
			बालक	बालिका	जम्मा	
४१	सूर्मा	४४			५५	
४२	कफलसेरी	२५८			२६४	
४३	मौलाली	२१४			२०७	
४४	लेकगाउं	१२७			१२७	
४५	मटेला	४९			५८	
४६	दातोला	४६			४२	
४७	पाराकाट्ने	१९४			२१७	
	झण्डा	६८९३			९१७०	

यस जिल्लामा आ.व.२०७०/७१ मा वालसंरक्षण अनुदान (भत्ता) प्राप्त गर्ने बालबालिका कुल ९१७० रहेको छ । जसमा अघिल्लो वर्ष ६८९३ भएकोमा यस वर्ष २२७७ जना बृद्धि भएको देखिन्छ ।

६.८ उपेक्षित उत्पीडित, दलित तथा जनजातिको स्थिति

६.८.१ दलितहरूको स्थिति

बझाङ जिल्ला धेरै दलित जनसंख्या भएको जिल्ला मध्येको एक हो । यहाँ १६.४३ प्रतिशत दलितहरुको जनसख्या रहेको छ । सामाजिक भेदभाव तथा छुवाछुतको कारणले यी समुदायको समग्र सामाजिक स्थिति कमजोर रहेको छ । शासन प्रक्रियामा सहभागिता र निर्णय प्रक्रियामा पहुँच कमजोर रहेको छ । हालका दिनहरुमा विभिन्न निकायहरुबाट सञ्चालित सामुदायिक विकासका क्रियाकलापहरुबाट सशक्तीकरणको पक्षमा सुधार आएको भएता पनि राजनीतिक क्रियाकलापमा अर्थपूर्ण सहभागिता र प्रतिनिधित्व अझै सन्तोषजनक हुन सकेको छैन । यिनीहरुको शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता सार्वजनिक सेवामा पहुँच कम छ । अधिकांश दलितहरु हलिया तथा भूमिहीन भएका कारणले यिनीहरुको आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको छ ।

यसरी दलितहरुको शैक्षिक, आर्थिक, समाजिक, स्वास्थ्य, राजनीतिक आदि क्षेत्रमा पछाडी परेका छन् भने जिल्लामा सरकारी निकाय र उक्त निकायबाट प्राप्त हुने सेवाका विषयमा जानकारी पाउने दलित जनसंख्या सम्बन्धी गरिएको अध्ययनको निम्नानुसारको निष्कर्षबाट पनि उनीहरुको अवस्था आँकलन गर्न सकिन्छ ।

जिल्लामा सरकारी निकायको बारेमा जानकारी पाउने दलितहरुको विवरण				
क्र.सं.	सरकारी निकायको नाम	थाहापाउने प्रतिशत	सेवा लिने प्रतिशत	कैफियत
१	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	५९	४२.४	
२	जिल्ला शिक्षा कार्यालय	४२.३	४१.५	
३	जिल्ला कृषि कार्यालय,	५६.४	४२.४	
४	घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय	४६.३	३६.४	
५	जिल्ला वन कार्यालय	५०.३	१८.२	
६	जिल्ला पशु सेवा कार्यालय	५४.४	२७.३	
७	महिला विकास कार्यालय	५५	२४.२	
८	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय	४५.६	४४.५	

९	जिल्ला खानेपानी कार्यालय	५८.४	४८.५	
१०	दलित उत्थान समिति	४३.००	१८.२	
११	जिल्ला विकास समिति	५८.२	५१.५	
१२	गाउ विकास समिति	९०.६	५७.६	
१३	चरम जातिय छुवाछुत			
स्रोत : दलित महिला संस्थाले लुयाटा र चैनपुरमा लिएको सर्वेक्षण, २०६८/०६९				

६.८.२ जनजातिहरूको स्थिति

यसैगरी यहाँ जनजातिहरु, खासगरी लामाहरुको अत्यन्त न्यून संख्यामा वसोवास रहेको छ । यी समुदायहरुको प्रायः उत्तरतर्फका दुर्गम गाउँ विकास समितिहरुमा वसोवास रहेको हुनाले सार्वजनिक सेवामा यिनीहरुको पहुँच कमजोर रहेको छ । पशुपालन, कृषि तथा जडिवुटी संकलन एवं व्यापार पेशामा संलग्न यी समुदायका मानिसहरुको शिक्षा, स्वास्थ्यको अवस्था कमजोर रहेको भएता पनि हालका दिनहरुमा खासगरी यार्सागुम्वाको व्यापारले आर्थिक अवस्थामा केही परिवर्तन देखिन थालेको छ । हाल यो क्षेत्रमा केही होमस्टेहरु स्थापना गरी सञ्चालनको सुरुवात गरिएको छ । जिल्लाको साइपाल हिमाली क्षेत्रमा पर्यटनको प्रवर्द्धन एवं विकास गर्दा जनजाति समुदाय प्रत्यक्ष लाभान्वित हुने देखिन्छ ।

६.९ फरकम क्षमता भएकाहरूको स्थिति

नेपाल सरकारले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि र यसको इच्छाधीन आलेख २००६ लगायत अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरुलाई व्यवहारमा उतार्नका लागि समुदायमा आधारित पुनःस्र्थापना कार्यक्रम, विशेष शिक्षा, समाहित शिक्षा, निःशुल्क सहायक सामग्री, अपाङ्गतासम्बन्धी चेतनामूलक श्रव्य दृश्य सामग्री, समावेशीकरण, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुको संस्थागत विकास अनुदान, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण लगायत विभिन्न लक्षित कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । यस जिल्लामा पनि अपाङ्गता भएका जनसंख्या उल्लेख्य रहेको छ । पूर्ण एवं आंशिक गरी कुल ४९७६ जना वा २.५५ प्रतिशत अपाङ्गता भएका जनसंख्या रहेका छन् । शारिरिक र मानसिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुमध्ये २५३४ जना पुरुष र २४४२ जना महिला रहेको देखिन्छ । अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुमा शारीरिक अपाङ्गता, दृष्टिसम्बन्धी अपाङ्गता, सुनाइसम्बन्धी अपाङ्गता, श्रवण दृष्टिबिहिनता, स्वर बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता, मानसिक अपाङ्गता र वौद्धिक अपाङ्गता र बहुअपाङ्गता भएको पाइएको छ ।

बालबालिकातर्फ यस जिल्लामा १६६ जना वालिका तथा २२६ जना वालक गरी कुल ३९२ जना बालबालिकामा अपाङ्गता भएको पाइन्छ । जसमध्ये ८५ जना वालिका र १२१ जना वालकहरुले विभिन्न किसिमका परिचयपत्र प्राप्त गरेका छन् ।

अपाङ्ग सम्बन्धी विवरण				
क्र.सं	**अपाङ्गताको किसिम**	**संख्या**	**प्रतिशत**	**कैफियत**
१	सुस्त श्रवण	४४	२१.३६	
२	दृष्टिविहिन	४७	२२.८२	
३	सुस्त मनस्थिति	७७	३७.३८	
४	बोल्न नसक्ने	१८	८.७४	
५	शारीरिक अपाङ्ग	२०	९.७१	
	जम्मा	२०६	१००	
स्रोत : महिला तथा बालबालिका कार्यालय, बझाङ्ग २०७०				

अपाङ्गता परिचयपत्र लिएका बालबालिकाहरुको विवरण			
अपाङ्गता परिचयपत्रको किसिम	परिचयपत्र लिएका बालबालिकाको संख्या		
	वालिका	बालक	जम्मा
पूर्ण अशक्त अपाङ्ग (रातो रंगको)	९	१७	२६
अति अशक्त अपाङ्गता परिचयपत्र (नीलो)	१५	१९	३४
मध्यम अपाङ्गता (पहेलो रंगको)	२६	३५	६१
सामान्य अपाङ्गता (सेतो रंगको)	३५	५०	८५
जम्मा	**८५**	**१२१**	**२०६**
स्रोत : महिला तथा बालबालिका कार्यालय, बझाङ २०७०			

६.१० स्थानीय स्तरमा मानव अधिकारको अवस्था

संयुक्त राष्ट संघबाट सन् १९४८ मा मानव अधिकार सम्बन्धि घोषणापत्र जारी भयो । यसलाई नेपालले सन् १९५० मा पारित गऱ्यो । सन् १९८९ नोभेम्बर २० का दिन संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाले बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि पारित गऱ्यो । यसलाई नेपालले सन् १९९० मा अनुमोदन गऱ्यो । महिला विरुद्ध हुने भेदभाव विरुद्धको अभिसन्धि सन् १९८९ मा पारित गऱ्यो । यस मानव अधिकार तथा यस सम्बन्धी विभिन्न सन्धि, अभिसन्धि एवं ऐच्छिक आलेखहरु पारित गरेको छ । यी नेपालले अनुमोदन गरेका मानव अधिकार सम्बन्धी अभिसन्धिहरुलाई नेपाल सरकारले कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गरी रहेको छ । मानव अधिकारलाई नेपालको अन्तरिम संविधानमा मौलिक हकका रुपमा स्थापित गरी त्यसै वमोजिम सवै कार्यक्रमहरु निर्देशित रहेका छन् ।

७. वन तथा वातावरण

(Bajhang District Profile, 2014)

७.१ वन क्षेत्रको स्थिति

जिल्लाको वन क्षेत्रको विवरण			
क्र.सं.	विवरण	संख्या	क्षेत्रफल (हे.)
१	सामुदायिक वन	३२६	२१२९६।८२
२	निजी वन		
३	सरकारी वन		७८५८७।५९
४	कवुलियती वन वा धार्मिक वन	१२१	२५५८।६९
	जम्मा		१०२४४३।१
उपयोगका आधारमा वनको वर्गीकरण			
५	हस्तान्तरण गर्न सकिने थप संभावित सामुदायिक वा कवुलियती वन		४४४४२।२४
६	संरक्षित वन (protected forest)		७६८३२।३३
७	उत्पादन वन (production forest)		२५६१०।७८
			स्रोत : जिल्ला वन कार्यालय, बझाङ्ग

७.२ वन संरक्षण तथा जैविक विविधता

७.२.१ जिल्लामा पाइने प्रमुख जडिबुटीहरू

१. यार्सागुम्वा	२. कटुकी	३. काउलो	४. चिराइतो
५. सतुवा	६. विषजरा	७.दालचिनी/तेजपात	८. सुगन्धवाल
९. पाँचऔले	१०. पाखनवेद	११. लसुन	१२. सेतकचिली
१३. कालोमुस्ली	१४. सेतोमुस्ली	१५. भेडाछेती	

७.२.२ जिल्लामा पाइने महत्वपूर्ण रूखहरू :

१. श्रीखण्ड	२. धुपीसल्ला	३. टुनी	४. लालीगुराँस
५. लौठसल्ला	६. भोजपत्र	७. निगाला	८. खोटेसल्लो
९. अगाउ	१०. राइसल्ला		

वन प्रशासनसँग सम्बन्धित संगठनात्मक व्यवस्था			
क्र.सं.	रेञ्जपोष्ट	कार्यक्षेत्रमा पर्ने गाविसहरू	जम्मा संख्या
१	बुगल रे.पो.	खिरातडी, कफलसेरी, पिपलकोट, देउलीकोट, स्याडी, दहबगर	६
२	सन्यसु रे.पो.	रायल, भामचौर, खबाझ, सुनकुडा, देउलीकोट	५
३	भैरबनाथ रे.पो.	भैरवनाथ, चौधारी, सैनपसेला, दंगाजी, पाराकाट्ने, मौलाली	६
४	मालुमेला रे.पो.	मालुमेला, मटेला, कोटभैरव, कोईरालाकोट, ब्यासी, कडेल, लेकगाउ	७
५	छान्ना रे.पो.	पौवागढी, लामातोला, माझिगाउ, कालुखेती, गडराय, पाटादेवल	६
६	कोटदेवल	कैलास, लुयाटा, हेमन्तवाडा, मष्टा, भातेखोला, कोटदेवल	६
७	चैनपुर	चैनपुर, सुवेडा, सुर्मा, दौलीचौर, सुनिकोट, रिठापाटा	६
८	तल्कोट	काडा, रीलु, मेलविसौना, धमेना, दातोला	५
			स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय, बझाङ्ग

७.३ वन उत्पादन तथा सामुदायिक सहभागिता

सामुदायिक वनमा वृक्षारोपणको स्थिति		
क्र.सं.	आर्थिक वर्ष	वृक्षारोपण क्षेत्र (हे.)
१	०६८।०६९	१९
२	०६९।०७०	२४
	जम्मा	४३
		स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय, वझाङ

वनजन्य उत्पादनबाट भएको राजस्व आम्दानी विवरण		
आ.व.	वनजन्य वस्तु (काठ)	जम्मा राजस्व रु.
०६८।०६९	७१० क्युफिट	११५०७८
०६९।०७०	१५२५ क्युफिट	२५६६४४
		स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय, वझाङ

गैरकाष्टजन्य वन पैदावारबाट भएको राजस्व आम्दानी विवरण			
आ.व.	वनजन्य वस्तु		जम्मा राजस्व रु.
०६८।०६९	जडिबूटी		३८६३७१५
०६९।०७०	जडिबूटी		३०९०४७५
			स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय, बझाङ

स-मिलको गाविसगत विवरण				
क्र.सं.	गाविस	संख्या	विवरण	रोजगार संख्या
१	चैनपुर	३	सुमादेबि फर्निचर उद्योग	५
			नानन फर्निचर उद्योग	३
			बिद्या फर्निचर उद्योग	१०
२	रिठापाटा		जालपादेबि फर्निचर उद्योग	१०
जम्मा			४ वटा	२८
				स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय, बझाङ

७.४ वन पैदावार (काठ दाउरा) को माग तथा आपूर्ति स्थिति

क्र.सं.	विवरण	२०६९/७०
१	माग क. काठ (घन मि.) ख. दाउरा (टन)	 १५०३२ ११८२५४

२	आपूर्ति क. काठ (क्यु.फि.) • सामुदायिक वनबाट • राष्ट्रिय र निजी वनबाट • जिल्ला बाहिरबाट	८०१७
	जम्मा काठ आपूर्ति (क्यू.फि.)	८०१७
	ख. दाउरा (मे.टन) • सामुदायिक वनबाट • राष्ट्रिय र निजी वनबाट • जिल्ला बाहिरबाट	७६८३१
	जम्मा दाउरा आपूर्ति (मे.टन)	७६८३१
		स्रोतः पञ्चवर्षीय वन व्यवस्थापन कार्ययोजना, जिल्ला वन कार्यालय

भू-संरक्षण सम्बन्धी मुख्य मुख्य कार्यहरु (विगत ५ वर्षको)				
क्र.सं.	**कार्यक्रम**	**संख्या**	**संरक्षण भएको जलाधार क्षेत्र**	**क्षेत्रफल**
१	चैनपुर बजार वरीपरी नदी किनारमा बृक्षारोपण	५०० बोट	सेती र बाहुलीगाडको बगर क्षेत्र	३ हेक्टर
२	हेमन्तवाडा गा.वि.स.१ को गजमाईल पहिरोमा बीउ रोपण बक्षारोपण	३५०० वोट	सेती र बाहुलीगाडको बगर क्षेत्र	८ हेक्टर
३	सल्लीपाटन त्रिशक्तिको डाँडामा वृक्षारोपण	३००० वोट		२ हेक्टर
				स्रोतः जिल्ला वन कार्यालय

७.५ विपद् व्यवस्थापन

विपद् व्यवस्थापनका हिसावले उच्च जोखिमयुक्त जिल्लाको रुपमा बझाङ्ग रहेको छ । हिमपात, बाढी पहिरो, खडेरी, आगलागी जस्ता विपद् जोखिमका घटना हुने गरेको देखिन्छ । विपद तथा प्रकोपका कारण यसको प्रत्याक्ष प्रभाव महिला तथा बालबालिका र दलित समुदायमा पर्ने गरेको पाईन्छ । विपदका कारण भौतिक पूर्बाधारमा क्षति, विद्यालय शिक्षा, खाद्य सुरक्षा, आवास व्यवस्थापन, खानेपानी तथा सरसफाईमा पहुँच, स्वास्थ्य प्रभाव रहने गरेको पाइन्छ तथा मूलतः महिला, बालबालिका र जिल्लाका दलित समुदायमा यसको बढी प्रभाव पर्ने गरको तथ्याङ्कले देखाउँछ ।

स्रोतः जिल्ला प्रशासन कार्यालय, राहत आवश्यकताको द्रुत लेखाजोखा प्रतिवेदन, २०७०,

७.५.१ बझाङ्ग जिल्लामा उल्लेख्य बिपद् जोखिमको किसिम, प्रभावित क्षेत्र, मिति तथा क्षतिको विवरण

प्रभावित क्षेत्र	**वर्ष**	**परेको विपद**	**मानविय क्षति**	**आर्थिक क्षति**	**प्राप्त सहयोग**
४७ वटै गाबिस	२०२३	भूकम्प	१० जना	एक करोड	कुनै नपाएको
४७ वटै गाबिस	२०३७	भूकम्प	१५ जना	१.५ करोड	नेपाल सरकार वाट राहत सामग्री
रिलु, तल्कोट, चैनपुर, सुबेडा, लुयटा, गा.वि.सहरु	२०२४	बाढी	१६ जना	२.५ करोड	छैन
छान्ना र बाहुली खोला क्षेत्र	२०४०	बाढी	७ जना	५० लाख	छैन

प्रभावित क्षेत्र	वर्ष	परेको विपद	मानविय क्षति	आर्थिक क्षति	प्राप्त सहयोग
४७ वटै गा.वि.सहरु	२०५७	बाढी र पहिरो	१ जना	९ करोड	छैन
भातेखोला, रिलु, सुवेडा, लामातोला, माझीगाउँ, बाँझ, सुनकुडा, दंगाजी, पाराकाट्ने, रिठापाटा,	२०६५।६६	बाढी र पहिरो	१३ जना	७ करोड	रेडक्रसबाट सहयोग (पाल, कपडा, भाँडाकुडा, खाद्यान्न र औषधि), नेपाल सरकारबाट पाँचलाख
चौधारी र व्यासी	२०४६	बाढी पहिरो	७ जना	७ लाख	रेडक्रसबाट सामान्य सहयोग
सुवेडा (नउरा)	२०२४	महामारी	१० जना	५ लाख	नेपाल सरकार वाट राहत सामग्री
चैनपुर ४	२०३६	महामारी	८ जना	८ लाख	नेपाल सरकारवाट राहत सामग्री
४७ वटै गा.वि.स	२०१८	हैजा	५० जना	४ लाख	नेपाल सरकारवाट राहत सामग्री
दंगाजी, सुनकुडा, सै नपसेला, मष्टा, दाँतोला, धमेना, सुनिकोट, भामचौर, रिलु, रिठापाटा	२०३३,२०६४ र ०६२	झाडा पखाला रेविज र आँधीबेहरी	५० जना, १२ जना	६ लाख	नेपाल सरकारवाट राहत सामग्री
कुनै कुनै गा बि स हरुमा	प्रत्येक वर्ष	आगलागी	छैन	४ लाख	प्रशासन, रेडक्रस र संघसंस्थाबाट सहयोग
लेकगाउँ र सैनपसेला	२०४२	आँधीहुरी	छैन	१२ लाख	नेपाल सरकारवाट राहत सामग्री
छान्ना, थलारा क्षेत्र, चैनपुर, सुवेडा, चैनपुर, रिठापाटा र मस्टा	२०६५	आँधीहुरी	छैन	२० लाख	जि.शि.का.बाट मर्मत सहयोग
४७ वटै गा.वि.स	२०२३	सुख्खा र खडेरी	छैन	१५ लाख	नेपाल सरकारवाट राहत सामग्री
४७ वटै गा.वि.स	२०२८	सुख्खा र खडेरी	छैन	२० लाख	नेपाल सरकारवाट राहत सामग्री
मेलविसौना	२०४३	असिना	छैन	१० लाख	नेपाल सरकारवाट राहत सामग्री

विपद व्यवस्थापनको लागि विगतमा हुने गरेका मुख्य मुख्य उपलब्धिहरु

- दैविक प्रकोप उद्धार समितिको बैठक, राहत वितरण
- अनुगमन समिति गठन र अनुगमन
- जिल्ला च्यापिड रिस्पोन्स टिमको परिचालन
- राज्यबाट खाद्यान्न र लुगा प्रदान, रेडक्रसबाट पाल र पकाउने भाँडा र वन कार्यालयबाट काठको पूर्जी वितरण

७.५.२ गा.वि.स.गत रूपमा जिल्लाको विपद् संकटासन्नताको चित्रण

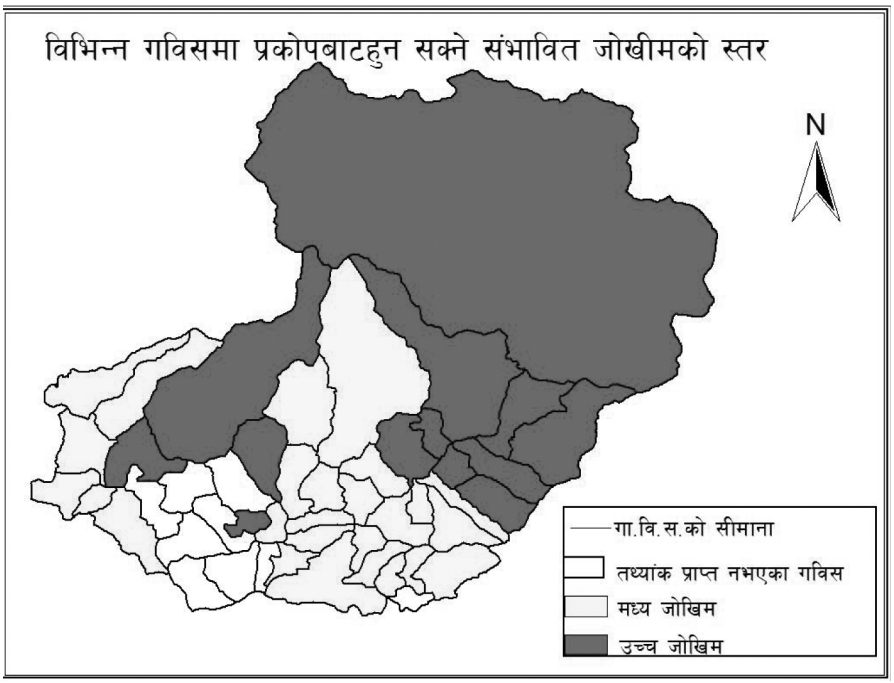

७.५.३ प्रकोप जोखिम विश्लेषण

बिगतको बिपद्बाट भएको प्रभावको अनूभवको आधार (जिल्लाको बिपदको इतिहास, बिपदबाट भएको मानवीय र भौतिक क्षतिहरु, त्यस ठाउको संकटाभिमुखता) मा बझाङ्ग जिल्लाको बिभिन्न गा.बि.सहरुको पहिरो, आगलागी, असिना, खडेरी र झाडापखालाबाट संकटाभिमुखताको आधारमा जोखिमको बिश्लेषण गर्न सकिन्छ । यस आधारमा पहिरोको हिसाबले जिल्लाका २२ गा.बि.स.हरु, आगलागीका हिसाबले जिल्लाको १ गा.बि.स, असिना हिसाबले जिल्लाको १८ गा.बि.सहरु, खडेरी हिसाबले जिल्लाका २३ गा.बि.सहरु, झाडापखाला हिसाबले जिल्लाका १४ गा.बि.सहरु अति जोखिममा रहेको देखिएको छ । यस बमोजिम संभावित प्रकोपका द्रृष्टिकोणले गा.वि.स.को अवस्था यस प्रकार रहेको छ ।

प्रकोप प्रभाव बढ्दो क्रममा (१=न्यून, ५= अति उच्च)

गा.वि.स	संभावित प्रकोपको प्रकार									विगतमा विपदको प्रभाव	संकटको स्तर (न्यून, मध्यम र उच्च)
	बाढी पहिरो	हुरीबतास	आगलागी	झाडा पखाला	असिना	खडेरी	सडक दुर्घटना	भूकम्प	हिमपात		
कोटदेवल	२	३	१	३	३	४	१	१	२	खाद्य अभावका कारण विस्थापित	मध्यम
कैलाश	३	२	२	३	४	५	१	१	२	विद्यालय विस्थापित रोग बढ्ने र मृत्यू खाद्य अभाव	मध्यम

हेमन्तवाडा	३	२	२	४	१	५	१	१	१	खाद्य अभावका कारण विस्थापित रोगबाट ३ जनाको मृत्यू	मध्यम
लुयाँटा	२	२	२	३	१	२	१	१	१	बाढीबाट परिवार र विद्यालय विस्थापित	मध्यम
मालुमेला	३	२	२	३	१	२	१	१	१	बाढीबाट परिवार र विद्यालय विस्थापित	मध्यम
चैनपुर	३	४	४	४	२	३	१	१	१	बाढीका कारण तराइमा बसाईसराई महामारीबाट मृत्यू	उच्च
सुर्मा	४	३	३	३	४	४	१	१	३	बसाइसराईमा बृद्धि	मध्यम
दौलिचौर	४	३	३	३	४	४	१	१	३	बसाइसराईमा बृद्धि	मध्यम
काँडा	३	१	२	४	५	५	१	१	४	हिमपातबाट पशु र मानिस विस्थापित, बाली नाली क्षति	उच्च
मेलविसौना	२	२	३	४	४	५	१	१	१	महामारीबाट ९ जनाको मृत्यू	उच्च
दाँतोला	४	१	२	४	४	५	१	१	१	पहिरोबाट २ जनाको मृत्यू र महामारीबाट ५ जनाको मृत्यू	उच्च
धमेना	३	२	३	४	४	५	१	१	१	महामारीबाट ५० जनाको मृत्यू २०२४ सालमा सितला	उच्च
रिलु	५	२	३	४	४	५	१	१	१	महामारीबाट २० जनाको मृत्यू पहिरोबाट ३१ घर प्रभावित	उच्च
सुनिकोट	३	३	२	४	४	५	१	१	१	पहिरोबाट २ जनाको मृत्यू	उच्च
मष्टा	२	२	३	४	४	५	१	१	१	महामारीबाट २२ जनाको मृत्यू पहिरोबाट पशुधनको क्षति	उच्च
भातेखोला	५	२	२	४	४	५	१	१	१	महामारीबाट २२ जनाको मृत्यू पहिरोबाट विद्यालय क्षति र विस्थापित	उच्च
रिठापाटा	५	१	१	२	१	३	३	१	१	सय रोपनी खेती योग्य जमीन बगाएको ५ घर क्षतिग्रस्त, ६, ८, ४ वडामा बाहेक अन्यमा खडेरीले उत्पादन नभएको	मध्यम
सुवेडा	५	२	१	३	२	४	३	१	१	दुईसय रोपनी खेती क्षति १० वटा घर पुरेकोखडेरीले उत्पादन नभएको	मध्यम
कँडेल	३	१	२	४	५	२	१	१	१	असिनाले पुरै बालीनाली नष्ट	मध्यम
व्याँसी	४	१	२	३	४	३	१	१	१	पहिरोले ४० रोपनी जग्गा बगाएको असिनाले २०० रोपनीको बालीनाली नष्ट	मध्यम

लेकगाउँ	५	२	३	३	५	४	१	१	२	हिमपातबाट २५० रोपनी खेती नष्ट, असिनाबाट ३०० रोपनी खेती नष्ट	उच्च
मटेला	५	२	१	२	२	४	२	१	१	वडा न. १ पुरै बगाएको वडा न. २ को आधा खेती नष्ट भएको	मध्यम
चौधारी	४	३	१	४	३	२	२	१	१	३ वटा घर बगाएको, १० जना मरेको (२०४६)	मध्यम
मौलाली	३	२	३	४	४	५	१	१	१	असिनाले २०० रोपनीको बाली नष्ट, खडेरीले उत्पादनमा कमी	उच्च
गडराय	२	२	२	४	१	२	१	१	२	आगलागिबाट एकजनाको मृत्यू, असिनाले बालीनाली नष्ट	मध्यम
पाटादेवल	३	३	२	३	१	३	१	१	१	असिनाले बालीनाली नष्ट	मध्यम
कालुखेती	४	२	१	३	१	१	१	१	१	बाढी प्रत्येक वर्ष	मध्यम
माझीगाउँ	५	२	१	३	१	१	१	१	१	बाढीद्वारा जमीन कटान	मध्यम
लामातोला	५	२	१	२	१	४	१	१	१	बाढीद्वारा जमीन कटान	मध्यम
पौवागढी	५	२	१	३	१	४	१	१	१	बाढीद्वारा जमीन कटान	मध्यम
कोइरालाकोट	४	२	१	३	१	२	१	१	१	बाढीद्वारा जमीन कटान, पहिरो	मध्यम
सुनकुडा	५	३	१	२	१	२	१	१	१	विस्थापित भएको र मृतकको संख्या थाहा नभएको	मध्यम
देउलेख	५	३	३	२	३	३	४	१	१	२०६६ मा तीन जनाको मृत्यू	मध्यम
स्याँडी	४	३	२	२	४	३	३	१	१	१ जनाको २०६६ मा मृत्यू भएको	मध्यम
कफलसेरी	३	४	१	३	४	३	१	१	१	विस्थापित भएको	मध्यम
देवलीकोट	५	४	१	३	३	४	१	१	१	विस्थापित भएको	मध्यम
पिपलकोट	४	४	२	३	१	३	१	२	१	विस्थापित भएको	मध्यम
खिरातडी	३	४	२	३	१	४	१	१	१	विस्थापित भएको र	उच्च
दहबगर	४	३	२	२	४	४	१	१	२	१ जनाको पहिरामा परेर २०६५ मा मृत्यू भएको	उच्च
बाझ	५	३	२	२	१	१	२	१	१		मध्यम
रायल	५	३	२	२	१	१	३	१	१		मध्यम
भामचौर	३	३	२	२	१	१	१	१	१		मध्यम
दंगाजी	५	३	२	२	१	१	१	१	१		मध्यम
कोटभैरब	३	३	४	२	१	१	१	१	१		मध्यम
भैरबनाथ	४	३	२	२	१	१	२	१	१		मध्यम
पाराकाट्ने	४	३	२	२	१	१	१	१	१		मध्यम
सैनपसेला	३	३	२	२	१	१	१	१	२		मध्यम

७.५.४ विपद् व्यवस्थापन क्षेत्रका मुख्य मुख्य समस्याहरू

- जिल्लाका स्थित विभिन्न सरकारी निकायहरुमा तयारी रुपमा खाद्य, गैर खाद्य तथा अन्य सामाग्रीहरु संचित तथा भण्डारण गरिएको अवस्था नरहेको, नेपाल रेडक्रस सोसाईटीमा १०० सेट टारपोलिन, नेट, बाल्टिन, हजार्ड किट र कपडा रहेको ।
- हालसम्म जिल्लामा विपद पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना तर्जुमा नभएको ।
- जिविस, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाईटी, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयमा मात्र आकस्मिक कोषको व्यावस्था भएको ।
- आपतकालिन अवस्थामा जुन जुन कार्यालयमा रहेका सवारी साधन उपलब्ध छन् सो आवश्यकता पर्दा उपलब्ध गराउन सकिने समन्वयात्मक नीति व्यवस्था आवश्यक ।
- खोज तथा उद्धारका लागि जनशक्ति पर्याप्त मात्रामा भएको (नेपाली सेना र सशस्त्र प्रहरी) समन्वयको आवश्यकता ।
- सुरक्षा निकायमा टर्च, खुकुरी, बन्चरो, पिक, सावेल, आरा, संचार उपकरण, नक्सा, क्यामारा, अभिलेखनका आवश्यक सामाग्रीहरु, हतकडी, फस्ट एड किट, सुरक्षा समाग्रीहरुको बन्दोवस्त भएता पनि सो संख्या अपर्याप्त रहेको सरोकारवालाको बुझाई रहेको ।
- प्राविधिक तथा सहयोगी जनशक्ति सम्पूर्ण कार्यालयबाट उपलब्ध हुन सक्ने अवस्था भएपनि समन्वयको आवश्यकता रहेको ।
- आवश्यकता पहिचान, परामर्श र तालिम, निर्माण कार्य, अनुगमन जस्ता क्षेत्रमा सम्पुर्ण कार्यालयमा नियमित कार्य संचालनका लागि प्रयाप्त अनुभव नभएको ।
- जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समिति अन्तरगत सूचना व्यवस्थापन, दक्ष तथा प्रतिबद्ध जनशक्ति र भौतिक सामाग्रीको कमी ।

७.६.५ विपद्का प्रकार अनुसार जिल्लाको नक्सा

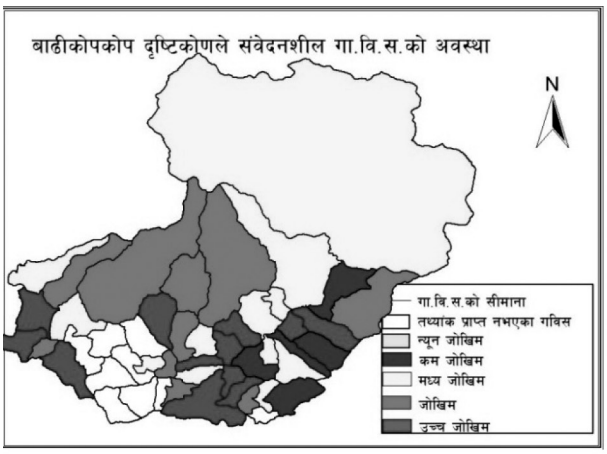

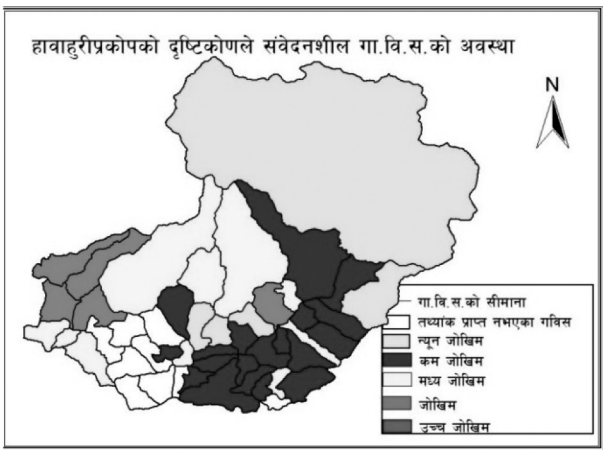

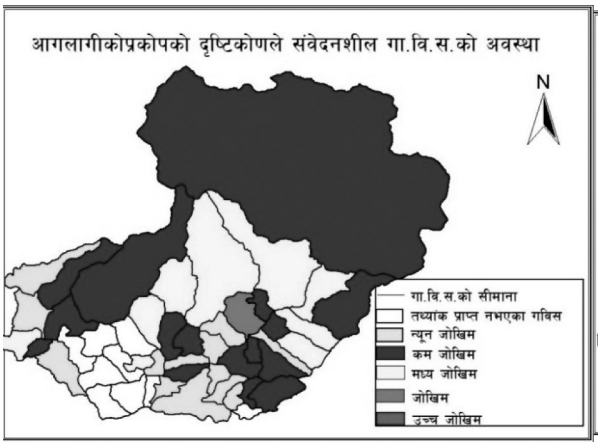

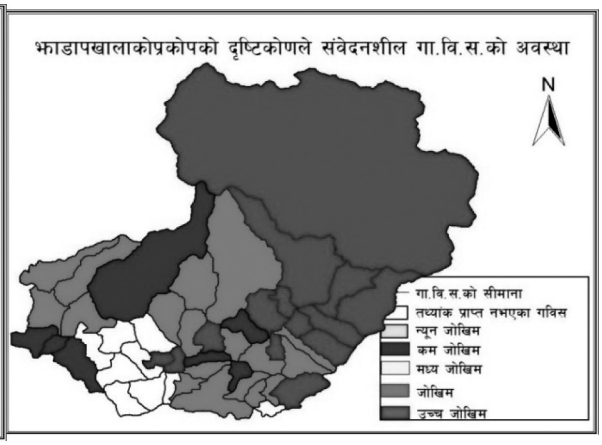

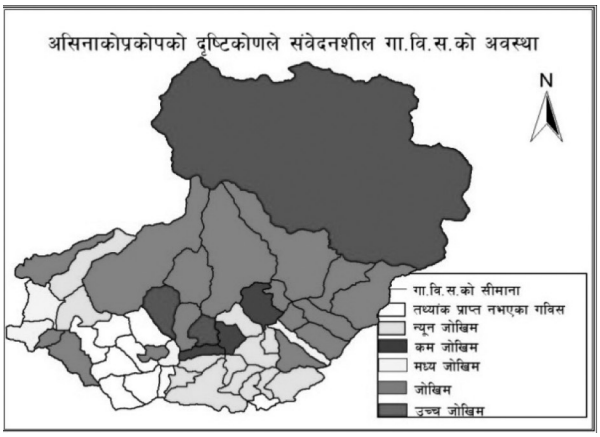

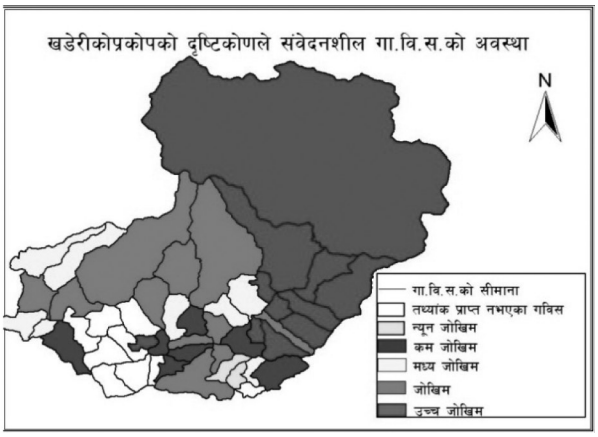

७.६.४ बझाङ्ग जिल्लामा बिपद् व्यवस्थापन क्षेत्रमा मानवीय सहायताका लागि विद्यमान साझेदार निकायहरूको सूचि

(क) सरकारी निकायहरु

क्र.सं	कार्यालय वा संस्था	टेलिफोन (का.)	विषयगत क्षेत्र
१	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	०९२४२१००६ ९८५८४१७७७७ ९८५८०२००२७	समन्वय खोजी तथा उद्धार, आपतकालिन आश्रयस्थल र गैर खाद्य सामग्री, आपतकालीान Logistic ब्यवस्थापन, सूचना संकलन र व्यवस्थापन
२	नेपाली सेना	०९२४२१००२/४	खोजी तथा उद्धार, आपतकालिन आश्रयस्थल ब्यवस्थापन
३	जिल्ला प्रहरी कार्यालय	०९२४२१०५/६ ९८४८२०५८५२	खोजी तथा उद्धार, आपतकालिन आश्रयस्थल, आपतकालीान आवास ब्यवस्थापन
४	जिल्ला विकास समिति	०९२४२११४४	सदस्य सचिवको हैसियतले गर्नु पर्ने कार्य र आपतकालीान Logistic ब्यवस्थापन, सूचना संकलन र व्यवस्थापन
५	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	०९२४२१११८	स्वास्थ्य र पोषण
६	जिल्ला खानेपानी कार्यालय	०९२४२१०२०	खानेपानी तथा सरसफाई
७	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय	०९२४२१०४५	खाद्य तथा कृषि

क्र.सं	कार्यालय वा संस्था	टेलिफोन (का.)	विषयगत क्षेत्र
८	जिल्ला शिक्षा कार्यालय	०९२४२१०५६	आपतकालिन शिक्षा
९	जिल्ला वन कार्यालय	०९२४२१०२१	आपतकालिन आश्रयस्थल व्यवस्थापन
१०	जिल्ला पशु सेवा कार्यालय	०९२४२१०५०	पोषण तथा पशु स्वास्थ्य
११	महिला तथा बालबालिका का.	०९२४२१०४६	महिला, बृद्धबृद्धा, बालबालिका संरक्षण
१२	नेपाल खाद्य संस्थान	०९२४२१०५८	खाद्य तथा कृषि
१३	जिल्ला हुलाक	०९२४२१०५२	आपतकालिन शिक्षा
१६	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय	०९२४२११४४	आपतकालीन आश्रयस्थल ब्यवस्थापनमा प्राविधिक सहयोग
१७	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	०९२४२११३३	आपतकालिन आश्रयस्थल, गैर खाद्य सामग्री र जल्ला शाखा बझाङ अन्तरगत एकद्धार नीति अनुसार विभिन्न गा.वि.स. मा स्थापित शाखाबाट सूचना संकलन एवं राहत

(ख) निजी तथा गैर सरकारी निकायहरु

क्र.सं	कार्यालय वा संस्था	टेलिफोन (कार्यालय)	विषयगत क्षेत्र
१	विश्व खाद्य कार्यक्रम	९७५९००१०८५	खाद्य तथा कृषि
२	सप्रोस नेपाल	०९२४२१३२९, ९८४८३३६७६०८	खाद्य तथा कृषि
३	केयर नेपाल	९७५९००३१३०	विपद व्यवस्थापन सहयोग
४	यूनाईटेड मिसन टु नेपाल	०९२४२१००३	आपतकालिन शिक्षामा सहयोग
५	मानव अ. केन्द्र	०९२४२१२८२	सहयोग
६	निर्माण व्यवसायी संघ	९७४९००२५३७	सहयोग
७	उद्योग बाणिज्य संघ	९७४९०३९४६५	गैर खाद्य सामग्री, आपतकालीन Logistic ब्यवस्थापनमा सहयोग
८	गै. स. स महासंघ	९७४९००२५३५	सहयोग
९	इन्सेक	०९२४२१२८२/ २८८, ९८४८५४७५०२	समन्वय खोजी तथा उद्धार
१०	पत्रकार महासंघ	९७४९००२७९१	संचार
११	नागरिक समाज	९७४९०४३००३७	सहयोग
१२	वालमैत्री स्थानीय शासन	९७४७०१०१२४	संरक्षण र आपतकालिन शिक्षा
१३	RVWRMP	०९२४२११४४	स्वास्थ्य सरसफाई र खानेपानी
१४	UNFPA	९७५९००३७९८	स्वास्थ्य तथा पोषण र संरक्षण

८. संस्थागत स्रोत तथा क्षमता

(Bajhang District Profile, 2014)

८.१ जिल्ला विकास समितिको आर्थिक स्रोत तथा आय

जिविसको आन्तरिक स्रोतको स्थिति (कर र गैरकर राजस्व आम्दानी) (रु. हजारमा)						
क्र.सं.	स्रोत	आ.व.				कैफियत
		२०६५।६६	०६६।६७	०६७।६८	०६८।६९	
१	विद्यमान श्रोत उपयोग कर तथा स्थानीय विकास शुल्क					
१.१	सडक कर					
१.२	घोडेटो बाटो					
१.३	स्लेट ढुङ्गा गिट्टी वालुवा, र ग्राभेल रोडा					
२	सेवा शुल्क	२५५	२३५	११२	६७५	
३	दस्तुर	२२९	२६३	२४५	२२९	
४	विक्रि (विक्रि स्लेट ढुङ्गा गिट्टी वालुवा, र ग्राभेल रोडा)					
५	मालपोत		१८	७८	८५	
६	राजस्व बाँडफाँड					
६.१	रजिष्ट्रेशन दस्तुर	१७४७	१८२३	२६९०	२३३३	
६.२	पर्यटकहरुको जिल्ला प्रवेश दस्तुर वापत प्राप्त					
६.३	वन रोयल्टी	३४९	१९०	१९६	२८३	
६.३.१	जडीबुटी		१		१६४	
६.३.२	वन रोयल्टी काठ					
६.४	विद्युत रोयल्टी					
जम्मा		२५८०	२५३०	३३२१	३७६९	

८.२ गाउँ विकास समितिको आर्थिक स्रोत परिचालन तथा आय स्थिति

केन्द्रिय बजेटमा बार्षिक चालुमा रु. १,८८,८०,०००, पूँजीगतमा रु.५,१६,२०,००० र गा.वि.स.स्तरबाट संकलित राजश्वबाट करिब रु. ३००,००० आर्थिक श्रोत परिचालन भएको छ ।

८.३ सुशासन र विकेन्द्रीकरणको अवस्था

जिल्लामा सुशासन र विकेन्द्रिकरणको अवस्थालाई निम्नानुसारका सूचकहरुको आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

८.३.१ सूचना तथा अभिलेख केन्द्र व्यवस्थापन

जिल्लाको वास्तविक स्थितिको पहिचान र योजनावद्ध विकास प्रक्रिया अभिवृद्धि गर्न प्रत्येक जिल्ला विकास समितिमा एक सूचना तथा अभिलेख केन्द्रको प्रावधान स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५ को दफा २१२ मा रहेको छ । यसै व्यवस्था वमोजिम बभाङ्ग जिल्ला विकास समितिमा पनि एक सूचना तथा प्रकाशन इकाई (केन्द्र) स्थापना भएको छ । यद्यपि, समसामयिक रुपमा अद्यावधिक सूचनाहरुको उपलब्धता र आवश्यक व्यवस्थापनमा आवश्यक जनशक्ति, स्रोत, साधनको उचित प्राथमिकता दिनु पर्ने महसुस गरिएकोछ ।

८.३.२ योजना, आयोजना, कार्यक्रमहरूको अनुगमन

योजना चक्रको महत्वपूर्ण अवयवका रुपमा योजना, कार्यक्रमहरुको अनुगमनलाई लिने गरिन्छ । अनुगमनले आयोजना तथा कार्यक्रमको अपेक्षा अनुरुपको गुणस्तर, समय र परिमाणमा कार्य सम्पन्न गर्न आवश्यक सल्लाह, सहयोग र दुरुपयोग नियन्त्रण गर्न मद्दत गर्दछ । यो कार्य क्रियाकलाप सञ्चालनका क्रममा प्रायः आन्तरिक रुपबाटै गरिन्छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५, नियमावली २०५६, वार्षिक जिल्ला विकास योजना तर्जुमा कार्यविधि २०६८ तथा स्थानीय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०६९ लगायतका नीति, नियमहरुमा विभिन्न तहबाट अनुगमन गर्ने सम्बन्धी प्रावधानहरुको व्यवस्था भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय योजना आयोगबाट नतिजामुखी आयोजना तर्जुमा तथा अनुगमन दिग्दर्शनको विकास भएको छ । आयोजना तथा कार्यक्रम अनुगमनका लागि विभिन्न अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण समितिहरुको व्यवस्था रहनुका साथै समय समयमा अनुगमनका क्रियाकलापहरु सञ्चालन पनि हुने गरेका छन् । राजनीतिक दल तथा नागरिक समाज समेतको सहभागितामा संयुक्त अनुगमन गर्ने अभ्यास यस जिल्लामा प्रारम्भ भैसकेको छ । यस प्रक्रियालाई अझ प्रभावकारी र योजना चक्रको एक अङ्गका रुपमा प्राथमिकता दिन र सूचकमा आधारित भई नतिजामुखी अनुगमन पद्धतिको विकास गर्न आवश्यक रहेको छ ।

८.३.३ सार्वजनिक लेखाजोखा

स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका २०६९ एवं सार्वजनिक परीक्षण कार्यविधि अनुरुप स्थानीय निकायबाट सम्पन्न कार्यक्रमहरुको सार्वजनिक लेखाजोखा गर्ने गरिन्छ । तर सबै सार्वजनिक लेखाजोखा कार्यक्रमहरुमा कर्मचारीको कमीको कारणले जिविस तथा गाविसबाट अनिवाई प्रतिनिधित्व अनिवार्य गराई प्रभावकारी गराउन जरुरी देखिन्छ ।

८.३.४ सार्वजनिक सुनुवाई

सार्वजनिक प्रशासनलाई जनमुखी, जवाफदेही, पारदर्शी, समावेशी र जनसहभागितामूलक बनाउने र त्यसको प्रतिफल जनतालाई उपलब्ध गराउने तथा सर्वसाधारणले पाउनुपर्ने सेवा छिटो, छरितो तथा कम खर्चिलो रुपमा पाउने अवस्था सृजना गर्ने उद्देश्यका साथ सुशासन (व्यवस्थापन तथा संचालन) ऐन २०६४ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । यसै प्रावधान तथा स्थानीय निकायहरुले आफूले गरेका कार्यहरुप्रतिको जवाफदेहीता स्थापित गर्ने एवं सेवाग्राही नागरिकहरुको सन्तुष्टिको अवस्था र सुधारका लागि पृष्ठपोषणका लागि सार्वजनिक सुनुवाई गर्नुपर्ने व्यवस्था स्थानीय निकाय आर्थिक प्रशासन नियमावली २०६४, स्थानीय निकाय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन निर्देशिका २०६९ लगायतका नीतिगत व्यवस्था गरिएको छ । यसैको कार्यान्वयनका लागि संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयद्वारा सार्वजनिक सुनुवाई सम्बन्धी कार्यविधि २०६८ तर्जुमा भई जारी भैसकेको छ । यिनै व्यवस्था वमोजिम जिल्ला विकास समितिले वर्षमा कम्तिमा २ पटक सार्वजनिक सुनुवाई गर्दै आइरहेको भएता पनि अन्य सार्वजनिक निकायहरुबाट यसको पूर्ण रुपमा पालनाका लागि ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ । सञ्चालन भैरहेका सार्वजनिक सुनुवाई कार्यक्रम पनि ऐन नियमको उद्देश्य पूरा गर्ने भन्दा पनि कतिपय शर्त पूरा गर्ने उद्देश्यले सञ्चालन गर्ने कुरामा सीमित रहने परिपाटीको अन्त्य हुनु पर्दछ ।

८.३.५ नागरिक वडापत्र प्रयोगको अवस्था

सुशासन (व्यवस्थापन तथा संचालन) ऐन, २०६४ ले सेवा प्रवाह र जनसम्पर्क हुने कार्यालयले नागरिक वडापत्र राखी प्रयोगमा ल्याउनु पर्दछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । नागरिक वडापत्रमा सेवा दिने कार्यालय, आवश्यक प्रक्रिया र लाग्ने दस्तुर, सम्पर्क गर्नुपर्ने अधिकारी आदि विवरण समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ । बझाङ जिल्ला विकास समिति लगायतका जिल्लाका सबै सार्वजनिक कार्यालयहरुमा नागरिक वडापत्र राखिएको पाईन्छ । यसको नियमित अनुगमन तथा सर्वधारणमा नागरिक वडापत्रको प्रयोग गर्ने र उजुरी व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रियालाई सुदृढ गर्नुपर्ने देखिन्छ । साथै गैसस क्षेत्रमा पनि नागरिक वडापत्रको प्रवाधान राख्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको छ ।

८.३.६ नागरिक समाज, संगठनको प्रवर्द्धनको स्थिति

बझाङ्ग जिल्लामा स्थानीय निकाय तथा विषयगत निकायहरुबाट सञ्चालन गरिने कार्यक्रमहरु एवं निर्णय प्रक्रियाहरुमा सम्बन्धित् नागरिक समाज, संगठनहरुको सहभागिता हुने गरेको छ । यसका साथै सञ्चार क्षेत्रको प्रवर्द्धन गर्न जिल्ला विकास तथा गाउँ विकास समितिहरुबाट सहयोग प्रदान गरिँदै आएको छ भने जिविसका कतिपय सार्वजनिक सूचनाहरु स्थानीय एफएमबाट जारी गरिने गरेको हुँदा जनतालाई जिल्लामा भइरहेको क्रियाकलापका विषयमा जानकारी प्रदान गर्नुका साथै पारदर्शिता अभिवृद्धिमा समेत योगदान पुग्दै आइरहेको छ । महिला, बालबालिका, दलित, जनजाति/आदिवासीहरुसँग सम्बन्धित नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरुलाई जिविसद्वारा सञ्चालित कार्यक्रमहरुमा सहभागिता गराउने एवं क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने गरिएको छ ।

८.३.७ सामाजिक परिचालन

बझाङ्ग जिल्ला विकास समितिबाट स्थानीय शासन तथा सामुदायिक विकास कार्यक्रम अन्तर्गत ४७ वटै गाउँ विकास समितिहरुमा सामाजिक परिचालन कार्यक्रम सञ्चालन भई ४२३ वटा वडा नागरिक मञ्च तथा ४७ वटा नागरिक सचेतना केन्द्रहरु गठन भई नियमित क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दै आइरहेका छन् ।

दलित	जनजाति	बाहुन क्षेत्री	अन्य	जम्मा	महिला	पुरुष
१६२९	३८	५९७३	१११६	८७५६	३४३७	५३१९

यी वडा नागरिक मञ्च तथा नागरिक सचेतना केन्द्रहरुले स्थानीय योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमनका क्रियाकलापका साथै सशक्तीकरणका क्षेत्रमा कार्य गरिरहेको छन् । प्रत्येक गाविसका लागि १ जनाका दरले सबै गाविसहरुमा सामाजिक परिचालक व्यवस्था गरिएको छ । यसका साथै पश्चिम उच्च पहाडी गरिबी निवारण आयोजना अन्तर्गत ३७० सामुदायिक सँस्थाहरु, गरिबी निवारण कोष अन्तर्गत १०२ सामुदायिक सँस्थाहरु गरी कुल २१७१९ जना प्रत्यक्ष लाभान्वित रहेका छन् । यी मध्ये १०२१७ महिला छन् भने ११५०२ जना पुरुष रहेका छन् । यसका साथै महिला तथा बालबालिक विकास कार्यालय लगायत अन्य निकायहरुबाट पनि सामाजिक परिचालन कार्य गर्ने गरेको पाइन्छ । यी सामाजिक परिचालन सञ्चालन गर्ने निकायहरु बीचमा समन्वय र सहकार्य गर्न सके एकै सदस्य एकभन्दा बढी सामाजिक परिचालन समितिबाट लाभ लिने प्रवृत्तिको अन्त्य हुने, स्रोत साधनमा दोहोरोपना हट्ने तथा वास्तविक लक्षित समुदायको पहुँच अभिवृद्धि हुने भएकाले अझ प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

सामाजिक परिचालन सम्बन्धी विवरण (बचत तथा ऋण समूहहरु समेत)

क्र. सं.	प्रवर्द्धन गर्ने कार्यालय/कार्यक्रमको नाम	समूह संख्या	सदस्य संख्या			कोष बचत (रु.हजार)	कैफियत
			महिला	पुरुष	जम्मा		
१	LGCDP(CAC) नागरिक सचेतना केन्द्र	४७	७८४	११७	११९३		बचत गर्दैन
२	LGCDP(WCF) वडा नागरिक मञ्च	४२३	३४३७	५३१९	८७५६		बचत गर्दैन
३	पश्चिम उच्च पहाडी गरिबी निवारण आयोजना अन्तर्गत सामुदायिक संस्था	३७०	४४९२	५३८५	९८७७	४३७२१३३	बचत गर्छन
४	गरिबी निवारण कोष अन्तर्गत सामुदायिक संस्था	१०२	१५०४	६८१	२१८५	२३४६२३८६	बचत गर्छन
	जम्मा						

स्रोत : जिल्ला विकास समिति, बझाङ्ग २०७०

८.३.८ बालमैत्री स्थानीय शासन तथा बाल सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रक्रिया

जिल्लाको समग्र विकास प्रक्रियालाई स्थानीय आवश्यकता अनुरुप सम्बोधन गर्ने उद्देश्यले निर्धारण गरिएको नीतिगत व्यवस्था वमोजिम जिल्ला विकास समिति, गाउँ विकास समिति एवं विषयगत निकायहरुको समावेशी एवं सहभागितामूलक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिन्छ । सेवाग्राहीको सवैभन्दा नजिकको तह वस्तीस्तरदेखि गाउँ, इलाका, जिल्ला हुँदै राष्ट्रिय योजनासम्म चरणवद्ध रुपमा योजना तर्जुमा गर्ने सहभागितात्मक प्रक्रिया प्रारम्भ भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । हालका दिनहरुमा महिला, दलित, जेष्ठ नागरिक, आदिवासी जनजाति, पिछडिएका वर्गलाई योजना तर्जुमामा प्राथमिकता दिने तथा बालबालिकाहरुका आवाजलाई योजना तर्जुमा प्रक्रियामा समेट्न वालभेलामार्फत योजना माग गर्ने अभ्यासको प्रारम्भ भएको छ ।

जिल्लामा वार्षिक र आवधिक गरी दुई प्रकारका सहभागितात्मक जिल्ला विकास योजना तर्जुमाका प्रक्रियाहरु स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन २०५५, नियमावली २०५६, वार्षिक जिल्ला विकास योजना तर्जुमा कार्यविधि, २०६८ तथा स्थानीय स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि, २०६९ लगायतका नीतिगत व्यवस्थाहरु रहेका छन् । यद्यपि स्रोत, साधन तथा मानवीय क्षमताको कमीका कारणले स्थानीय निकायहरुको योजना तर्जुमा प्रक्रिया अझ सहभागितात्मक बनाउन आवश्यक देखिन्छ भने वस्ती, गाउँ परिषद, इलाकास्तर हुँदै प्राथमिकता प्राप्त भई आएका योजनाहरु जिल्ला परिषदमा नपरी एकैचोटी जिल्ला परिषदमा आएका आयोजनाहरु समावेश गर्ने अभ्यासले गर्दा सर्वसाधारणमा सहभागितात्मक प्रक्रियाले विश्वास जित्न सकेको छैन ।

विषयगत निकायहरुले पहिले नै तयार भई तालुक निकायमा पठाएका आफ्ना योजनाहरु केवल प्रक्रिया पुऱ्याउन मात्र विषयगत योजना तर्जुमा समिति, एकीकृत योजना तर्जुमा समिति समिति हुँदै जिल्ला परिषदमा लैजाने परिपाटी अद्यापि कायमै रहेको छ । साथै राष्ट्रिय योजना आयोगले पनि जिल्लास्तरबाट माग भएका आयोजनाहरुलाई पर्याप्त ध्यान दिनुको सट्टा सांसद, मन्त्री, उच्च पदस्थ अधिकारी र प्रभावशाली राजनीतिक दल तथा नेताहरुको पहुँचमा मात्र सीमित हुन पुगेको हो कि भन्ने देखिन्छ ।

८.३.९ स्थानीयस्तरमा गठित समितिहरू र तिनीहरूको क्रियाशिलता

जिल्ला वाल समन्वय समिति, राजश्व परामर्श समिति, पर्यटन विकास समिति, स्थानीय शान्ति समिति आदि जस्ता स्थानीयस्तरका समितिहरु गठन भई क्रियाशील रहेका छन् । यी समितिहरुलाई अझ प्रभावकारी रुपमा जिम्मेवारी दिई सक्रिय बनाउन सके जनताका आवश्यकता र चाहना परिपूर्ति गर्ने कार्यमा थप योगदान पुग्ने देखिन्छ ।

८.३.१० जिविसमा बालबालिका, महिला, दलित, जनजाति समितिहरूको प्रभावकारिता स्थिति

विकास प्रक्रियामा सवै वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, जातजातिलाई सहभागिता एवं समावेशीकरणबाट मात्र दिगो र प्रभावकारी प्रतिफल प्राप्त हुन्छ भन्ने अभ्यासबाट पनि प्रमाणित भइसकेको हुनाले लैंङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति २०६६ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । त्यसैगरी वालमैत्री स्थानीय शासन राष्ट्रिय रणनीति २०६८ र वालमैत्री स्थानीय शासन कार्यान्वयन कार्यविधि २०६८ ले बालबालिकाका सर्वांङ्गिण विकासका लागि वाल वचाउ, वाल विकास, वाल संरक्षण र वाल सहभागिता जस्ता पक्षहरुमा जोड दिएको छ । यसै सन्दर्भमा बझाङ्ग जिल्लामा पनि यी अवधारणाहरुलाई अवलम्बन गरी सवैको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ । फलस्वरुप यस जिल्ला विकास समितिबाट आयोजना गरिने हरेक अनौपचारिक एवं औपचारिक कार्यक्रमहरुमा महिला सहभागिता/प्रतिनिधित्वलाई प्राथमिकता दिइने गरिएको छ । यसै गरी दलितसँग सम्बन्धित् सञ्जाल एवं आदिवासी/जनजाति जिल्लास्तरीय समितिलाई जिविसका योजना तर्जुमा एवं कार्यान्वयन प्रक्रियामा सहभागिता गराउने गरिएको छ । बालबालिकाको जिल्ला तथा गाँउँस्तरीय सञ्जालहरुलाई योजना तर्जुमा प्रक्रियामा प्रतिनिधित्व गराउने गरिएको छ । यी विभिन्न समितिहरुका क्षमता विकास र जिल्लाका विकास निर्माणका क्रियाकलापमा निरन्तरता दिन थप कार्यक्रम एवं स्रोत परिचालन गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरिएको छ । हाल भैरहेको सहभागिता र प्रतिनिधित्वलाई अझ अर्थपूर्ण सहभागिता र गुणस्तरीय प्रतिनिधित्वका लागि आवश्यक क्षमता विकासका क्रियाकलापहरुतर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।

८.४ जिल्ला स्तरीय विषयगत कार्यक्रममा लगानी स्थिति तथा प्रक्षेपण

सि.नं.	कार्यालयको नाम	वार्षिक वजेट				
		२०६५।०६६	२०६६।०६७	०६७।०६८	०६८।०६९	०६९।०७०
१	जिल्ला अदालत	७९१४४१०।७५	८४१९५८५।९१	८८६२७२२।०१	९२३२००२।०९	९७१७८९६।९४
२	निर्वाचन कार्यालय	३५०९३०३।८८	३७३३३०२।००	३९२९७९१।५८	४०९३५३२।९०	४३०८९८२।००
३	जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय	१८४१०३२।९८	१९५८५४५।७२	२०६१६२७।०७	२१४७५२८।२०	२२६०५५६।००
४	को.ले.नि.का.	४१४३७४८।६१	४४०८२४३।२०	४६४०२५६।००	४८३३६००।००	५०८८०००।००
५	घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति	३७८५४०५।५७	४०२७०२७।२०	४२३८९७६।००	४४१५६००।००	४६४८०००।००
६	कृषि विकास कार्यालय	४२८५५३९।२५	४५५९०८४।३१	४७९९०३६।११	४९९८९९५।९५	५२६२१०१।००
७	जिल्ला पशुसेवा	५९२२८४।०४	६३००८९।४०	६६३२५२।००	६९०८८७।५०	७२७२५०।००
८	गृह मन्त्रालय (जिल्ला प्रशासन कार्यालय, प्रहरी, कारागार, अनुसन्धान)	८८९९८४०८।९३	९४६७९१५८।४४	९९६६२२७२।०४	१०३८१४८६६।७१	१०९२७८८०७।०६
९	जिल्ला वन कार्यालय	१३४५२२१७।०२	१४३१०८६९।१७	१५०६४०७२।८१	१५६९१७४२।५२	१६५१७६२३।७०
१०	जिल्ला मालपोत कार्यालय	४६२२४१३।६३	४९१७४६१।३१	५१७६२७५।०६	५३९१९५३।१९	५६७५७४०।२०
११	जिल्ला नापी कार्यालय	१८९९२००।१९	२०२०४२५।७४	२१२६७६३।९४	२२१५३७९।१०	२३३१९७८।००
१२	खानेपानी तथा सरसफाई डिभीजन कार्यालय	२८०९०५१४।९८	२९८८३५२६।५७	३१४५६३४३।७६	३२७६७०२४।७५	३४४९१६०५।००
१३	जयपृथ्वि ब. सिंह मार्ग	२९४७१४८६८।१४	३१३५२६४५५।४७	३३००२७८४७८६	३४३७७९००८।१९	३६१८७२६४०।२०
१४	महिला तथा बालवालीका कार्यालय	१०७७७४३२।४३	११४६५३५३।६५	१२०६८७९३।३१	१२५७१६५९।७०	१३२३३२६।००
१५	सत्रुमर्दन गुल्म	४३१६९६६६।५३	४५९२५१७७।१५	४८३४२२९१।७४	५०३५६५५३।९०	५३००६८९८।८४
१६	जिल्ला शिक्षा कार्यालय	३१७४७२६०१।६८	३३७७३६८१०।३०	३५५५१२४३१।८९	३७०३२५४४९।८९	३८९८१६२६३।०४
१७	सु.प.सि. सव डिभीजन कार्यालय	२३३७३९४।२८	२४८६५८९।६६	२६१७४६२।८०	२७२६५२३।७५	२८७००२५।००
१८	जिल्ला हुलाक कार्यालय	२०३७७२४३।२१	२१६७७९१८।३१	२२८१८८६१।३८	२३७६९६४७।२७	२५०२०६८१।३४
१९	जिल्ला विकास समितिको कार्यालय	५९०६२९३०८।०१	६२८३२९०५१।०८	६६१३९९००१।१४	६८८९५७२९२।८५	७२५२१८२०३।००
२०	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	८६३१०९६१।४२	९१८२०१७१।७२	९६६५२८१२।३४	१००६८००१२।८६	१०५९७८९६०।९०
२१	जिल्ला आर्युवेद स्वास्थ्य केन्द	४३४१६५१।७०	४६१८७७८।४०	४८६१८७२।००	५०६४४५०।००	५३३१०००।००
		१५३३२६५६०७।२३	१६३११३३६२४।७१	१७१६९८२७६२।८६	१७८८५२३७११।३१	१८८२६५६५३८।२२

स्रोत : कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, वभाङ्ग २०७०

८.५ केन्द्रीयस्तरीय विषयगत कार्यक्रम र आयोजनामा लगानी स्थिति तथा प्रक्षेपण

स्थानीय गैससहरुले आर्थिक तथा सामाजिक पूर्वाधार सृजना गर्ने कार्यक्रममा गरेको लगानी तथा प्रक्षेपण								
नाम	विगत ३ वर्षको लगानी स्थिति (रु.हजारमा)				संख्या	सेवा दिने विषय/क्षेत्र	कार्यक्षेत्र (गाविस)	लाभान्वित जनसंख्या
	०६७।६८	०६८।६९	०६९।७०	जम्मा				
ग्रामिण वातावरण सुधार समिति	१०८०	१११०	१११०	३३००	१	सामाजिक परिचालन	७	
साईपाल विकास समाज	१०८०	१११०	१११०	३३००	१	" "	७	
प्यारेन्ट्स नेपाल	१०८०	१११०	१११०	३३००	१	" "	७	
सामाजिक तथा प्रा.वि.सेवा समूह	९३०	९६०	९६०	२८५०	१	" "	६	
माउन्टेन भिलेज डि. बोर्ड	१०८०	१११०	१११०	३३००	१	" "	७	
याक नेपाल/सृजना महिला समूह	९३०	९६०	९६०	२८५०	१	" "	६	
जम्मा	७२६०	७४७०	७४७०	२२२००	७		४७	
								स्रोतः एनजीओ डेक्स

स्रोत उपयोग स्थिति (शिर्षकगत खर्च विश्लेषण, संचालन आयोजना संख्या र आयोजना सम्पन्न गर्ने दर, विनियोजित रकम निकासा र खर्च स्थिति)

जिल्लामा सञ्चालित आयोजनाहरुको संख्या र सम्पन्न गर्ने दर (आ.व.)									
क्र.सं.	विषयगत निकाय	आयोजनाहरूको संख्या						आयोजनाको किसिम	सम्पन्न दर (%)
		रु. ०.५ लाखसम्म	रु. ०.५-१ लाख	रु. १-५ लाख	रु. ५-१० लाख	रु. १० लाख माथि	कुल		
	जम्मा								
									स्रोतः

८.६ स्थानीय निकायहरूको न्युनतम शर्त र कार्यसम्पादन मापनको स्थिति

स्थानीय निकाय वित्तीय आयोगले जिविसको न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापन कार्यविधि अनुरुप संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयमार्फत नेपाल सरकारले थप अनुदान दिने व्यवस्था रहेको छ । यसका लागि जिविसहरुले पालना गर्नुपर्ने न्यूनतम शर्त र कार्यसम्पादन स्तरको वार्षिक रुपमा लेखाजोखा प्रतिवेदनअनुसार बझाङ्ग जिविसले पछिल्ला ४ वर्षहरुमा न्यूनतम् शर्त तथा कार्यसम्पादनमा प्राप्त गरेको नतिजा यस प्रकार रहेको छः

आर्थिक वर्ष	न्यूनतम शर्त	कार्यसम्पादनमा प्राप्त गरेको अंक (१०० पूर्णाक्तमा)	समग्रमा
२०६५।६६	अनुत्तीर्ण	५६ (उत्तीर्ण)	अनुत्तीर्ण
२०६६।६७	उत्तीर्ण	५६ (अनुत्तीर्ण)	अनुत्तीर्ण
२०६७।६८	अनुत्तीर्ण	५७ (अनुत्तीर्ण)	अनुत्तीर्ण
२०६८/६९	उत्तीर्ण	५८ (उत्तीर्ण)	उत्तीर्ण
२०६९/७०			
			स्रोतः स्थानीय निकाय वित्तीय आयोग : www.lbfc.gov.np

आ.व. २०६८/६९ को कार्यसम्पादन मापनतर्फ प्राप्त गरेको अंकको ८ वटा विषयक्षेत्रहरु अनुसार र प्राप्त अंक भार निम्न अनुसार रहेको छ ।

क्र.स	सुचकहरु	कुल अंकभार	प्राप्त अंकभार २०६६/६७	प्राप्त अंकभार २०६७/६८	प्राप्त अंकभार २०६८/६९	प्राप्त अंकभार २०६९/७०
१	योजना तथा कार्यक्रम व्यवस्थापन क्षमता	१५	११	अप्राप्त	७	
२	बजेट व्यवस्थापन	११	६	अप्राप्त	८	
३	वित्तिय व्यवस्थापन	१५	८	अप्राप्त	९	
४	वित्तिय स्रोत परिचालन क्षमता	११	६	अप्राप्त	४	
५	बजेट निकासा र कार्यक्रम कार्यान्वयन	१२	२	अप्राप्त	७	
६	संचार र पारदर्शिता	१४	८	अप्राप्त	८	
७	अनुगमन तथा मुल्यांकन	१०	६	अप्राप्त	७	
८	संगठन संरचना सेवा प्रवाह र सम्पत्ति व्यवस्थापन	१२	४	अप्राप्त	८	
	जम्मा	१००	५६ अनुतीर्ण	५७ अनुत्तीर्ण	५८ उत्तीर्ण	
						स्रोतः स्थानीय निकाय वित्तीय आयोग : www.lbfc.gov.np

जिविस न्यूनतम शर्त तथा कार्यसम्पादन मापनमा आ.व.२०६८/६९ मा उत्तीर्ण भएको देखिन्छ । उल्लेखित विषय क्षेत्रहरुको आधारमा जिविसको बजेट निकासा र कार्यक्रम कार्यान्वयनमा सुधार भएको तथा वित्तिय स्रोत परिचालन क्षमतालाई अझ बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

८.७ स्थानीय स्तरमा सहश्राव्दी विकास लक्ष्यले निर्धारण गरेका सूचकहरूको अवस्था

सुचकहरु	हालको नेपालको स्थिति	हालको बझाङको स्थिति	२०१५ सम्मको लक्ष्य
गरिबीको रेखाा मुनि रहेका जनताको %	२४.१ (२००५)		२०
प्राथमिक शिक्षामा कूल भर्ना दर	८७.४ (२००८)	९६	१००
मातृ मृत्यु दर प्रति लाखमा	२८१		१३४
बाल्य मृत्यु दर प्रति १००० जिवित बच्चामा	६१		४८

शिशु मृत्यु दर प्रति १००० जिवित बच्चामा	४८		१७
परिवार नियोजन प्रयोग दर (CPR)	४८	२८	६७
सरदर HIV/AIDS संक्रमण दर वयस्कमा	०.४९		०.२०
खानेपानी पहुच नभएका जनसंख्याको %		७८	२१

८.८ शान्ति स्थापना सम्बन्धी विवरण

द्वन्द्व पीडित तथा राहत प्राप्त गर्नेहरुको विवरण		
क्र.सं.	**विवरण**	**संख्या**
१	द्वन्द्वपीडित राहत प्राप्त मृतक संख्या	१०९
२	द्वन्द्वपीडित अपाङ्गता भएका जीवन निर्वाह भत्ता तथा राहत प्राप्त संख्या	८४
३	द्वन्द्वपीडित छात्रवृत्ति सख्या	२१
४	द्वन्द्वपीडित अपहरणमा परेकाहरुले राहत प्राप्त संख्या	५
५	द्वन्द्वपीडित सम्पत्ति क्षतिको राहत प्राप्त संख्या	३८
६	द्वन्द्वपीडित पुनः स्थापना खर्च विवरण प्राप्त संख्या	६९
७	जनआन्दोलनका घाइते राहत प्राप्त सख्या	१०
स्रोत : द्वन्द्वमा बभाङ्ग जिल्ला, स्थानीय शान्ति समितिका लागि स्मारिका २०७०		

अनुसूची-१

वित्तीय विश्लेषण तालिका (क)

रु हजारमा

विषयगत निकायहरु	०६४/६५		०६५/६६		०६६ /६७		०६७ /६८		०६८/६९	
	साधारण	विकास	साधारण	विकास	साधारण	विकास	साधारण	विकास	साधारण	विकास
जि.वि.स.	३३२६६।३६	१०८४७१।६४	९५९३९।२८	३०५६९२।८३	१२२०६६।१५	२५०५९०।९	१२ ९१०।४७	१३७८२३।४९	१५४२६९।५३	१८८३५१।१७
जि.प.से.का.बझाङ		६७५०		७४५०		९९४४		१०५६३		१२४२२
जि.कृ.बि.का.बझाङ	१८५००	१९४०	१७७०३	३४००	२३८२४	४३६२	१९५४०	४०८०	२२७९४	५०००
जि.प्राबिधिक कार्यालय			३१५३	१२५५०	९०१००	४५२०८०	५८९०	४०३६५०	१६६६०	१६६०००
घरेलु तथा सना उद्योग का.	१५३४।५	६४।५	१७९०।७	३१८।६	२२६५	३३४	२७१८	२३२	५१२०	५२२७
सु.प.सिचाई वि.सव डि. नं.१	१८७५	७५८०	१८७५	१६१८९	२७६४	२००५०	२४४८	१२२९६	२६२७	२१५७५
खानेपानी तथा स.डि.का.	४००९	४२९००	५३२८	८००९०	२७९२	१००११८	१२४२३	१६७१२	५५७१	२९३२०
को.ले.नि.का.बझाङ	१६२४	०	१७२५	०	२७११	०	२७३९	४५	२७८३	२३५
महिला तथा बालबालिका वि.का.					१५५२३२५६		१७०११६०५		१२६६५२५०	
खा.पा.तथा स.डि.का.	४००९	४२९००	५३२८	८००९०	२७९२	१००११८	१२४२३	१६७१२	५५७१	२९३२०
शिक्षा										
वन										
स्वास्थ्य										

वित्तीय विश्लेषण तालिका (ख)

जिल्लामा प्राप्त हुने विकास बजेटको हकमा विस्तृत विवरण															
विषयगत निकायहरु	०६४/५५			०६५/६६			०६६ /६७			०६७ /६८			०६८/६९		
	विनियोजन	निकासा	खर्च	विनियोजन	निकासा	खर्च	विनियोजन	निकासा	खर्च	विनियोजन	निकासा	खर्च	विनियोजन	निकासा	खर्च
जि.वि.स.	१२६३९०।४८	१०८४७१।६३	१०८४७१।६३	३०५६९३।२७	३०५६९२।८४	३०५६९२।८४	२५४२३५।५९	२५०५९।९५	२५०५९।९५	१७२१११	१३७८५३।४९	१३७८२३।४९	२१२ ९८५।४९	१९१६९४।६५	१८८३५१।१६
जि.प.से.का.बझाङ	६७५०	६५१३	६५१३	७४५०	७२४२	७२४२	९९४४	९५९२	९५९२	१०५६३	१००२६	१००२६	१२४२२	११७२३	११७२३
जि.कृ.बि.का.बझाङ	१२३४०	११९९८	११९९८	१६४०३	१३८०२	१३८०२	२३१३७	१९१११	१९१११	२३६२०	२००१६	२००१६	२७७९४	२२४२३	२२४२३
जि.प्राबिधिक कार्यालय				१२८६५३	१२७३५८	११५१९५	४६१०९०	४६०८४०	२६५२१३	४०९५४०	३०६४५९	३०६४५९	१८२६६०	१२२०६४	१२२०६४
घरेलु तथा सा.उ.का.	६४।५	६४।४	६४।४	३१८।६	३१८।३	३१८।३	३३४	३३४	३३४	२३२	२३२	२३२	५२२७	५२४९	५२४९
सु.प.सिचाई वि.सव डि.नं.१	९४५५	९४१७	९४१७	१८०६४	१८०२२	१४०५०	२२८१४	११५५२	११५५२	१८७४४	१८१९८	१८१९८	२४२०२	१५६१७	१५६१७
खानेपानी तथा स.डि.का.	४२९००	१८९४८	१८९४८	८००९०	८००९०	६२९३५	१००११८	१००११८	७२०४६	१६७१२	१६४९९	१६४९९	२९३२०	२७७०५	२७७०५
म. तथा बालबालिका वि का.							१५५२३२५६			१७०११६०५			१२६६५२५०		११३८३२८२
खा.पा.तथा स.डि.का.	४२९००	१८९४८	१८९४८	८००९०	८००९०	६२९३५	१००११८	१००११८	७२०४६	१६७१२	१६४९९	१६४९९	२९३२०	२७७०५	२७७०५
जि.शिक्षा कार्यालय	२९०८७५२३८	२८७२६६४३६। ९७	२८७२६६४३६। ९७	३३०२५६३५५	३२३३७६१२६	३२३३७६१२६	४९११७५९३४	४८४७२४६८१	४८४७२४६८१	६४९५४९५८०	६३६३७० ९६०	६३६३९६०	७०८७५९२४०	७०१०४१२६०	७०१०४१२६०
जि.स्वा.का.	२६१२०००	१८०४००३	१८०४००३	२६२४०००	१९०४००४	१९०४००४	२०५५३६६	२००५४३५	२००५४३५	६५०३०५००	६३९२०४६९	६३९२०४६९	४०७२०००	४०६२ ९०८	४०६२९०८
नोटः यथासक्य विगत ५ वर्षको तथ्याकंको आधार लिएको ।															

स्रोत परिचालन तालिका (ग)

स्थानीय निकायको विस्तृत विवरण						
विवरण	०६४/६५	०६५/६६	०६६ /६७	०६७ /६८	०६८/६९	**कैफियत**
(क) सरकारी अनुदान						
वार्षिक अनुदान रकम	१३८७३७९९४।०७	३८८६३२११७	९६५७०७६।६०	२६३९२३९६८।५७	३४१९६४१७८।०५	
पटके अनुदान रकम						
जम्मा						
(ख) आन्तरिक स्रोतको स्थिति						
आन्तरिक स्रोतको अनुमान						
यथार्थ आय (आन्तरिक)	३०९८४६४।३५	२५७९८११।५०	३२३७६३४।६६	३३२६२५५।६५	३८५३३६८।३७	
जम्मा						
(ग) बैदेशिक स्रोत जम्मा						
(घ) जनसहभागिता परिचालन						
नगद लागत सहभागिता						
श्रम सहभागिता						
(ङ) सांसद कोष	३००००००	३००००००	३००००००	३००००००	४००००००	
जम्मा						
(च) अन्य आम्दानी जम्मा						
कुल जम्मा (Grand Total)	१४४८३६४५५।९२	३९४२११९२८।५०	३७५८९४७११।२६	२७०२५०२२४।२२	३४९८१७५४६।४२	
खर्च र लगानी						
विकास कुल लगानी (प्रतिशत)	७५.८४	७८.१२	६७.७४	५१.८९५	५५.८३	
प्रशासनिक खर्च (प्रतिशत)	२४.१६	२१.८८	३२.२६	४८.१०५	४४.१७	
नोट : गा.वि.स.को एकमुस्ट, जि.वि.स.को अलग तयार गरिएको ।						

स्रोत उपयोग स्थिति (घ)

जिल्लाको कुल स्थिति						
विवरण	०६४ /६५	०६५/६६	०६६ /६७	०६७ /६८	०६८/६९	**कैफियत**
नियमिति गर्ने कुल वेरुजु रकम	१३५८६८८२।१७	२५७९६५१७।९३	३३५१३१६०।५४	१७४२४५००।६४	१३८८६०८०।८१	
नियमिति भएको कुल रकम	१३०७७९६१।०१	२२८६६५५७।१६	१८२८०१४२।७७	४६२५३५६।३२	०	
	५०८९२१।१६	२९२९९६०।७४	१५२३३०१७।७७	१२७९९१४४।३२	१३८८६०८०।८१	
असूल गर्ने कुल बेरुजु रकम	५०३८७।९०	३४३६३।९३	१९२८९२।२२	३१८९८।७२	३४२७०५२।५२	
फछ्यौट रकम	१८७३०।४०					
	३१६५७।८०	३४३६३।९३	१९२८९२।२२	३१८९८।७२	३४२७०५२।५२	
हालसम्म बाँकी कुल बेरुजु रकम	५४०५७८।९६	२९६४३२४।६७	१५४२५९०९।९९	१२८३१०४३।०५	१७३१३१३३।३३	
जम्मा						
नोट- विषयगत निकायको एकमुष्ठ, गा.वि.स.को एकमुष्ठ र जि.वि.स. को अलग तयार गरिएको ।						

अनुसूची-२

जिल्लाको आर्थिक स्रोतको विवरण तथा प्रक्षेपण

आर्थिक स्रोत परिचालन स्थिति												
सि.नं	श्रोत	विगत ५ वर्षको स्थिति					प्रवृति (Trend)	आगामी ५ वर्षको लागि प्रक्षेपण				
		६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९		०७०/७१	०७१/७२	०७२/७३	०७३/७४	०७४/७५
१.	स्थानीय निकाय •सरकारबाट अनुदान •स्थानीय आय	१४१७३७९९४।७७ ३०९८४६०।३५	३९१६६२१।६ २५७९८११।५	३७२६५७०७६।६ ३२३७६३४।६६	२६६९२३९६८।५७ ३३२६२५५।६५	३४५९६४१७८।०५ ३८५३३६८।३७						
२.	विषय गत कार्यालय •शिक्षा •स्वास्थ्य •कृषि •सिंचाई											
३.	गैसस (सवै किसिमका)											
४.	GSTDS	३७०३७७७	४१०१४००	२०००५४९५	१९९३४८८१	२०८७७६६७		४५६००००	४९४०००००	५३००००००	५८५०००००	७४००००००
५.	म.ब.तथा ऋण स.संस्था	२४६१७३९	३३४८४०७	३९७१२९९	७५८३८१३	१०९४००३७		१३१३२७८०४४	१९०६६४५७	२४५८६३४९	३००३२ ९४७	४२५२६१२५
जम्मा												
६.	संघ/संस्था/कर्पोरेशन											
७.	केन्द्रस्तरका कार्यक्रम											
८.	परियोजनाहरु (अस्थाई प्रवृतिका)											
९.	निजी क्षेत्रको श्रोत परिचालन • कुल आयात (बाहिरी जिल्लाबाट) • कुल निर्यात (बाहिरी जिल्लाबाट) •पूर्वाधार र अन्य विकासमा लगानी											
१०	जनसहभागीता											
	जम्मा	३७०३७७७	४१०१४००	२०००५४९५	१९९३४८८१	२०८७७६६७		४५६००००	४९४०००००	५३००००००	५८५०००००	७४००००००
नोट : स्थानीय निकाय लगायत लिल्लाको श्रोत साधनको सम्पूर्ण विवरण अलग अलग उल्लेख गरिएको ।												

अनुसूची-३

गैरसरकारी संस्था सम्वन्धी विवरण

किसिम	विगत ५ वार्षिका स्रोत परिचालन (रु हजारमा)					संख्या	सेवा दिने विषय क्षेत्र	कार्य क्षेत्र गा.वि.स.
	६४/६५	६५/६६	६६/६७	६७/६८	६८/६९			
अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था								
UMN	१७८२०६९	३६६८४५१	५९३१६४१	११३५६४९५	११५०६३२८		साझेदार संस्थाको क्षमता बृद्धि, स्वास्थ्य, शिक्षा, जिविकोपार्जन, शान्ति निर्माण	लेकगाउ, सैनपसेला, चौधारी,भातेखोला, मष्टा, चैनपुर, रिठापाटा,लुयाटा,कडेल, कोईरालाकोट, कोटभैरव, माझिगाउ
राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था ८०								
सप्रोस नेपाल	३२८२४००	३२८२४००	३११२२११	२८०१४०७	२७२२५२८		सामाजिक परिचालन तथा क्षमता विकास	राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था ८०
माउन्टेन	१६३५२६२	२१६५८७५	२६२५३३५	३४७३८०६	३७८६३३२		भौतीक पूर्वाधार, आयाआर्जन, सामाजिक परिचालन	काडा, मेलबिसौना, दातोला, धमेना,रिलु, सुनिकोट, कोटदेवल, कैलाश, गडराय, पौवागढी, सुर्मा कालुखेती, कफलसेरी, दहबगर, रायल, भैरवनाथ, रायलपोवागढी,
पिसविन	२०७७४५१	४०७६१००	३७११७००	४०३३५६५	३७६६९४१		HIV/AIDS	चैनपुर, रिठापाटा,सुवेडा, मालुमेला, माझिगाउ, कालुखेती, पाटादेवल, गडराय, मटेला, मौलाली, चौधारी, भैरवनाथ, पाराकाट्ने, दगाजी, रायल, बाझ र सुनकुडा
स्थानीय गैरसरकारी संस्था								
1. GSTDS	३७०३७७७	४१०१४००	२०००५४९५	१९९३४८८१	२०८७७६६७	GSTDS	सामाजिक परिचालन, जलबायु परिवर्तन पूर्वाधार विकास, स्वास्थ्य तथा सरसफाई, पोषण, महिला सशक्तिकरण, झो.पु., गरिबी	
साईपाल विकास समाज	२६३३००००	२७९७७४५	७९७५३१७	९५९३६१५	१२१७१३२९		बिद्यालय, खानेपानी, सिचाईकुलो, सरसफाई	४७ वटै गाविस
द.गै.स.स.				४४९२९६०	७९१४८४०		गरि बी निवारण	देउलेक स्याडी, सुनकुडा र बाझ
सप्रोस नेपाल	२४६०१५०५	३०३५९०२७	२ ९०२५९००	४२४४२००	१३५६४४५१	१२५ ४७	१२५पूर्वाधार (INFRA) ४७ आयआर्जन (IG)	दहबगर, दंगाजी, पाराकाटेने, कोइरालाकोट, कोटभैरव, लुस्वा, रिलु, मेलबिसौना
सहकारी संस्था								
म.ब.तथा ऋण स.संस्था	२४६१७३९	३३४८४०७	३९७१२९९	७५८३८१३	१०९४००३७			चैनपुर, हेमन्तवाडा,लुयाटा रिठापाटा, कोटदेवल र सुवेडा

अनुसूची-४

जिल्लाको बहुपक्षीय तथ्याङ्क	
विवरण	**२०६९/७०**
जनसंख्या (२०६८ को जनगणना)	
कुल जनसङ्ख्या	१९५१५९
जातजातिगत बनावट (२०६८ को जनगणना)	
क्षेत्री (प्रतिशत)	६६.५४
ब्राह्मण (प्रतिशत)	१०.२०
दलित (प्रतिशत)	१६.४३
अन्य (प्रतिशत)	६.८३
जनघनत्व (प्रति वर्ग कि.मि. सरदर)	५७
जनसङ्ख्या वृद्धिदर (प्रतिशत)	१.६१
परिवारको आकार (सदस्य)	५.६४
शिक्षा	
क्याम्पस	८
उच्चमाध्यमिक विद्यालय	४०
माध्यमिक विद्यालय	३७
आधारभूत विद्यालय (संस्थागत समेत)	४०६
संस्थागत विद्यालय	१४
वालविकास केन्द्र	२९३
स्रोत केन्द्र	१३
साक्षरता प्रतिशत - सरदर - पुरुष - महिला विद्यालय जाने उमेर समूहका (६-१५) वर्ष मध्ये विद्यालय जाने (प्रतिशत)- सरदर - छात्र - छात्रा वर्षमध्ये विद्यालय जाने (प्रतिशत) - प्राविधिक - अप्राविधिक तालिम प्राप्त कुल जनशक्ति मध्ये रोजगारी पाउने संख्या	 ५५.५ ७२.९ ४२.१२ ४८.७३ ५१.२६
स्वास्थ्य सुविधा	
अस्पताल प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र स्वास्थ्य चौकी उपस्वास्थ्य चौकी आयुर्वेद औषधालय निजी अस्पताल/नर्सिङ्ग होम	१ २ २० २५ ३ २

जिल्लाको बहुपक्षीय तथ्याङ्क	
विवरण	**२०६९/७०**
मोटरबाटो	
कालोपत्र (कि.मि.)	१०८
ग्राभेल (कि.मि.)	
कच्ची/मौसमी (कि.मि.)	४५
मोटरबाटो पुगेका गाविस सङ्ख्या	
पक्की पुल (गोटा)	२
झोलुङ्गे पुल (गोटा	८६
हुलाक	
जिल्ला हुलाक	१
इलाका हुलाक	९
आतिरिक्त हुलाक	३७
टेलिफोन	
टेलिफोन लाईन (PSTN) को संख्या	३५८
मोवाईल टेलिफोनको पहुंच पुगेका गाविसहरु	४७
उर्जा	
राष्ट्रिय प्रसारण विद्युत सेवा पुगेका	०
लघु जल विद्युत उपयोग गर्ने घरपरिवार संख्या	११४४८
सोलार होम सिस्टम	
वायोग्याँस संख्या	१७९
खानेपानी तथा सरसफाई	
खानेपानी सुविधा पुगेको गाविस सङ्ख्या	४७
पाइपद्धारा खानेपानी उपलब्ध भई	
लाभान्वित जनसङ्ख्या प्रतिशत	७४
शौचालय भएको जनसख्या प्रतिशत	७८
खुला दिसामुक्त गाविस संख्या	२३
सिंचाई	
सिंचाइ हुन सक्ने (हेक्टर) भूमिमा पुगेको सिंचाइ सुविधा	८३१३
कृषि विकास	
खाद्यान्नवालीले ढाकेको क्षेत्रफल (हे.)	२८४२६
नगदेवालीले ढाकेको क्षेत्रफल (हे.)	-
फलफूलवालीले ढाकेको क्षेत्रफल (हे.)	-
तरकारीवालीले ढाकेको क्षेत्रफल (हे.)	३२
खाद्यान्न वाली उत्पादन (मे.ट)	३८१४६
नगदेवाली उत्पादन (मे.ट.)	-
खाद्यान्नवालीको सरदर उत्पादकत्व (मे.ट/हे.)	०.९८
नगदेवालीको सरदर उत्पादकत्व (मे.ट/हे.)	-
तरकारी उत्पादकत्व (मे.ट/हे.)	९.६

जिल्लाको बहुपक्षीय तथ्याङ्क	
विवरण	**२०६९/७०**
पशुपालन	
मासु उत्पादन (मे.टन)	१९६५.८
दूध उत्पादन (मे.टन)	१६४२.५
कुखुराको फुल (हजार गोटा)	१००.४
ऊन (केजी)	३५००
वन तथा वातावरण	
वनले ढाकेको क्षेत्रफल	१०२४४३
सरकारी वन (क्षेत्रफल-हेक्टरमा)	७८५८७.६
सामुदायिक वन (क्षेत्रफल-हेक्टरमा)	२१२९६.८
कवुलियती/धार्मिक वन (क्षेत्रफल-हेक्टरमा)	२५५८.७
उद्योग	
कुल दर्ता भएका सङ्ख्या	२८०
नवीकरण भएका सङख्या	१७
सञ्चालित सङ्ख्या	-
औद्योगिक रोजगारी सङ्ख्या	४४८
- पुरुष	-
- महिला	-
गरिबी	
भूमिहीन घरपरिवार (प्रतिशत)	४.०५
कृषि उत्पादनबाट ६ महिनाभन्दा बढी खान नपुग्ने जनसङ्ख्या (प्रतिशत)	२५
पर्यटन	
होटल, रेस्टुरेन्ट सङ्ख्या	५९
होमस्टे संख्या	१०
प्रत्यक्ष रोजगारी (जना)	१९१
अप्रत्यक्ष (जना)	-
जिल्लाभित्र प्रवेश गर्ने पर्यटक सङ्ख्या	-
पर्यटकको सरदर बसाइँ (दिन)	-
उपभोक्ता समितिमा महिला सदस्य संख्या	
• गा.वि.स.स्तरमा	
• जि.वि.स.स्तरमा	
निर्वाचित/समानुपातिक महिला	
गाउँ विकास समितिस्तर	-
जिल्ला विकास समिति स्तर	-
संसद/संविधान सभा	१
स्रोत : बझाङ जिल्ला वस्तुस्थिति चित्रण तथा विश्लेषण दस्तावेज, २०७०	

अनुसूची : सहभागीहरूको विवरण

आवधिक जिल्ला विकास योजना तर्जुमा गोष्ठी, ...

२० ..... गतेसम्म

क. आर्थिक विकास समूह

क्र.स.	नाम थर	कार्यालय/ संघ संस्था
१	गंगा बहादुर सिंह	नेपाल सद्भावना पार्टी
२	धन बहादुर दौल्याल	ने क पा
३	कर्ण बहादुर	राजमो
४	जगन्नाथ तिवारी	जिल्ला कृषि विकास कार्यालय

ख. सामाजिक विकास समूह

क्र.स.	नाम थर	कार्यालय/संघ संस्था
१	रमेश वहादुर महर	अखण्ड सुदूर पश्चिम पार्टी
२	भक्तराज जोशी	नेपाली काँग्रेस
३	गंगा प्रसाद जोशी	जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय
४	लीला घले	महिला तथा बालबालिका कार्यालय
५	आशा वि.क.	दलित महिला संघ

ग. भौतिक पूर्वाधार विकास समूह

क्र.स.	नाम थर	कार्यालय संघसंस्था
१	दिलबहादुर सिंह	नेकपा एमाले
२	मदन बहादुर भण्डारी	राप्रपा नेपाल
३	उपेन्द्र बहादुर थापा	नेपाल परिवार दल
४	जनक जोशी	एनेकपा माओवादी
५	देवराज जोशी	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय
६	लालबहादुर थापा	जिल्ला विकास समिति

घ. जनसंख्या, वस्ती विकास, भू-उपयोग तथा वातावरणीय व्यवस्थापन समूह

क्र.स.	नाम थर	कार्यालय/संघ संस्था
१	चन्द्र सिंह	नेकपा - माओवादी
२	सिद्धिराम कामी	राप्रपा नेपाल
३	कमलकान्त खरेल	जिल्ला वन कार्यालय

ङ. वित्तीय तथा संस्थागत स्रोत, क्षमता विकास र विकास व्यवस्थापन समूह

क्र.स.	नाम थर	कार्यालय संघसंस्था
१	युवराज कटेल	जिविस
२	विश्व प्रकाश जेठारा	राप्रपा
३	झिल्के खड्का	नेकपा माले
४	यामनारायण गौली	जिविस

च. अन्य सहभागीहरु

क्र.स.	नाम थर	कार्यालय संघसंस्था
१	जगन्नाथ अधिकारी	राष्ट्रिय योजना आयोग
२	रमेश अधिकारी	संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय
३	धनबहादुर लम्साल	युएनएफपीए
४	शंकर पौडेल	युनिसेफ
५	पर्शुराम उपाध्याय	गाविस महासंघ
६	हेमराज लामिछाने	जिविस महासंघ
७	लक्ष्मण पाण्डे	गाविस महासंघ
८	विनोद ढकाल	इन्लोगस
९	जुना जाग्री	महिला अधिकार मञ्च
१०	जनक दुवाल	जिल्ला युवा संजाल

बझाङ्ग जिल्लाका सरकारी कार्यालयहरूको सम्पर्क नं.

सि.नं.	कार्यालयको नाम	फोन नं. (०९२)
१	जिल्ला विकास समिति	४२११४४/४२१०५७/४२१०३३
२	जिल्ला प्रशासन कार्यालय	४२१०१०/४२१०१३
३	जिल्ला प्रहरी कार्यालय	४२१००५/४२१००६/४२१२९९
४	जिल्ला अदालत	०९२-४२१०१२
५	कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय	४२१०२४
६	जिल्ला प्राविधिक कार्यालय	४२१०५३
७	जिल्ला आर्युवेद स्वास्थ्य केन्द	४२१०३०
८	कृषि विकास कार्यालय	४२१०४५
९	कृषि विकास बैंक	४२१०५४
१०	जिल्ला पशुसेवा	४२१०५०
११	जिल्ला खानेपानी कार्यालय	४२१०२०
१२	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	४२१०१८/४२१०९५
१३	जिल्ला बन कार्यालय	४२१०२१
१४	जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय	४२१०३१
१५	जिल्ला शिक्षा कार्यालय	४२१०५६
१६	जिल्ला हुलाक कार्यालय	४२१०५२
१७	जिल्ला सिंचाई कार्यालय	४२१०५९
१८	निर्वाचन कार्यालय	४२१०३८
१९	खाद्य तथा कृषि संस्थान	४२१२८४
२०	महिला तथा बालवालीका कार्यालय	४२१०४६
२१	दुरसंचार	४२१००१

२२	नापी शाखा	४२१०६५
२३	नेपाल खाद्य संस्थान	४२१०५८
२४	नेपाल रेडक्रस सोसाइटी	४२११३३
२५	नेपाल बायुसेवा निगम	४२१००९
२६	मालपोत कार्यालय	४२१०४१
२७	राष्ट्रिय अनुसन्धान कार्यालय	४२१०४२
२८	को.ले.नि.का. बझाङ्ग	४२१०२४
२९	राष्ट्रिय बाणिज्य बैकं	४२१०५५
३०	स्थानीय शान्ति कार्यालय	४२१२२४

समाप्त

(Bajhang District Profile, 2014)